

Міністерство освіти і науки України
Інститут інноваційних технологій і змісту освіти
Міністерства освіти і науки України
Харківська національна академія міського господарства

В.О.Кодін

Основи реконструкції історичних міст

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів архітектурних спеціальностей

Харків – ХНАМГ – 2009

УДК 711.4 – 72.01
ББК 85.118 – 85.112(2)1

В. О. Кодін. Основи реконструкції історичних міст. Навчальний посібник. – Х.: ХНАМГ – 2009. – 172 с.

Гриф надано Міністерством освіти і науки України, рішення № 1/11 – 8132 від 29.09.2009 р.

У посібнику досліджена еволюція теорії та практики реконструкції історичних міст. Проаналізована існуюча нормативно-методична та правова база містобудівної реконструкції. Викладені основи передпроектного аналізу, методи і прийоми реконструкції історичних міст та їх структурних елементів з вирішенням функціональних, планувальних, архітектурно-середовищних, інженерно-технічних й екологічних задач.

Для студентів архітектурних спеціальностей, а також для педагогів-науковців та архітекторів-практиків.

Іл. – 106. Бібл. – 56 назв.

Рецензенти:

М. В. Бевз – доктор архітектури, професор, завідувач кафедри реконструкції та реставрації архітектурних комплексів Національного університету «Львівська політехніка»;

В. М. Вадимов – доктор архітектури, професор Полтавського державного технічного університету ім.Ю.В.Кондратюка, головний архітектор м. Полтава;

Т.Ф.Панченко – доктор архітектури, професор, заступник директора з наукової роботи ДП «НДПІ містобудування»

ISBN 978-966-695-132-1

© В. О. Кодін, текст, ілюстрації, 2009

© ХНАМГ, видання, 2009

ЗМІСТ

Вступ	5
Розділ 1. Методичні та законодавчо-правові основи реконструкції історичних міст	7
Розділ 2. Передумови формування архітектурно-художньої своєрідності історичних міст.	15
Розділ 3. Розвиток зарубіжної теорії і практики містобудівної реконструкції	27
Розділ 4. Основні етапи формування вітчизняного досвіду реконструкції історичних міст	46
4.1. Реконструкція міст допромислового періоду ...	46
4.2. Містобудівна реконструктивна практика промислового періоду	50
Розділ 5. Передпроектний цикл досліджень історичних міст .	71
5.1. Історико-опорний план	73
5.2. Проект зон охорони пам'яток історії і культури .	74
Розділ 6. Сучасна теорія і практика реконструкції історичних міст	88
6.1. Методи вдосконалення функціональної та планувально-просторової структури історичних міст	88
6.2. Принципи і прийоми композиційно-художньої організації історичної забудови	92
Розділ 7. Методичні підходи до реконструкції історичних центрів міст	107
Розділ 8. Реконструкція структурних елементів історичної збудови міст	120
Розділ 9. Засоби вирішення інженерно-технічних та екологічних проблем реконструкції історичних міст	133
Заключення	149
Додатки	151
Предметний показчик	160
Іменний показчик.	161
Короткий термінологічний словник	162
Література	168

«Це не проста справа – накреслити план міста таким чином, щоби грандіозність цілого поєднувалася з безкінечністю краси і довершеності його частин, де майже ніколи не зустрінеш однакових об'єктів і де, проходячи з одного кінця в інший, знайдеш у кожному кварталі щось нове, унікальне, захоплююче, де є порядок і в той же час різноманіття, де все вирівняне, але без монотонності і де численність регулярних частин створює в результаті враження нерегулярності, притаманне великим містам.

Треба для цього володіти у вищому ступені мистецтвом комбінацій і мати душу, повну мрії та чутливості».

*Марк Антуан Лож'є
Французький теоретик мистецтва
та архітектури XVIII століття*

ВСТУП

Двоступенева система вищої архітектурної освіти в Україні передбачає цикл професійно орієнтованих дисциплін, що забезпечують головний, наскрізний курс – «Архітектурне проектування». Одна з основних забезпечуючих дисциплін – «Основи реконструкції історичних міст», що читається на п'ятому курсі по програмі підготовки бакалаврів.

Базовими дисциплінами для вивчення даного курсу є: «Теоретичні та методичні основи архітектурного проектування», «Історія мистецтв, архітектури та містобудування», спецкурси з містобудування та ландшафтної архітектури.

Курс «Основи реконструкції історичних міст» є забезпечуючим для дисциплін: «Архітектурне та містобудівне проектування», «Теорія містобудування», «Сучасні теорії реконструкції міського середовища».

Дисципліна «Основи реконструкції історичних міст» має за мету формування у студентів професійних знань, умінь і навичок у галузі реконструкції забудови історичних міст, засвоєння теорії та практики містобудівного перетворення історичного міського середовища.

Задачі дисципліни:

- засвоєння логіки формування теоретичних та практичних підходів до реконструкції історичних міст шляхом вивчення історичних концепцій реконструкції міського середовища;
- засвоєння основних чинників законодавчої та науково-методичної бази реконструкції історичної забудови;
- виявлення та пошук шляхів вирішення комплексних проблем реконструкції історичних міст та їх структурних елементів;
- опанування сучасних методів та прийомів реконструкції історичної забудови.

Засвоюючи курс, студент повинен отримати знання: про основні напрямки реконструкції історичних міст та їх структурних елементів; історичні концепції реконструкції історичних міст; про вітчизняний та зарубіжний практичний досвід створення та реконструкції архітектурних ансамблів історичних міст; законодавчу та нормативну базу охорони та реконструкції історичної забудови; про методи передпроектного аналізу та проектних розробок у галузі реконструкції історичної забудови; сучасні проблеми збереження та реконструкції історичної забудови; про композиційно-художні прийоми та методи реконструкції як засоби формування гармонійного образу історичного міста.

У процесі індивідуального контролю знань, а також при виконанні передбаченого програмою самостійного практичного завдання студенти повинні продемонструвати вміння: визначити методичний підхід до реконструкції фрагмента історичного середовища міста; обґрунтувати вибір напрямку реконструкції містобудівного об'єкта; скласти програму передпроектного циклу робіт, намітити комплекс заходів з реконструкції

структурних елементів історичного міста; провести вибір прийомів рішення композиційних та художніх задач на різних стадіях проектування.

Зміст і структура навчального посібника відповідають програмі дисципліни. При його написанні був використаний багаторічний досвід викладання автором курсу «Основи реконструкції історичних міст» у Харківському технічному університеті будівництва та архітектури і в Харківській національній академії міського господарства.

В першому розділі посібника систематизовані матеріали чинних законодавчих і нормативно-методичних документів, якими регулюється проектний реконструктивний процес; визначена їх відповідність міжнародним пам'яткоохоронним і містобудівним документам.

У другому розділі проаналізовані природні, функціонально-планувальні, архітектурно-художні та історико-культурні фактори, що визначають своєрідність еволюційного розвитку історичних міст.

Третій і четвертий розділи присвячені узагальненню світового та вітчизняного теоретичного і практичного досвіду реконструкції історичного міського середовища.

У п'ятому розділі викладаються організаційно-методичні основи передпроектного аналізу та розробки історико-опорних планів, а також проектів зон охорони пам'яток архітектури, історії і культури.

В шостому, сьомому та восьмому розділах викладені принципи, методи і прийоми реконструкції історичних міст та їх складових елементів – центральних зон, житлових кварталів, промислових вузлів.

Дев'ятий розділ присвячений висвітленню інженерно-технічних і екологічних проблем реконструкції історичної забудови.

В кінці кожного розділу приведені короткі анотації, які підсумовують і узагальнюють висвітлені положення.

Після кожного розділу наведено по десять запитань для самостійного засвоєння навчального матеріалу. Запитання побудовані таким чином, щоби засвоєння фактичного матеріалу поєднувалося з практичним використанням методів історико-генетичного, пофакторного, порівняльного аналізу.

Розміщені в кінці посібника додатки, предметний покажчик, короткий термінологічний словник та список рекомендованої літератури забезпечують оперативний пошук інформації, необхідної для вивчення того чи іншого питання, що висвітлюється в посібнику.

Дослідженню проблем реконструкції історичних міст та методів збереження традиційного міського середовища присвячена значна кількість наукової, соціальної і навчально-методичної літератури, що була використана при підготовці даного видання. Посібник доповнює вже видані в Україні підручники та навчальні посібники з містобудівної тематики і заповнює тематичну прогалину, пов'язану з відсутністю літератури по проблемах реконструкції історичної забудови.

Розділ 1. Методичні та законодавчо-правові основи реконструкції історичних міст

У містобудівній теорії і практиці останніх десятиліть усе більшого розвитку набуває історико-культурний напрям, що обумовлює актуальність вирішення таких проблем, як відродження і розвиток національних традицій планування й забудови, збереження та адаптація до сучасних умов архітектурно-містобудівної спадщини тощо.

Особливої важливості набуває вдосконалення містобудівної і композиційно-художньої організації історичних міст.

Особливістю реконструкції історичних міст, в яких сконцентрована велика кількість пам'яток архітектури та містобудування, є та обставина, що забезпечення збереження художніх якостей забудови, відродження гармонійності міського середовища та ландшафтного оточення стає головним завданням, яке підпорядковує собі функціональні та конструктивно-технічні вимоги. Адже пасивне збереження міського середовища суперечить самій історичній природі міста, яке завжди знаходиться в процесі розвитку та оновлення. Крім фізичного розростання міст, періодично відбувається їх внутрішня трансформація.

Безперервні соціально-економічні зміни викликають і відповідні зміни просторової структури міста, адаптацію старих елементів до нових умов, якщо вони життєздатні, та відмирання нежиттєздатних, появу нових просторових структур. Тобто відбувається постійна реконструкція міста.

Поняття **"реконструкція"** в смисловому значенні слова трактується як переклад латинського терміну *constructio* – побудова, з префіксом *re*, що в даному випадку означає відновлення. Поняття реконструкція в контексті історичної забудови використовується для визначення двох різних видів діяльності: по-перше, цей термін означає перебудову міста, архітектурного комплексу, будинку та споруди, що викликана новими життєвими потребами. По-друге, реконструкцією називається археологічне відновлення пам'ятки архітектури, поселення, міста тощо. Така реконструкція не припускає обов'язкової практичної реалізації, а є лише результатом дослідження, що спирається на матеріальні залишки пам'ятки, письмові та іконографічні свідоцтва. Така реконструкція виражається через опис або у вигляді зображення (графічна реконструкція) чи моделі (макету).

Перепланування міст та перебудова їх складових відбувалися на всіх етапах еволюційного розвитку міст.

Це відбувалось як внаслідок руйнування існуючої забудови, так і в зв'язку з періодичною зміною естетичних ідеалів суспільства.

У давньоруських містах на місці дерев'яних церков і фортечних стін зводилися муровані.

За багатовікову історію періодично підлягали переплануванню і перебудові основні ансамблі міст Києва, Чернігова.

Пороговими етапами в еволюції вітчизняних міст були перепланування другої половини XVIII століття, тотальна перебудова традиційного міського середовища в період промислової революції другої половини XIX – початку XX століття, «ідеологічні» та «уніфікаційні» реконструкції 1930 – 1980-х років.

В результаті недбалих реконструкцій та спустошливих війн на теперішній час архітектурна спадщина збереглася не у всіх містах, що формувалися століттями. Тому лише частина з них офіційно визначається історичними. У відповідності з Постановою Кабінету Міністрів України № 878 від 26 липня 2001 року «Про затвердження списку історичних населених місць України» до такої категорії віднесені 256 міст і 135 селищ міського типу (див. додаток 1). Історичні міста мають кількість населення від десятків тисяч (Теребовля, Вилкове, Острог) до мільйону і більше (Київ, Харків, Одеса). Зрозуміло, що чим більші розміри історичного міста, тим більше в ньому нашарувань «постісторичної» забудови.

Друга половина XX століття у вітчизняному містобудуванні була періодом експансії міської забудови на оточуючі землі, що призвело до значного територіального розростання історичних міст. Сучасна уніфікована забудова захопила і частину історичних зон, розмиваючи їх межі.

В зв'язку з цим на початок XXI століття відбулося різке скорочення (до 6 – 8%) питомої ваги площі історичної забудови по відношенню до загальної території міста [15].

Парадоксально, але райони нової масової забудови, що є антитезою архітектурно-художньої єдності, стали територіально найбільшою частиною історичного міста. Вочевидь, що статус історичного міста не повинен розповсюджуватися на весь населений пункт. Доцільно виділяти історичні території в самостійну структуру з особливим режимом використання і реконструкції. Саме тому в Законі України «Про охорону культурної спадщини» від 10 січня 2002 року № 2921-III **історичним містом називається «частина населеного місця, що зберегла старовинний вигляд, розпланування та форму забудови, типові для певних культур або періодів розвитку».**

Згідно з законом, культурну спадщину, що підлягає охороні та збереженню, складають окремі споруди, їх комплекси (ансамблі) та визначні місця (топографічно визначені зони або ландшафти). До пам'яток архітектури та містобудування відносяться «...історичні центри, вулиці, квартали, площі, архітектурні ансамблі, залишки давнього планування та забудови, окремі архітектурні споруди» [16].

Важливими складовими в історично успадкованому вигляді являються також пам'ятки садово-паркового мистецтва, для яких характерне «...поєднання паркового будівництва з природними або створеними людиною ландшафтами».

Історичні міста є не тільки територіями концентрації архітектурно-містобудівної спадщини, вони зазвичай являються промисловими та адміністративними, науковими, культурними центрами. Тому питання їх регулювання та реконструкції повинні вирішуватися на всіх трьох рівнях містобудівного проектування – регіону, міста, частини міста.

Історичні міста з цінною архітектурно-містобудівною та історико-культурною спадщиною повинні залишатися, насамперед, центрами історико-культурної рекреації і туризму. Тому в **проектах районного планування** максимальне збереження в історичних містах традиційного міського середовища повинне розглядатись як найважливіший містоутворюючий фактор при визначенні шляхів їх перспективного розвитку. Також на регіональному рівні розробляються проекти організації систем рекреації і туризму, що позначається на функціональній організації міст, навантаженні на історичну забудову тощо.

На стадії генерального плану стратегічною метою в розвитку історичного міста є визначення довгострокової стратегії взаємопов'язаного розвитку історичної і сучасної частин міста, що забезпечує гармонійне формування функціонально-просторової структури центру та інших елементів забудови, виразний і своєрідний архітектурно-художній вигляд загальноміських панорам і окремих ансамблів. При розробці генерального плану історичного міста необхідне дотримання основних принципів формування міського середовища, в переліку яких (принципи ієрархічності, відповідності, ефективності та справедливості) чільне місце займає *принцип спадкоємності* [47]. Цей принцип передбачає забезпечення реконструктивними заходами умов, за яких у перспективі зберігаються генетично обумовлені закономірності розвитку і забудови історичних міст.

Основою для реалізації принципу спадкоємності має бути історико-генетичний аналіз, що включає:

- вивчення історичної забудови міста з позицій системного аналізу взаємозв'язків його елементів на всіх містобудівних рівнях – міста, ансамблю, будинку;
- визначення закономірностей розвитку просторових співвідношень об'ємів та мас, особливостей художніх форм ансамблів і комплексів історичного міста;
- розробку системи місторежуючих та охоронних заходів як історично обумовленої категорії, що органічно витікає з самої задачі

- гармонійного розвитку архітектурного вигляду історичного міста, як цілісної художньої форми.

Згідно з Законом «Про охорону культурної спадщини» з метою захисту традиційного характеру середовища, окремих пам'яток і ансамблів навколо них повинні встановлюватися **зони охорони пам'яток**: охоронні зони, зони регулювання забудови, зони охоронюваного ландшафту, зони охорони археологічного культурного шару.

Ансамблі і комплекси пам'яток, які становлять виняткову антропологічну, археологічну, естетичну, етнографічну, історичну, мистецьку, наукову чи художню цінність, можуть бути оголошені рішенням Кабінету Міністрів України державними історико-культурними (історико-архітектурними, архітектурно-історичними) **заповідниками** [16].

Для визначення цінності пам'яток та розробки заходів щодо зосередження архітектурної та містобудівної спадщини розроблено ряд нормативно-методичних документів.

Забезпечення історичної забудови проводиться на основі **«Інструкції щодо проведення історично-архітектурної інвентаризації забудови населених пунктів»**, розробленої Держбудом України в 1994 році. Для розробки історико-опорних планів Держбудом України затверджена **«Інструкція щодо складання історико-архітектурних опорних планів населених пунктів України»**.

Визначення та організація зон охорони пам'яток здійснюється у відповідності з Наказом Держбуду України № 41 від 26 лютого 2001 року **«Про затвердження порядку визначення меж зон охорони пам'яток»**.

На стадії **проектів детального планування (детальних планів)** історичних центрів міст та окремих планувальних елементів (кварталів, вулиць, ансамблів і комплексів, промислових підприємств та вузлів) повинні передбачатися заходи, що забезпечують цілісність історично сформованих ансамблів, порядок використання будівель, запобігання втраті видових перспектив і спотворенню силуетних абрисів [42].

Основними видами містобудівної діяльності по відношенню до елементів забудови історичних міст є **реконструкція, реновація і модернізація**. Інтегральна кількісна і якісна оцінка в межах історичних зон міст повинна охоплювати не тільки архітектурно-містобудівні пам'ятки, що являються основою їх формування, а й всю забудову в межах історичної частини міста.

Важливою складовою історичного середовища міст являється так звана фонові історична забудова, що є традиційним оточенням пам'яток архітектури та цінної забудови. Фонова забудова представлена переважно малоповерховими житловими будинками, які за технічним станом і рівнем комфорту в більшості випадків не відповідають сучасним

вимогам. Крім того, для фонові забудови характерні несприятлива демографічна структура, спотворення внутрішнього і зовнішнього вигляду будівель, як наслідок відсутності суворого контролювання процесу експлуатації житлової забудови в умовах диференційованої приватизації.

В деяких країнах для регулювання цього негативного явища прийняті *закони про сервітут* – обмеження власників будинків або квартир у певних діях (заборона перепланувань, перебудов, спотворення фасадів тощо).

В умовах створення ринку землі і приватизації комунальної власності найважливішим завданням проектування є необхідність архітектурно-містобудівними засобами забезпечити раціональне використання територіального і містобудівного потенціалу історично сформованих міст. Для цього, в першу чергу, необхідна розробка методичних основ планувальної реконструкції історичних міст з метою зосередження архітектурно-містобудівної спадщини та її адаптації до умов сучасного міста, що стабільно розвивається [55].

Для регулювання містобудівних законів в історичних містах України створена законодавчо-правова база.

Законом України «Про основи містобудування» від 16 листопада 1992 р. серед головних напрямів містобудівної діяльності (планування, розробка і реалізація містобудівної документації тощо) виділяються й такі:

- збереження пам'яток культурної спадщини;
- розвиток національних і культурних традицій в архітектурі і містобудуванні;
- забезпечення високих архітектурно-планувальних, функціональних і конструктивних якостей об'єктів містобудування, формування і реконструкція містобудівних ансамблів, кварталів, районів і ландшафтних комплексів.

Закон України «Про планування і забудову територій» від 20 квітня 2000 р. встановлює правові та організаційні основи планування, забудови та використання територій (терміни, основні завдання планування і забудови, організація планування територій, порядок інвестування). Відповідно до цього закону планування територій здійснюється на загальнодержавному, регіональному і місцевому рівнях. На всіх рівнях проектування, починаючи з Генеральної схеми планування території України, передбачається охорона пам'яток історії і культури. Вимоги до складу нормування та порядку виконання містобудівних проектів на рівні населених пунктів та їх елементів викладені в Державних будівельних нормах – ДБН 360-92. «Містобудування. Планування і забудова міських поселень» (від 17 квітня 1992 р.). В цьому документі виділений спеціальний розділ «Охорона історичного середовища» (див. додаток 2).

В останні роки відбувається адаптація українського містобудівного законодавства до загальноєвропейських норм. Одним з проявів цього процесу є розроблені у більшості великих міст України *місцеві «Правила забудови»* – нормативно-правові акти, якими встановлюється порядок планування, забудови та іншого використання територій у межах зон, визначених планом зонування.

На території України діє ряд міжнародних пам'яткоохоронних актів.

Так, Україною 10 грудня 2003 року ратифікована *«Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини»*, в якій задекларована необхідність охорони археологічної спадщини «як джерела Європейської колективної пам'яті та засобу історичних і наукових досліджень». Згідно з конвенцією археологічна спадщина включає споруди, архітектурні ансамблі, розбудовані та облаштовані ділянки території та інші рухомі і нерухомі пам'ятки, незалежно від місця їх розташування.

Ратифікована Україною 7 вересня 2005 року *«Європейська ландшафтна конвенція»* визначає принципи охорони і регулювання культурних і урбанізованих ландшафтів, у тому числі історичних.

У Конвенції UNESCO *«Про всесвітню спадщину»* від 9 лютого 2005 року задекларована необхідність охорони не тільки матеріальних пам'яток, а й всієї сукупності соціокультурних і історичних свідочств, традицій, відомостей, що визначають узагальнений образ історичного міста. Згідно з Конвенцією *автентичність* спадщини визначається не тільки цілісністю матеріального спадку, але й збереженням його функцій, безпосереднього оточення, мови та інших форм нематеріальної спадщини, духу і відчуттів та інших внутрішніх і зовнішніх чинників.

Згідно з Віденським меморандумом від 20 травня 2005 року, підписаним UNESCO, ICOMOS (Міжнародною радою з питань пам'яток і визначних міст) та ICCROM (Міжнародним центром досліджень у сфері реставрації культурних цінностей) по відношенню до історичних міст ставиться така вимога: "Виходячи з базового визначення містобудування, сучасна архітектура та збереження історичного міського ландшафту повинні уникати будь-яких форм псевдоісторичного проектування, оскільки воно заперечує і історію, і сучасність. Один історичний погляд не повинен виключати інші, бо історія повинна лишатися читабельною, а безперервність культурного розвитку є ключовою метою якісних втручань».

Принципи і цілі, методи і засоби, необхідні для збереження якостей історичних міст, сформульовані в прийнятій ICOMOS «Міжнародній хартії про охорону історичних міст», де зазначено: «Щоб охорона історичних міст і кварталів була дієвою, вона мусить стати невід'ємною частиною єдиної політики економічного і соціального розвитку і враховуватись у територіальних і містобудівних планах на всіх рівнях».

В документі також зазначено, що в історичних містах повинна підлягати охороні «...сукупність матеріальних і духовних складових, які виражають його образ, а саме:

- а) різні призначення міста, набуті ним у ході еволюції;
- б) форма міста, яка визначається мережею вулиць і розплануванням на ділянці;
- в) зв'язок між різними міськими просторами: забудованими, вільними й озелененими;
- г) форма і вигляд споруд (внутрішній і зовнішній) обумовлені своєю структурою, об'ємом, стилем, масштабом, матеріалом, кольором і декором;
- д) зв'язки міста з навколишнім середовищем – природним і створеним людиною.

В якості основних методичних підходів до реконструкції історичного середовища міст повинні бути:

- комплекс попередніх комплексних різнопланових досліджень;
- включення в розробку плану охорони аналізу археологічних, історичних, архітектурних, економічних, соціологічних та інших даних;
- визначення основних напрямів реконструкції і необхідних для цього юридичних, адміністративних і фінансових заходів;
- забезпечення гармонійного поєднання історичних кварталів з містом у цілому;
- визначення споруд, які потребують особливого захисту, тих, охорона яких здійснюється в певних умовах, і споруд, знесення яких допускається лише у виняткових випадках;
- документування існуючого стану перед будь-яким втручанням;
- громадське обговорення проектів реконструкції історичної забудови;
- забезпечення збереженості та утримання споруд у належному стані;
- пристосування нових функцій і мереж інфраструктури до специфіки історичних міст.

Не втрачає актуальності визначений на Брестському колоквиумі (Франція, 1983 рік) містобудівний *принцип реінтеграції епох* [2]. В реконструйованому середовищі повинні бути представлені в певній єдності і на новій основі збережені і втрачені вигляди міста різних епох. Для цього необхідне сполучення різних часових зрізів з певною однорідністю, що об'єднала б усі хронологічні пласти в єдності сучасного міста. При цьому в інтегрованому художньому вигляді міста має бути представлена не тільки історична забудова, а також і сучасні споруди, що з часом стануть історичними образами архітектурно-містобудівної діяльності. Адже течія часу нерозривна.

В процесі історичної еволюції міст періодично виникає необхідність перепланування, зміни загальних розмірів поселення або його частин, збільшення щільності та вертикальних розмірів забудови тощо.

Найважливішими завданнями при реалізації усіх реконструктивних заходів є не тільки збереження історичного планування і забудови, а й забезпечення перспективної еволюції міста на основі спадкоємності як загальної функціональної, планувальної і композиційної побудови, так і місцевих архітектурно-художніх традицій.

Для передпроектного аналізу території, розробки зон охорони пам'яток і проектів реконструкції історичних міст та їх частин розроблена відповідна нормативно-правова база, адаптована до міжнародного пам'яткоохоронного законодавства.

Крім того реконструктивна діяльність в окремих країнах координується фаховими міжнародними інституціями (UNESCO, SCOMS, ICCROM), які на основі загальносвітового досвіду формують загальні принципи втручання в історичне міське середовище.

Контрольні запитання для самостійного вивчення розділу:

1. З чим була пов'язана періодична перебудова міст у минулому? Наведіть конкретні приклади з історії.
2. В яких значеннях термін «реконструкція» застосовується по відношенню до містобудівних об'єктів? Що означає термін «графічна реконструкція»?
3. Яке уявлення про місто сформувалося в сучасному містобудуванні? Чим визначається узагальнений образ міста?
4. Які напрями містобудівної діяльності по відношенню до історичних міст визначені в Законі України «Про основи містобудування»?
5. Як в українському законодавстві визначене поняття «історичне місто»? Яку частину загальноміської території складає історична забудова?
6. Якими нормативно-методичними документами регламентуються пам'яткоохоронні дослідження?
7. В чому сутність закону про сервітут? Які обмеження для власників накладає цей закон?
8. В чому сутність принципу спадкоємності при реконструкції історичних міст?
9. Які міжнародні пам'яткоохоронні акти ратифіковані в Україні? В чому їх цінність для збереження пам'яток в Україні?
10. Для чого розробляються місцеві «Правила забудови»? Які аспекти використання і забудови територій вони охоплюють?

Розділ 2. Передумови формування архітектурно-художньої своєрідності історичних міст

Одним з визначальних показників цінності історичного міста є архітектурно-художня своєрідність. Це особлива властивість його архітектурно-просторового середовища, що відображує сукупність різних факторів – природних умов, функціонального змісту, історичної еволюції, стилістичних особливостей і творчої діяльності архітекторів.

Своєрідність – неповторна для кожного міста художня цілісність, що інтегрується на рівні вигляду міста в цілому, сукупність сформованих у процесі історичного розвитку індивідуальних ознак. Історичне міське середовище несе в собі особливий «генетичний» код індивідуальності міста, який передається через покоління від самого моменту його зародження.

Встановлення передумов виникнення поселення і факторів, що визначають характер його еволюції, вивчення міста в динаміці його становлення і розвитку дозволяють з'ясувати причини виникнення тих чи інших якостей та дати їм вірну оцінку. Особливе значення при цьому мають фактори, що обумовили формування об'ємно-просторової організації міського центру, адже його своєрідність накладає відбиток на весь майбутній хід формування системи міста.

В значній мірі особливості планувальної та композиційної побудови міста визначаються його *функціональною організацією*. Більшість історичних міст виникли як фортеці. Крім того, в якості градоформуючих виступали торгові, ремісничі, сакральні, а пізніше – промислові функції. Деякі міста виникли як річкові порти, розвивалися навколо монастирів, соляних та інших промислів. У ході історії функції міст змінювались і ставали більш складними. Цим змінам зазвичай відповідали зміни функціонально-планувальної структури міста.

Схема плану міста – розміщення основних містобудівних вузлів, напрями головних магістралей, характер сітки вулиць – залежала, насамперед, від особливостей природного ландшафту (характеру рельєфу, наявності водних басейнів, їх розмірів та конфігурації). Природні умови були і першопричиною вибору місця для розташування поселення. Найбільш рання функція поселень – оборонна – визначала вибір місця, яке б забезпечувало, при найменших витратах на будівництво, найкращий захист від численних ворогів [5, 7, 27].

Основним елементом ландшафту з точки зору містобудування є рельєф місцевості, що являється виразником усіх інших елементів: структури водних басейнів, корінних та насипних порід, рослинності та ґрунту. Саме відмінності в характері рельєфу місцевості найбільш вплинули на суттєву різницю в композиції історичних міст.

Найважливішими містоутворюючими чинниками при заснуванні поселень були ділянки підвищеного рельєфу, адже вони визначали місця локалізації міського ядра, навколо якого формувалось передмістя з сіткою вулиць, орієнтованих на центр. В результаті цього в процесі еволюційного розвитку міста за його ядром закріплювалась роль не тільки функціонального, але й композиційного центру.

Започаткований ще в епоху античності прийом розвитку міст навколо підвищеного ядра набув найбільшого поширення в Західній Європі в період середньовіччя (рис. 2.1. а, б).

В умовах рівнинного рельєфу історичне ядро при територіальному зростанні міст мало тенденцію до втрати ролі композиційного центру, що зазвичай викликала необхідність створення архітектурних висотних домінант (рис. 2.1. в, г).

У типології більшості давньоруських городищ лежить розпланування укріплень і зв'язок їх з місцевим рельєфом. Розрізняють такі городища:

- мисові, укріплені валом з напільного боку; мисові, укріплені валом по периметру; острівні; поселення, укріплення яких не залежить від рельєфу;

- круглі, напівкруглі «волинського типу» (поєднання прямолінійних та криволінійних у плані валів [20]).

Міста, розвиток яких починався з невеликого ядра, розташовувалися зазвичай на пагорбі або підвищеному місці, біля водоймища. Поступово місто опановувало оточуючі території, що подекуди були вищими, ніж місце первісної фортеці. При цьому місто набувало ярусності в побудові загальної композиції.

Наявність великого водоймища підсилює ярусну побудову міста, створюючи ефект амфітеатру (Суми, Богодухів) чи чаші (Харків, Ізюм).

Одним з основних композиційних прийомів синтезу забудови давньоруських міст з природним ландшафтом було акцентування елементів рельєфу (гребенів, вододілів, брівок долин) та перетинів природної (рельєф) і штучної (міські укріплення, вулиці, шляхи) систем.

Давньоруські будівничі всіляко підсилювали основну особливість рельєфу. Якщо рельєф був високий, різаний і різноманітний, то композиційні акценти розміщувалися на всіх його ярусах та згибах.

Одночасно з рельєфом на вибір місць для нових поселень впливало їх тяжіння до водоймищ – рік, озер – як до шляхів сполучення і джерел водопостачання. Звідси намагання розмістити поселення на підвищених ділянках берегів річок. Міста розміщувалися у місцях впадіння в ріку її притоків, на поворотах рік, на півостровах. Особливо часто зустрічається варіант розміщення фортеці на мисі, створеному рікою та її притоками, де природними перепонами місто захищалося з двох, або ж трьох боків, а з напільного, незахищеного боку, зводилися штучні споруди – рови та вали.

Планувальна структура міст, що виникли на прирічкових територіях, у значній мірі визначалася впливом рік. Параметри рік (протяжність, ширина акваторії), у поєднанні з особливостями ландшафту, обумовили планувальні рішення в розвитку кожного з історичних міст.

Таким чином, *природний ландшафт місцевості являється одним з визначаючих факторів* формування планування та забудови як центрального ядра міста, так і його окремих елементів.

За своїми розмірами та масштабом – висотою, масою, довжиною фасадів, вертикальним та горизонтальним членуванням – архітектурна споруда може знаходитись у рівновазі з елементами ландшафту (левадами чи дзеркалом водоймища, пагорбами, незабудованим природним простором), може підпорядковуватися природним елементам або візуально їх подавляти.

Розглядаючи просторову структуру історичних міст, ми бачимо велике значення її вертикальної організації. Силуети міст завжди були насичені висотними домінантами. Розміщення первісного ядра зазвичай на підвищених місцях, а також концентрація в межах цього ядра значної кількості вертикалей (соборів, дзвіниць, фортечних веж тощо) забезпечувало формування саме тут головного акценту в ієрархії історичних домінант міста.

В давнину ріки сприймалися як головні вісі природного середовища, як географічні орієнтири, транспортні магістралі. Тому найбільші міста Київської Русі розташовувалися на великих ріках (Київ – на Дніпрі, Чернігів – на Десні). Специфіка давньоруських міст визначалася ландшафтами річкових долин. Так, для акваторій малих річок була характерна концентрична планувальна організація (одностороння концентрична, поперечно-концентрична, радіально-концентрична), а для акваторій великих рік – лінійне планування (одностороннє лінійне, поперечно-лінійне) (рис. 2.2).

Природно-ландшафтні особливості мають подібність у межах достатньо великих територій і визначають, насамперед, географічне обличчя цілих зон у системі розселення. Очевидно, що міста, розташовані в межах таких зон, формуються під впливом подібних природних факторів. Від кліматичних особливостей залежали пластика та силует забудови, природні будівельні матеріали визначали конструктивні особливості споруд. Ось чому такі виразні регіональні особливості міст Буковини і Слобожанщини, Полісся і Подолії (рис. 2.3).

Разом з цим, регіональна спільність архітектури міст не виключає того, що конкретні особливості природних компонентів входять безпосередньо в архітектурну композицію міста і присутні, або навіть домінують, в його художньому вигляді. Характер рельєфу, ширина акваторії, наявність рослинних компонентів – усе це у взаємодії зі штучним міським середовищем складає загальну картину міста.

Це сузір'я вертикалей підтримувалося розкиданими по місту акцентами у вигляді монастирів та парафіяльних церков. Як результат, в силуеті історичних міст сформувалась ієрархія домінант першого, другого і третього порядку [23].

Відповідність між розміщенням вертикальних акцентів і планувальних вузлів обумовила можливість по вигляду силуету міста одержати інформацію щодо його планування, локалізації елементів (фортеці, центрального майдану, монастирів тощо). Прочитувався і рельєф місцевості, адже зазвичай домінанти розташовувалися на підвищених місцях.

Таким чином, система домінант складає своєрідний *візуально-інформаційний каркас* історичного міста (рис. 2.4).

Найбільш сталими в часі є природні фактори і тісно пов'язана з ними система розташування основних містобудівних вузлів. Іноді природні умови настільки жорстко обмежували можливість варіативності планувальних прийомів, що навіть у випадках майже повного руйнування міста воно відновлювалося за тією ж схемою.

У разі зміни планувальної схеми міст у них все ж зберігались основні містобудівні вузли, а також основні напрямки вулиць. Збереження протягом кількох століть садибного типу забудови також сприяло сталості міських планів.

При всьому різноманітті ландшафтів історичних міст з індивідуальними якостями, їх планувальні схеми зводяться до кількох типів: радіально-центрична (як варіант – променева); рядна; перехресно-рядна.

Еволюційний розвиток міста великою мірою залежав від розвитку транспорту. Історичні міста в своєму розвитку налічують зазвичай *дві еволюційні епохи*. Перша (допромислова) характеризується відсутністю механічного транспорту. Друга (промислова) починається з виникнення залізниці (середина XIX століття) [2, 13, 54].

В допромисловий період розвитку міст, коли провідними функціями являлися оборона та торгівля, домінуючим вузлом була фортеця (кремль), а з середини XVIII століття – центральна площа (анфілада площ), що формувалася біля фортеці.

Ландшафтна «підоснова» більшості міст обумовила центроспрямованість вулиць і доріг, які прокладалися по вододілах. Неповторність ландшафтних умов обумовлювала індивідуальність планувальних рішень міст, що майже завжди мали вільну схему. Навіть при регулярному плануванні міст під'їзні шляхи за їх межами набували радіальної, центроспрямованої схеми. Це забезпечувало сприйняття центральних ансамблів міст з великих відстаней, а також надавало можливості архітектурно-містобудівними засобами фіксувати місця несподіваного розкриття центру з близької відстані [5].

Другорядні вулиці, що обтікали плато, на якому розміщувався центр, забезпечували сприйняття фронтальних розкриттів центральних ансамблів [54].

Таким чином, основними «візуальними трасами», що забезпечували сприйняття центральних ансамблів міст у допромисловий період, були радіальні зовнішні шляхи та акваторії водоймищ (при розвинутому судноплавстві). Важливими точками сприйняття архітектурних панорам являлися також протилежні береги рік та підвищені території оточуючого природного ландшафту.

З виникненням залізничного транспорту планувальна структура історичних міст набула нового спрямування. В зв'язку з технічними обмеженнями (неможливість використання похилих ділянок, потреба в значних зонах відчуження, необхідність відведення великих територій для залізничних станцій та привокзальних майданів) трасування залізниць проводилося по долинах, що обтікали міські центри. Уздовж напрямів залізничного руху сформовувалися функціонально домінуючі вузли – пасажирські вокзали та товарні станції. Це обумовило розосередження центрів та формування поліцентричної планувальної структури на рубежі XIX – XX століть.

Цей процес значно підсилюється в наші дні, коли ще більш ускладнилася поліцентрична структура руху. В зв'язку з цим історичні ареали міст, включаючи їх центри, потребують адаптації до сучасних умов містобудівного розвитку.

Індивідуальність історичного формування міст (соціально-економічні умови, технічні можливості й естетичні ідеали суспільства на різних еволюційних етапах) віддзеркалюється в своєрідності стилістичної характеристики їх забудови. В залежності від особливостей містоформуєчих умов та характеру еволюційних процесів в історичних містах переважав той чи інший стиль, або ж сукупність стилів, що формує їх архітектурно-художні особливості (рис. 2.5).

Так, у високохудожньому архітектурному середовищі історичної частини міста Києва збереглися архітектурні пам'ятки стародавньої Русі, бароккові ансамблі, пам'ятки в формах класицизму, історизму, модерну, радянського необарокко та неокласицизму. Особливістю забудови історичного ареалу є перевага класичних архітектурних ансамблів з «коштовними» включеннями пам'яток українського барокко та модерну. В історичній забудові Харкова переважають пам'ятки модерну, історизму та конструктивізму.

Історичне місто є матеріальним виразом багатовікової еволюції, існує причинно-наслідковий зв'язок між довготривалим процесом формування історичної забудови міст із визначними соціально-культурними процесами та ідейно-політичними перетвореннями в суспільстві. Міське середовище є проявом культури. Воно сприймається і як об'ємно-просторове оточення людини, і, одночасно, як прояв

мистецтва – художній образ, як повне інформаційне повідомлення про функціональну сутність середовища.

Стабільний, стійкий в часі історико-культурний образ міста формується не тільки художнім виглядом матеріального спадку, а й системою пов'язаних з його історією найменувань – символів (Печерськ, Володимирська гірка, Хрещатик – у Києві, Дерібасівська вулиця та Молдованка – в Одесі, Університетська гірка та Держпром – у Харкові).

Знаковість міської топоніміки добре усвідомлювалася нашими предками. Так, при розбудові міста Володимира-на-Клязьмі було успадковане не тільки київське міське планування. Тут, як і в Києві, з'явилися ріки Либідь та Почайна, Золоті ворота і навіть «Печерне місто».

Елементи міської топоніміки територіально абсолютно співпадають з їх матеріальними «носіями», а тому за їх ознаками можуть бути поділені на: просторові (назви міст та їх частин, площ, парків), лінійні (назви вулиць, річок, бульварів) та точечні (найменування унікальних будівель та споруд, монументів тощо).

Крім того, в міській топоніміці міститься додаткова інформація – щодо рельєфу (узвіз, спуск, левада), соціальної, професійної та національної структури міста (слободи Москалівка та Гончарівка, Дворянська та Німецька вулиці), локалізації основних елементів міста (Університетська вулиця, площа Ринок, Контрактова площа).

Втрата кожного зі «знакових» для міста топонімічних елементів деформує «іменну» ідентичність матеріально збереженого спадку. Особливо трагічна для історичного міста втрата його назви. Майже неможлива ідентифікація колишнього Цареборисова і нинішнього Червоного Оскола, а також Бахмута й Артемівська, Константинограда і Краснограда тощо.

Отже, збереження або повернення попередніх найменувань є однією з обов'язкових умов відтворення цілісного соціально-культурного образу міста.

Таким чином, формування самобутнього архітектурного середовища історичних міст обумовлено сукупністю природних умов (клімат, особливості природного ландшафту), містоутворюючих факторів (функціональна та планувальна структура, організація внутрішнього та зовнішнього руху), архітектурно-художніх особливостей (цінність та стилістика забудови) та культурологічних аспектів (історико-інформаційна база, міська топоніміка). В результаті еволюційного розвитку сформувалася мережа міст з яскравою індивідуальністю свого архітектурного вигляду. Їх своєрідність визначається точно

знайденими формами домінуючих споруд і рядових будівель, цілісністю форм у межах кожного з історичних етапів. Історична забудова не тільки забезпечує своєрідність історичних ареалів міст, а ще й впливає на характер нових будівель і споруд, їх просторових співвідношень, що забезпечують спадкоємність архітектурного розвитку міських поселень.

Контрольні запитання для самостійного вивчення розділу:

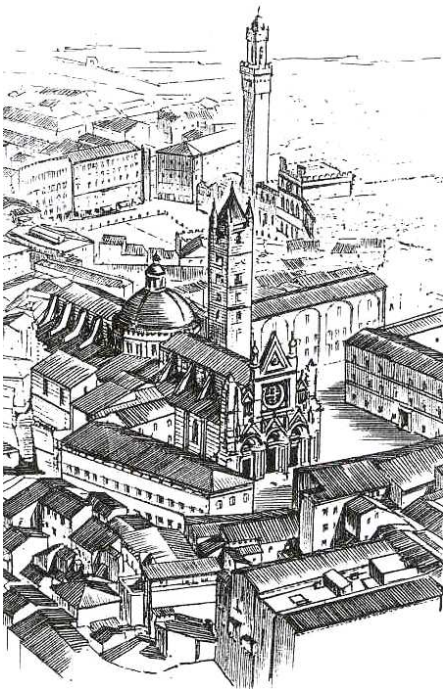
1. Яким чином функціональне призначення стародавнього міста (оборонне, торговельне, ремісниче) впливало на вибір території під забудову? Наведіть приклади.
2. Назвіть основні природні фактори, що визначають архітектурно-художню своєрідність історичних міст. Охарактеризуйте особливості ландшафтних умов одного з історичних міст.
3. Чим обґрунтована ярусна побудова архітектурної композиції деяких історичних міст? Наведіть приклади.
4. Порівняйте природні умови Галичини і Лівобережної України та їх вплив на конструктивні особливості, пластику та силует забудови.
5. Як подібність природних умов вплинула на схожість містобудівної організації стародавніх міст? Наведіть приклади.
6. З яких елементів складався «візуально-інформаційний каркас» історичного міста? Назвіть прийоми акцентування архітектурними засобами елементів рельєфу в стародавніх містах.
7. Яким чином структура руху в містах допромислового еволюційного періоду обумовлювала візуальне сприйняття центральних архітектурних ансамблів?
8. Чому розвиток залізничного транспорту обумовив початок нового етапу еволюційного розвитку планувально-композиційної організації історичних міст?
9. Що таке «стильова своєрідність» історичних міст? Дайте стильову характеристику центральних ансамблів одного з історичних міст.
10. Що таке «топонімічна структура» історичного міста? Проаналізуйте топоніміку одного з історичних міст.

а)

б)

в)

г)

Рис. 2.1. Вплив характеру рельєфу на композиційну побудову історичних міст:
а) м. Перлеберг (Німеччина); б) м. Вернітерорде (Німеччина); в) м. Сієна (Італія);
г) м. Карлштейн (Чехія).

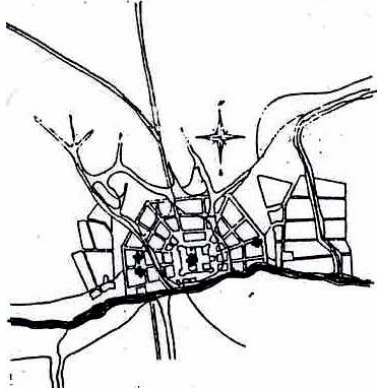
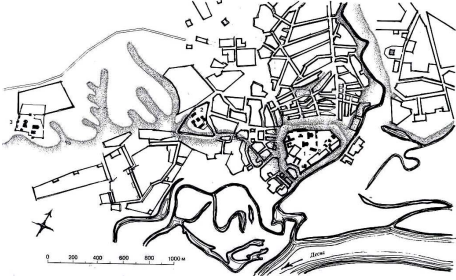
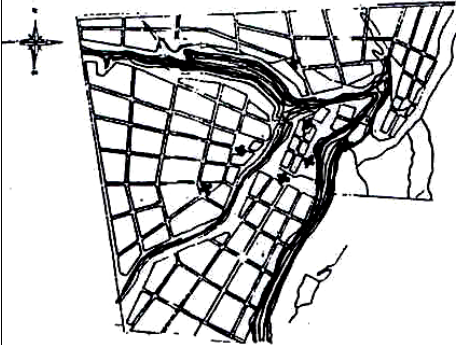
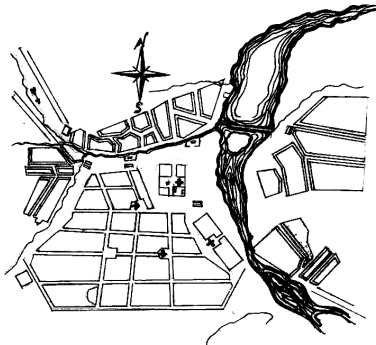
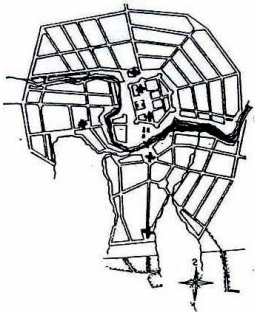
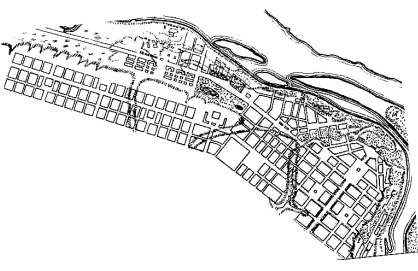
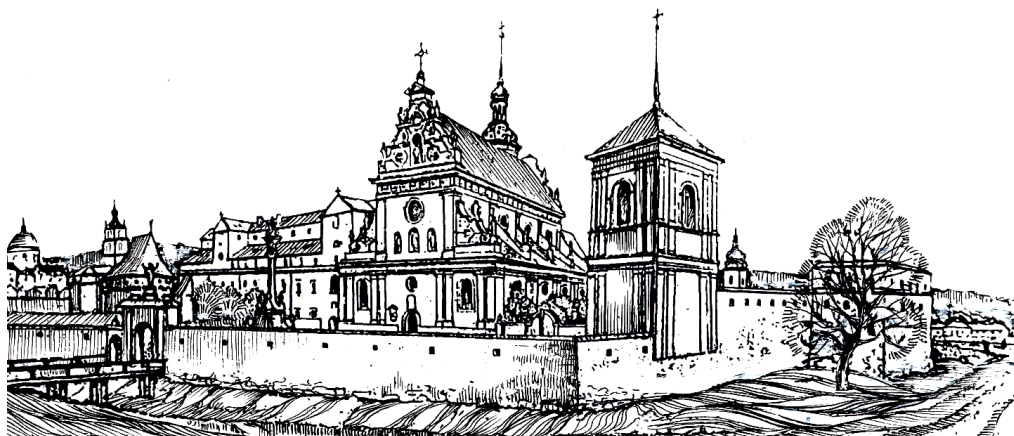
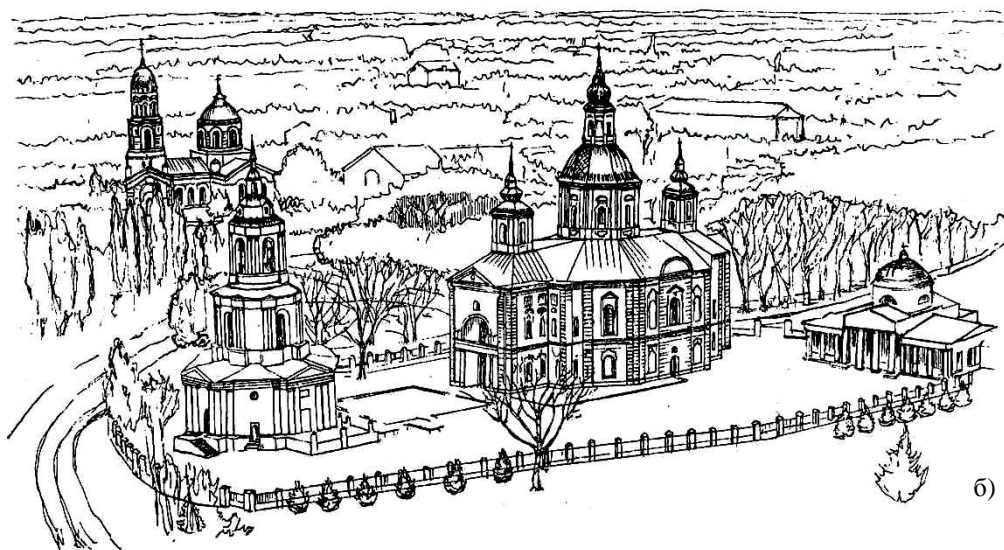
ВЗАЄМОВПЛИВ РІК І МІСЬКОГО ПЛАНУВАННЯ	
Вузькі річки	Широкі річки
 <p>Богодухів</p>	 <p>Чернігів</p>
1. Однобічно-концентричний	Однобічно-лінійний
 <p>Суми</p>	 <p>Чугуїв</p>
2. Поперечно-концентричний	Поперечно-лінійний
 <p>Охтирка</p>	 <p>Катеринослав</p>
3. Радіально-концентричний	Подовжньо-лінійний

Рис. 2.2. Типи планування прирічкових міст XVIII – початку XIX століть.
(За В.Вадимовим)

а)

б)

Рис. 2.3. Регіональні особливості українського сакрального зодчества:
а) Львів, ансамбль бернардинського монастиря, XVII – XVIII століття [20];
б) храмовий комплекс в Охтирці Сумської області, XVIII – XIX століття.

Кінець XVII століття.

Друга половина XVIII століття.

Середина XIX століття.

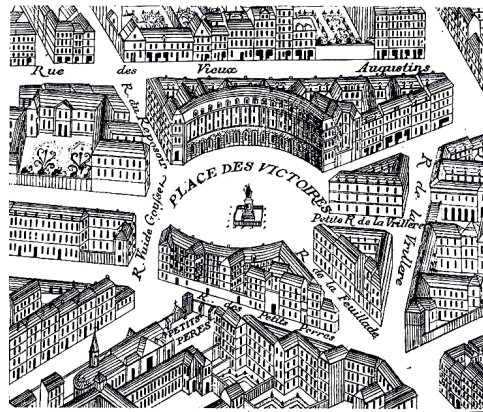

Початок XX століття.

Початок XXI століття.

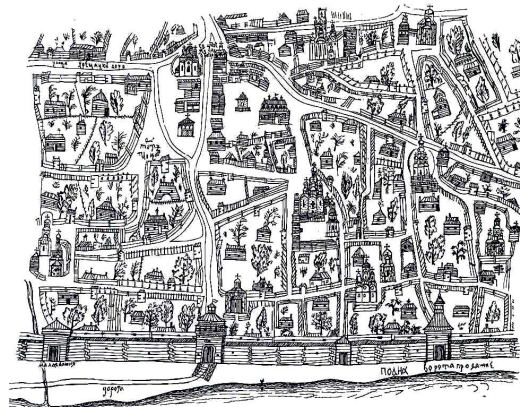
Рис. 2.4. Еволюційний розвиток інформаційно-візуального каркаса (системи храмових домінант) м. Харкова. Графічна реконструкція В.О.Кодіна.

б)

а)

в)

г)

д)

Рис. 2.5. Національна своєрідність архітектурно-художнього вирішення забудови історичних міст: а) фрагмент панорами Лейпцига, гравюра XVII століття; б) площа Перемоги в Парижі, фрагмент плану Тюрго, 1739 рік; в) вулиця Пелл-Мелл у Лондоні, гравюра XVII століття; г) фрагмент плану Києва роботи Ушакова, кінець XVII століття; д) панорама центру Харкова, 1787 рік, літографія Зільберберга.

Розділ 3. Розвиток зарубіжної теорії і практики містобудівної реконструкції

Ретроспективний аналіз формування та розвитку найбільш відомих у світовій історії міст показує, що регулювання як художніх якостей головних архітектурних ансамблів, так і міського середовища в цілому було в центрі уваги ще стародавніх правителів.

Територіальний та якісний розвиток міст обумовлював періодичні реконструктивні роботи, що торкалися, в основному, їх центральних частин. Корінна ж реконструкція міст, іноді з повною чи частковою зміною загальної планувальної організації була поодиноким і пов'язаною зазвичай з відновленням міст після руйнівних війн (Вавилон у VII ст. до н.е., Мілет на початку VI століття до н.е.). Обидва згадані міста в процесі реконструкції приведені до регулярної планувальної схеми. При цьому в Мілеті була максимально реалізована концепція першого з відомих історії теоретиків містобудування – Гіпподама з Мілета – так звана «Гіпподамова система».

Частіше реконструкція міст у стародавні часи торкалася лише їх центрів. Так, реконструкція Акрополя в Афінах після персидських війн у V столітті до н.е., крім створення нових укріплень («Довгих стін»), була сконцентрована на корінній реконструкції духовного центру міста – Акрополя. В стародавньому Римі навіть після катастрофічної пожежі в 64 році при імператорі Нероні, коли відбудова міста велася за попередньо розробленим планом, лише частково були розширені окремі вулиці. При цьому центр Рима прикрасився новими архітектурними спорудами, але планувальна структура міста майже не змінилась [22, 5, 54].

Рим так і не набув регулярного планування, характерного для більшості міст, закладених у період Елліністичної Греції та Римської імперії.

Середньовічні міста, що розвивалися на основі міст, заснованих римлянами, іноді зберігали регулярну планувальну структуру (Флоренція, Мілан, Ліон, частково Париж). Однак у більшості випадків спадковість планувальної структури міст була втрачена. Переважна кількість античних міст були на той час зруйновані, а ті, що залишилися, почали розвиватися за іншими законами.

Але навіть у ті часи на законодавчому рівні контролювалися питання збереження художніх якостей забудови. Так, у трактаті Юліана Асконіта (VI ст.) серед законів і правил містобудування було задекларовано: «Якщо розкривається вид на гавань, затоку чи стоянку кораблів прямо збоку поселення чи міста, то такий вид на море ні в якому разі не повинен порушуватись, оскільки цим надається оглядачам багато душевних насолод». Щоби нова будівля не затуляла красивий вид,

новий будинок слід було «будувати на відстані не менш, ніж сто кроків від вже існуючої забудови» [24].

Міста раннього Середньовіччя не мали ні достатньої економічної бази, ні направляючого та регулюючого впливу на них державної влади. Плани середньовічних міст розвивалися природнім шляхом, а попередні планування використовувалися лише іноді при побудові нових міст [24].

Слід зазначити, що навіть при збереженні прямокутної забудови за межами центральних кварталів вулиці частіше за все створювали віялоподібну структуру. Це обумовлювалося характерним радіальним розходженням вулиць передмістя, за рахунок яких розширювалися середньовічні міста.

Вищим досягненням середньовічного містобудування стало застосування радіально-кільцевої планувальної схеми. Вона складалась історично, шляхом накладання на радіальну схему кільцевих вулиць, створених на місці старих фортечних мурів, що втрачали функціональне призначення при територіальному розвитку міст. Наприклад, Париж пройшов такі етапи в XVI столітті (при знищенні стін Філіпа Августа) та в XVII столітті (при розбивці великих бульварів на місці стін Карла П'ятого) (рис. 3.10).

В XV-XVI століттях починається формування нових теоретичних досліджень та практичних підходів щодо подальшого розвитку міст. Першим теоретиком Відродження в галузі містобудування став Альберті, трактат якого «Десять книг щодо зодчества» був виданий майже у всіх європейських країнах. Пізніше теорію містобудування збагатили праці Леонардо да Вінчі, Палладіо.

На відміну від попереднього періоду для Відродження **характерне вольове втручання архітектора-містобудівника в реконструкцію міст**. Створені в цей час архітектурно-планувальні установи одержали можливість відчужувати будівельні ділянки у приватних власників і керувати плануванням та забудовою міст.

За допомогою цих органів були проведені значні роботи з вдосконалення міських планів. Однак максимальна увага приділялася реконструкції центрів міст, на яку виділялося більше половини міських бюджетів (друга половина витрачалася головним чином для перебудови оборонних споруд).

У результаті реконструктивних заходів в епоху Відродження поступово **ліквідується замкненість центрів міст**. Наприклад, у центрі Флоренції була пробита нова вулиця Уффіці, яка поєднала центр міста – площу Сеньорії – з річкою Арно. Напрямок цієї вулиці вибраний з таким розрахунком, щоби в її створі опинилася не тільки зубчаста башта площі Сеньорії, а й віддалений купол собору. Таким чином, на вісь вулиці були нанизані дві головні вертикалі міста.

Ще в більшій мірі ідея розкриття міського центру реалізована при реконструкції центральної площі Святого Марка в Венеції. Протягом

XVI століття спочатку Якопо Сансовіно, а потім Вінченцо Скамоцци розширили територію і завершили архітектурний ансамбль площі (рис. 3.1, 3.2).

Під час реконструкції міст зодчі епохи Відродження формували нові силуети міст. Зростання висотного рівня рядової забудови в центрах міст обумовило підвищення архітектурних домінант. Саме тому на початку XVI століття Бартоломео Бон відбудував дзвіницю собору св. Марка, після чого силует венеціанського центру набув особливої гостроти. В цей час спостерігається відродження в архітектурі купольних форм. Починаючи з грандіозного купола Флорентійського собору, зведеного Брунелеско в 1420 – 1434 роках, у силуеті європейських міст з'являються купольні завершення храмів. Контрастні до готичних веж, вони вигідно відтінили їх гостроконечні завершення, створивши новий силует європейських міст.

При цьому реконструкція фактично не торкалася периферійних кварталів, організації водопостачання та водовідведення, утилізації відходів тощо [22, 24].

В епоху барокко містобудівна практика пішла по двох напрямках – шляхом втілення ідей теоретиків Відродження і по лінії пошуків експериментальним шляхом нових прийомів планування і забудови.

В цей період почало змінюватися внутрішнє середовище італійських міст. Більшість площ, що сформувалися протягом XVI – XVII століть, набувають відкритого характеру. Відкриті простори заповнюються монументальною і декоративною скульптурою, яка набуває не тільки художнього, але й архітектурного призначення.

В 1630-х роках геніальний художник, скульптор і архітектор Мікеланджело Буонарроті розробляє проект архітектурного ансамбля серед античних руїн у сідловині Капітолійського пагорба в Римі (рис. 3.5a).

Реалізацію задуму Мікеланджело почав не з забудови, а з установлення в центрі майбутньої площі знайденої серед руїн кінної статуї давньоримського імператора Марка Аврелія, відродивши таким чином *прийом центрального розташування монументів*.

Визначальним для подальшої світової містобудівної практики було застосування *прийому відкритості* в композиційній організації площі Капітолія. Одна з її сторін, що виходить на брівку зеленого схилу, залишилася незабудованою. Звідси спадають униз широкі сходи Кордоната і розкривається панорама в напрямі собору Святого Петра.

Починаючи з площі Капітолія, в якій одна сторона розкрилася в «зовнішній світ», майстри барокко прагнуть розширити сферу архітектурного впливу міських центрів. *Розкриття центрів* стає в XVII столітті одним з основних містобудівних прийомів. Ця обставина стала однією з передумов планувальної реконструкції, що розвернулася на території Рима в XVII – XVIII століттях.

Папська столиця на той час потребувала радикальних планувальних удосконалень. По-перше, протягом середніх віків античні вулиці втратили свої прямолінійні напрями, що ускладнило рух у центрі міста, по-друге, – Ватикан прагнув містобудівними засобами організувати систему прочанських маршрутів між головними сакральними об'єктами.

Щоби прикрасити Рим найпростішими засобами й одночасно поліпшити зв'язки, необхідна була пробивка крізь старовинну забудову системи вулиць. Керівник реконструкції Рима, учень Мікеланджело, архітектор Доменіко Фонтана прокладає нові вулиці з таким розрахунком, аби перетворити опорні пункти міського плану на планувальні вузли. В кожному вузлі сходилися по дві або три прямі магістралі. А щоби підсилити композиційне значення цих вузлів, Фонтана встановлює в точках сходу прямолінійних вулиць величезні гранітніobelіски, привезені з Єгипту ще за часів Римської імперії (рис. 3.3, 3.4, 3.5).

Таким чином, у результаті проведеної Доменіко Фонтана реконструкції Рима світова практика збагатилася ще двома містобудівними прийомами:

1. Прокладення в тканині історичної забудови системи променевих магістралей, зв'язаних з центром міста.
2. Трасування в масивах нерегулярної забудови прямолінійних вулиць з цілеспрямованою перспективою на акценти-орієнтири [5].

В XVII столітті у Франції починають розвиватися містобудівні ідеї, започатковані в італійському барокко. Видатний ландшафтний архітектор Андре Ленотр у грандіозному просторовому ансамблі Версаль застосовує композиційну вісь у сполученні з променевим розкриттям вулиць. Таким чином, Версаль відродив інтерес до відкритих площ: площа Армії перед Версальським палацом стала першою відкритою площею у Франції (рис. 3.6).

Протягом XVII – XVIII століть цей прийом розповсюдився по всій Європі і став своєрідним стандартом планіметричного підходу до рішення містобудівних проблем. Так, впливом французького регулярного містобудування позначені плани реконструкції Лондона, складені Крістофером Реном і Джоном Евеліном після спустошливої пожежі 1666 року.

Однак цей прийом використовувався винятково для формування аристократичних районів на вільних територіях. Рішення ж назрілих питань реконструкції старої забудови центрів міст відкладалися. Тому в середмістях французьких міст до буржуазної революції XVIII століття залишалися вузькі середньовічні вулички, а передмістя виблискували палацами, парками і проспектами (рис. 3.7).

В середині XVIII століття населення Парижа виросло більше ніж до півмільйона жителів, що викликало необхідність реконструкції

середньовічних кварталів французької столиці. Але ці роботи велися фрагментарно, що обумовило перехід містобудування від планіметричного мистецтва XVII століття до конкретного об'ємно-просторового мистецтва [5].

У 1739 році створений аксонометричний план Парижа (план Тюрго), який не тільки підсумовував містобудівну діяльність кінця XVII – початку XVIII століття, але й намітив подальший розвиток міста (рис. 3.8, 3.9).

Проте першим комплексним планом реконструкції Парижа, в якому втілювалися всі прогресивні починання по перебудові міста, що склалися в попередні епохи, а також відображені нові демократичні вимоги, був «План комісії художників», створений в 1794 році. І хоча він не був реалізований, але вплинув на реконструктивні проекти XIX століття.

Більш результативними були роботи з теорії містобудування. Найкращий французький теоретик архітектури і містобудування першої третини XIX століття Катремер де Консі розробив **принципи збереження і відновлення пам'яток архітектури**:

- основною метою реставрації повинна бути турбота про збереження пам'ятки для майбутніх століть в автентичному вигляді; для цього необхідно візуально виділити відновлені елементи «для того, щоби споглядач не міг помилитися в розпізнанні старовинної роботи і сучасної, але в той же час міг уявити собі вигляд будівлі в цілому»;
- відновлення має базуватися на методі співвідношення аналогій, але при цьому слід враховувати, що «копія не може перевищувати оригінал»;
- художній образ міста складають монументальні споруди, тому пам'ятками можуть вважатися не тільки історичні споруди, а всі взагалі монументальні споруди, що «гідні слугувати ділу увіковічення, а також прикрашення і прославлення міста».

Катремер також сформулював основи середовищного підходу до реконструкції міста: «В цілому необхідно прагнути до того, аби місто було компоноване таким чином, щоб його загальна краса і величність підрозділялися на окремі красоти – завжди різні. Необхідно, щоби послідовно переходячи з кварталу в квартал, глядач кожного разу відкривав для себе нові картини. Щоби з вулиць і майданів для нього відкривалися види портиків, колонад, перистилів, іноді величних, іноді приємних і живописних» [45].

Проблема охорони історичних міст уперше була розглянута в наукових працях Віолле-ле-Дюка. Він склав перший список історичних міст з повним списком пам'яток.

Таким чином, у середині XIX століття покладений початок вивченню цілих міст як об'єктів архітектурного минулого, що в значній мірі відрізнялося від чисто історичного вивчення Парижа до того часу.

Крім теоретичних праць, Віолле-ле-Дюк відомий як автор проектів реставрації визначних пам'яток архітектури. Він був прибічником ревалоризаційного підходу до реставрації і, на відміну від Катремера, вважав: «Реставрація – це не укріплення і не налагодження пам'ятки, а це відновлення її в повному вигляді, в якому вона може ніколи й не була завершена» [45]. Яскравим прикладом реалізації такого методу є проведена Віолле-ле-Дюком реставрація шедевра архітектури високої готики – Святої Капели на острові Сіте в Парижі. В результаті реставрації стрільчастий шпиль над середхрест'ям був збільшений у кілька разів і досяг 33,5 метра.

Це зробило більш виразним силует капели і підвищило її містобудівне значення, але при цьому порушило історичну достовірність. Слід зазначити, що такий «романтизований» підхід до реставрації і реконструкції розповсюдився в XIX столітті по всій Європі. Особливого розвитку цей метод набув у Німеччині, яка тільки-но отримала державну єдність, а тому потребувала архітектурних свідочств загальнонімецької культурної ідентичності. Саме тому щойно добудовані величні шпилі, вежі і башточки-пінаклі ще більше загострили і без того виразні силуети німецьких міст і замків. Апофеозом цього реконструктивного «буму» явилася добудова грандіозних шпилів соборів у Кельні та Ульмі, задуманих ще середньовічними зодчими [24].

Протягом XIX століття своєрідними лабораторіями апробації нових підходів до реконструкції великих історичних міст у Західній Європі стали три європейські столиці – Париж, Лондон та Відень.

Реконструкція Парижа була проведена в два етапи.

Перший етап, проведений протягом перших двох десятиліть XIX століття, спочатку являв собою реалізацію плану Комісії художників, розробленого під час буржуазної революції. В 1812 році перепланування Парижа здійснювалося за проектом Перс'є і Фонтена, згідно з яким була створена гігантська вісьова композиція на основі Марсового поля (рис. 3.11).

Другий етап (відомий як план Османа) почався з 1852 року (рис. 3.12). При його проведенні зроблено ряд висновків, які використані в містобудівній практиці:

- пробивка нових вулиць виявилася більш вигідною, ніж розширення існуючих вулиць за рахунок знесення одного боку периметральної забудови (зменшується втрата будівель, з'являється можливість створення однорідної забудови);
- гігієнічний ефект забезпечують крупні зелені масиви, в той час як бульвари та невеликі сквери мають лише декоративне значення (це обумовило створення зелених введів з боку заміських парків та лісів – проспекти Обсерваторії, Імператриці тощо).

Реконструкція Парижа впроваджувалася ще до появи механічного транспорту, коли не було теоретичних розробок щодо транспортних

вузлів (якими стали всі нові майдани: Зірки, Націй, Великої опери), а тому проблема стала відчуватися в кінці XIX століття з особливою гостротою. І це при тому, що в процесі османівської реконструкції в Парижі були створені два взаємоперпендикулярні діаметри (так зване Велике перехрестя) шириною 26 – 30 м, що з'єднали вокзали з протилежними заміськими шосе. Крім того, була створена система кільцевих розвантажувальних вулиць – завершена південна частина другої кільцевої магістралі (бульвар Сен-Жермен) та пробите третє, зовнішнє, кільце.

Загалом під час реконструкції Парижа було прокладено 165 км нових вулиць, забудованих в основному шестиповерховими будівлями, 48 кілометрів бульварів. Розплановані та благоустроєні два великих парки – Булонський та Венсенський – загальною площею 1750 га. Це найбільш масштабна реконструкція серед європейських столиць у XIX столітті (рис. 3.12).

На початку XIX століття, в умовах протистояння з Францією, яка ввела континентальну блокаду Британських островів, **розпочалася реконструкція англійської столиці** [5, 45].

Лондон, населення якого на той час досягло 1 млн. жителів, протягнувся уздовж Темзи більше ніж на 15 кілометрів. При цьому житлова забудова не мала виходу до ріки, обидва береги якої були щільно зайняті гаванями, складами, промисловими підприємствами.

Місто не мало наскрізних магістралей, була заплутаною сітка вулиць, три мости не забезпечували транзитних зв'язків «південь – північ». Крім того, в місті відчувалася нестача громадських територій, не було жодного великого парку, на початковій стадії розвитку перебувала інженерна інфраструктура.

На першому етапі реконструкція Лондона (як і його суперника Парижа) обмежилася лише частковою планувальною реконструкцією (рис. 3.13).

Концептуально-методичною основою реконструкції англійської столиці на цьому етапі стали традиції садово-паркових ансамблів та вдалий практичний досвід реконструкції курортного міста Бата, проведеної в 1770-ті роки архітектором Джоном Вудом-молодшим. На порозі привілейованих районів міста була створена система парків, а в напрямі Ріджентс-парку архітектором Джоном Нешем прокладена велика магістраль (Ріджент-стріт). По типу вулиць курортного Бата нова магістраль набула ламаної форми, що складалася з кількох криволінійних відрізків. Повороти та злами дозволили Джону Нешу зберегти існуючу забудову й «вмонтувати» в Ріджент-стріт фрагменти вже існуючих вулиць. Крім функціональної та економічної доцільності, таке рішення забезпечило створення одного з найбільш виразних архітектурних ансамблів Лондона (рис. 3.14).

Можливість створення системи парків (Ріджентс-парку, Гайд-парку, Баттерсі-парку загальною площею 700 га) обумовлювалася тим, що місто одержало від королівської родини великі, майже неосвоєні території, що лежали на захід від Вестмінстерського абатства (рис. 3.15).

В другій половині XIX століття англійська столиця наštтовхнулася на серйозні проблеми в зв'язку з глибоким проникненням в структуру міста залізничних радіусів. Вони завершувалися в центрі міста і не поєднувалися в одну систему. В результаті територія міста була розчленована, а транспортні зв'язки ускладнені.

Але серйозних реконструктивних заходів, на зразок османівської реконструкції Парижа, в англійській столиці в другій половині XIX століття не проводилося. Винятком стало створення в 1863 році лондонського метрополітену, який мало позначився на характері історичного міського середовища Лондона.

Особливістю Відня, на той час столиці імперії Габсбургів, являлося збереження до середини XIX століття внутрішніх фортифікаційних стін. Разом з еспланадою стіни відіймали од міста, населення якого вже досягло 0,5 млн. жителів, біля 2 тисяч гектарів цінних територій (рис. 3.16).

У Відні, крім забезпечення транспортних зв'язків та модернізації забудови, одним з невідкладних завдань стало формування єдиного адміністративного і культурного центру.

Проект реконструкції Відня був створений німецькими фахівцями. Генеральний план розробили Едуард ван-дер-Нюль і Август фон Зікардсбург [5, 45].

Керівництво створенням ансамблів громадського центру взяв на себе прославлений автор Дрезденської галереї Готфрід Земпер. У проекті реконструкції Відня втілено кілька принципово нових підходів:

- середньовічний центр у межах внутрішнього оборонного кільця (діаметром біля 700 метрів) перетворений на своєрідний архітектурно-художній заповідник, закритий для транзитного транспортного руху;
- за межі центрального ядра, на кільце, винесені всі транзитні зв'язки, в результаті чого сформувалася карусельна транспортна система;
- головна кільцева магістраль – Рінг-штрассе – сформована з кількох прямолінійних відрізків бульвару, по обидві сторони якого рухався рейковий транспорт;
- у кількох місцях Рінг-штрассе примикає до міських парків, поєднуючи тим самим зелені насадження центру міста в єдину систему;
- ансамблі Рінг-штрассе створені за одним планувальним принципом: вони «нанизані» на радіальні вісі, що поділяють кожний з прямолінійних відрізків Рінг-штрассе навпіл, і направлені на центр старого міста, з середини якого підноситься найвища на той час в Європі кам'яна стріла собору Святого Стефана (рис. 3.17).

В архітектурі створених уздовж Рінг-штрассе будівель розквітає пишний історизм. Усі будинки в сукупності являються грандіозним музеєм історії архітектури під відкритим небом (рис. 3.18, 3.19).

При цьому історичні прототипи повинні були викликати морально-філологічні асоціації: греко-римські – з демократією (будинок Парламенту); готичні – з громадянською гордістю (ратуша та церква); Ренесанс – з гуманістичним просвітянством (музеї, Віденська опера, Бургтеатр, університет) та владою (палац Хофбург); венеціанські архітектурні форми – з торгівлею (біржа) [25].

Незважаючи на вагомий вплив на європейську містобудівну практику, розглянуті вище реконструкції трьох європейських столиць не змогли вирішити всіх проблем, що склалися на той час у великих промислових містах. В останній треті XIX століття, у зв'язку зі значним зростанням промисловості, ростом населення і розвитком залізничного транспорту, міста, за словами З.Гідіона, стали «організмами, непридатними для проживання» [11].

Містобудівна практика XIX століття викликала гостру критику в ряді теоретичних робіт.

Віденський архітектор **Каміло Зітте** запропонував при реконструкції міст повернутися до **методів середньовічного періоду**. Він вбачав засоби рішення зовнішнього простору в прийомах взаєморозташування вулиць, майданів, церков, громадських будівель, а також у добре продуманій рівновазі всіх елементів організму міста [17]. Однак теоретичні розробки Зітте були обмежені лише композиційними проблемами вдосконалення історичного міського середовища. Транспортні та інші проблеми великих міст він недооцінював.

Шляхи духовного відродження архітектури своєї епохи в традиціях далеких періодів історії вишукували німецькі мистецтвознавці Генріх Вольфлін та Якоб Буркхардт, а також англійський теоретик архітектури Джон Рьоскін [45].

Рьоскін одним з перших в Англії заговорив *про необхідність охорони історичної забудови*: «І Альпи, і долина Спарти можуть чекати нашого відвідування ще довго. Але феодальні та монастирські будівлі Європи, а також вулиці її древніх міст зникають подібно сновидінням. Важко уявити собі змішане відчуття заздрості і презирства, з якими наступні покоління будуть дивитися на нас: ми володіли цими коштовностями і не зробили ні одного зусилля, щоби зберегти їх» [45].

Учень Рьоскіна, англійський поет, художник і мислитель Уільям Морріс заснував у 1877 році *Товариство захисту старовинних будівель* і склав маніфест цього товариства. В ньому, зокрема, зазначалося: «Якщо нас попросять конкретно вказати, який вид, чи яку частину мистецтва, який стиль чи інші цікаві особливості будівлі слід зберігати, то ми відповімо: необхідно зберігати все, що художнє, живописне, суттєве, що створене на століття і має історичний інтерес» [45].

Сучасне розуміння шляхів розвитку (а відповідно і реконструкції) великих міст складалося протягом 1900 – 1920-х років під впливом різновекторних футуристичних теорій. Ідеї дезурбанізму пропонувались англійцем Говардом (місто-сад), урбанізму – французьким архітектором Тоні Гарньє (промислове місто). Спеціалісти з міського руху Сант-Еліа та Артур Сорія-і-Мато вважали вуличний рух організуючим елементом у плануванні міст.

Шотландський біолог Патрік Джеде в книзі «Еволюція міст» уперше розглядає місто як організм, що нерозривно пов'язаний з оточуючим ландшафтом. Він намагається зрозуміти закономірності планувального розвитку поселень, виходячи з географічного положення, кліматичних умов, економічних процесів та **історичної спадщини**: «Плани міста – це не голі схеми, а система ієрогліфів, за допомогою яких людина накреслила історію цивілізації. Наша задача полягає в тому, щоби розшифрувати ці ієрогліфи і наповнити їх життям» [11].

Метод підходу до історичного міста як до живої істоти розвивав і американський теоретик містобудування Томас Адамс. У книзі «Найновіші досягнення в плануванні міст» (1935 р.) він стверджував: міста є живими і зростаючими організмами і тому не можуть плануватися, як будинки, у вигляді цілісних і закінчених творів мистецтва. Вони повинні проектуватися з необхідним урахуванням їх динамічного характеру».

У 1965 році створена Міжнародна рада з питань пам'яток та визначних місць (ICOMOS), яка розробляє міжнародні стандарти зі збереження, реставрації та менеджменту історичного культурного середовища. До основних документів ICOMOS відносяться:

1. Резолюція про консервацію малих історичних міст (1975 р.).
2. Тлакскальська декларація про відродження малих поселень (1982 р.).
3. Міжнародна (Вашингтонська) хартія по охороні історичних міст (1987 р.).

У 2005 р. у Відні відбулася Конференція UNESCO по всесвітній спадщині та сучасній архітектурі, на якій була задекларована необхідність переходу до більш **ансамблевого** і цілісного підходу до охорони міського надбання: «Намагаючись зберегти культурний спадок, ми виступаємо проти будівництва споруд, які спотворюють історичне обличчя міських центрів, рівно як і проти архітектурної манірності, що підроблюється під старовину. Створювані століттями міські центри повинні залишатися впізнаваними».

* * *

Протягом багатовікової еволюції європейської містобудівної практики радикальних змін набули як самі міста, так і підходи до їх реконструктивної перебудови.

Трансформація архітектурних ідей протікала в різних країнах по-різному й послужила основою для формування кількох напрямів у розвитку теорії і практики містобудівної реконструкції:

- в Англії місто трактувалось як оточуюче людину середовище;
- в основі французького містобудування лежав планіметричний принцип;
- в Італії набула розвитку об'ємно-просторова трактовка містобудівних проблем.

Усі три підходи поєдналися і відобразилися в архітектурі класицизму – основного стильового напрямку Європи періоду Освітництва (другої половини XVIII століття).

В цей період зростає інтерес до історичного минулого. Виникла історична топографія міст – показ історії не професійно-містобудівними засобами, а «накладанням» історичних подій на план міста. В італійському містобудуванні проблема історизму вирішувалась як проблема спадкоємності. Проблема орієнтації в історичному минулому в австрійському містобудуванні знайшла своєрідне вирішення: шляхом створення містобудівних композицій з будівель різних історичних стилів – немов би заново відтворювалися нашарування епох.

У XVIII – XIX століттях набула розвитку теорія реконструкції історичної забудови міст і реставрації пам'яток архітектури.

Теоретичні і практичні здобутки європейського містобудування були в значній мірі втілені при реконструкції протягом XIX століття трьох європейських столиць – Парижа, Лондона і Відня.

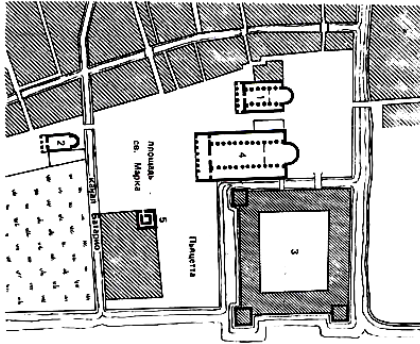
За останнє століття в європейській архітектурно-містобудівній теорії і практиці сформувалися загальні принципи, що мають бути методичною основою для розробки і реалізації проектів реконструкції і реставрації забудови історичних міст.

Контрольні запитання для самостійного вивчення розділу:

1. В яких випадках проводилась активна реконструкція міст стародавнього світу? Наведіть приклади.
2. Які містобудівні процеси відбувалися в Парижі епохи Відродження? Що було влаштовано на місці стін Карла П'ятого?
3. Які нові принципи використані при реконструкції італійських міст епохи Відродження? Проаналізуйте композиційні трансформації площі Святого Марка в Венеції.

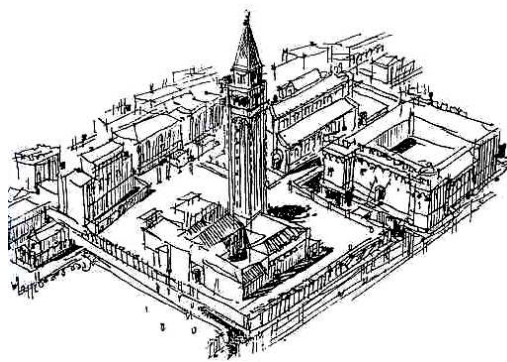
4. Які містобудівні прийоми розроблені в архітектурній практиці Італії XVI – XVII століть? Проаналізуйте композиційну побудову площі Капітолія в Римі.
5. Назвіть прийоми планувальної перебудови, застосовані Доменіко Фонтана при реконструкції Рима в XVII столітті. Яким чином Фонтана закріпив завершення композиційних променів?
6. В чому полягає планіметричний метод містобудівної перебудови міст? Які елементи регулярного планування застосував Ленотр у Версалі?
7. Зробіть порівняльний аналіз методів реставрації архітектурних пам'яток, запропонованих Катремером де Консі і Віолле-ле-Дюком.
8. Які планувальні прийоми були застосовані при реконструкції Парижа? Як вирішувались транспортні проблеми міста?
9. Зробіть порівняльний аналіз методів реконструкції Лондона і Відня. Як у кожному з міст вдосконалювалися системи відкритих зелених просторів?
10. Які творчі методи були застосовані при створенні Рінг-штрассе у Відні? Проаналізуйте створені уздовж Рінг-штрассе архітектурні ансамблі.

Рис.3.1

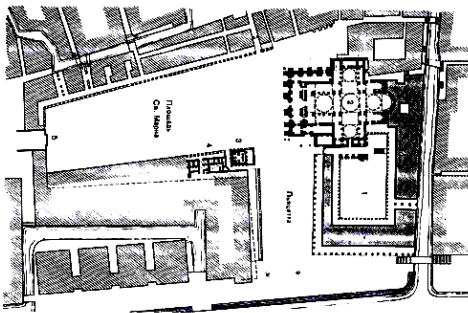

а)

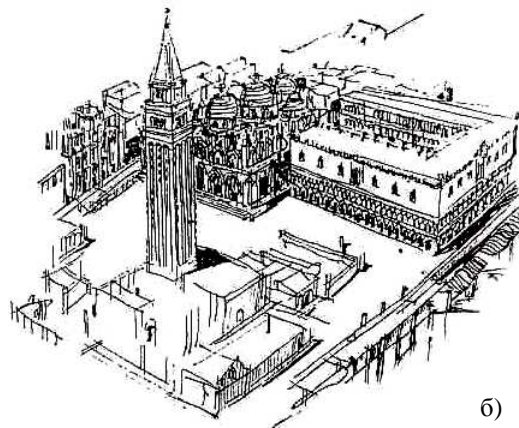
Рис.3.2

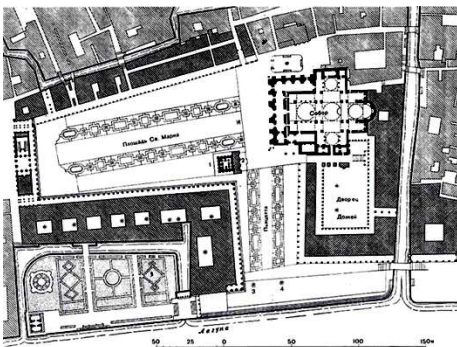
а)

б)

б)

в)

в)

Рис. 3.1. Розвиток планування площі Святого Марка в Венеції: а) планування на початку XII століття; б) планування на початку XVI століття; в) сучасне планування.

Рис. 3.2. Формування архітектурного ансамблю площі Святого Марка в Венеції: а) XII століття; б) XVI століття; в) сучасний вигляд.

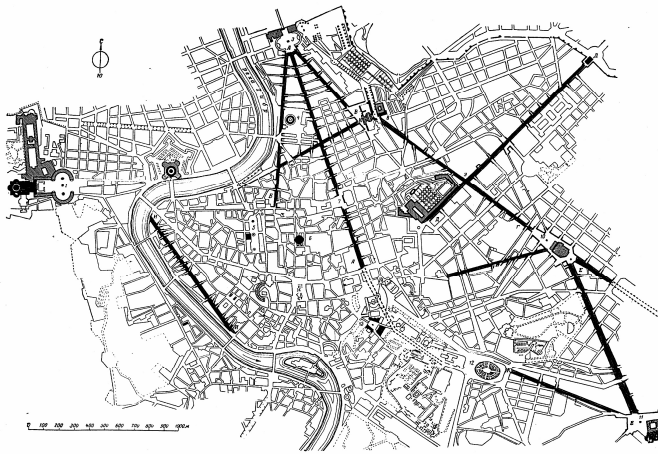

Рис. 3.3.

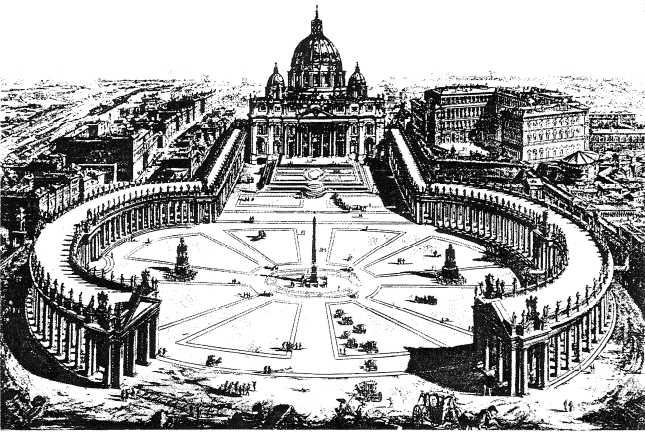

Рис. 3.4.

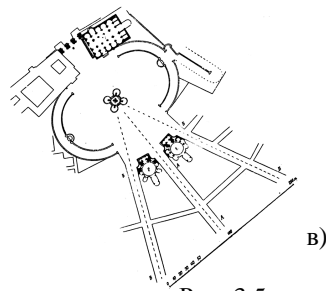
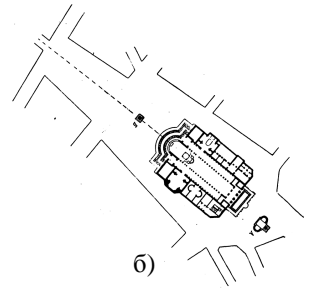
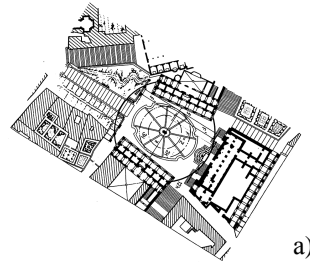

Рис. 3.5.

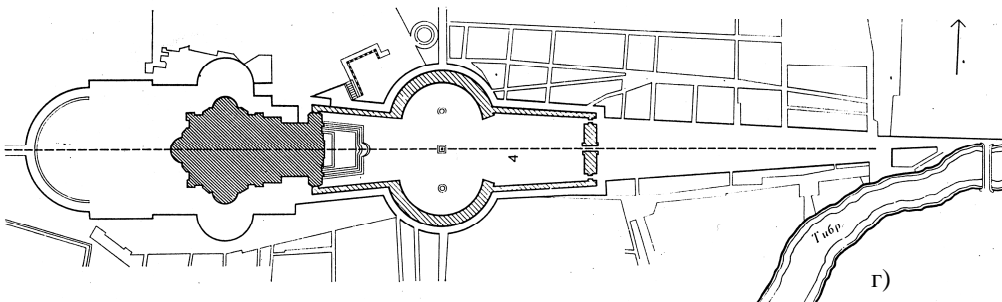

Рис. 3.3. План Рима з показом вулиць, прокладених і реконструйованих у XVI – XVII століттях.

Рис. 3.4. Площа перед Собором Святого Петра в Римі. Літографія.

Рис. 3.5. Планування римських майданів, створених у XVI – XVII століттях:

а) площа Капітолія; б) площа Санта Марія Маджоре; в) площа дель Пополо; г) площа Святого Петра.

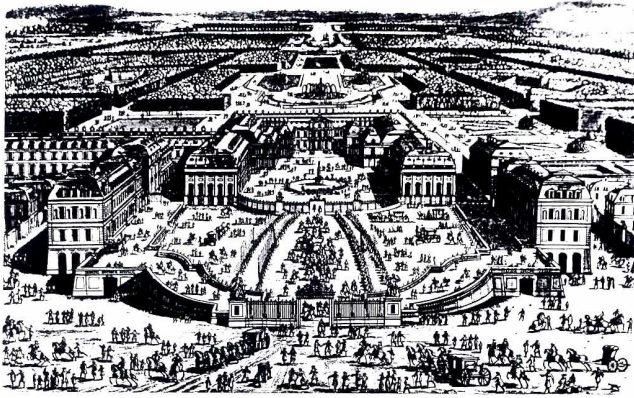

Рис. 3.6.

а)

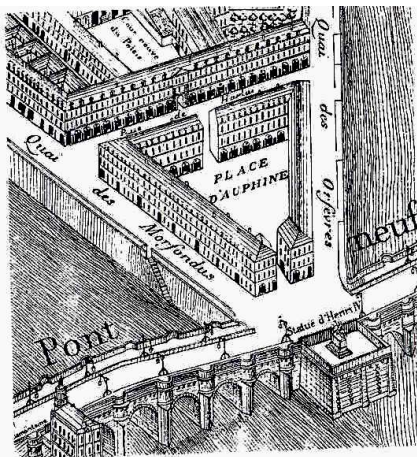

Рис. 3.7.

а)

б)

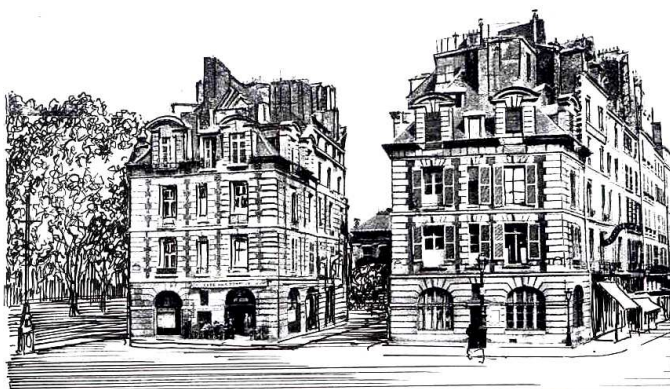
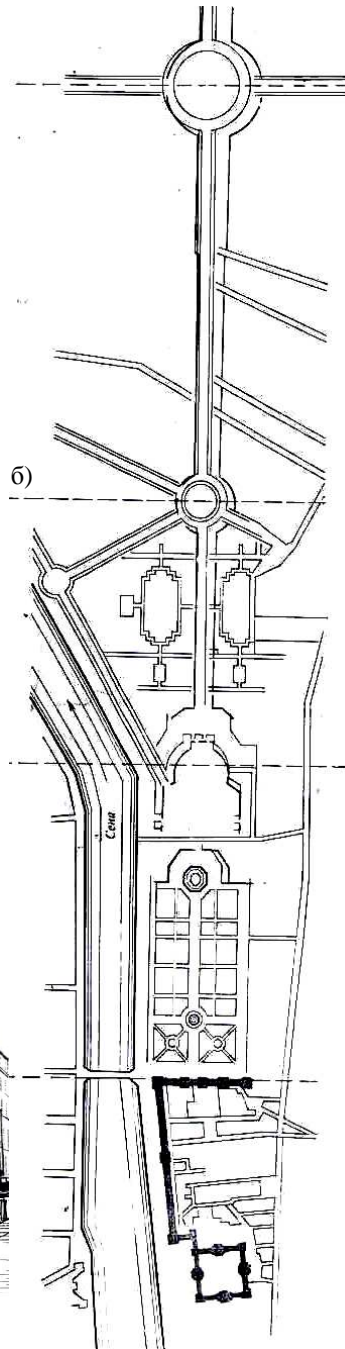

Рис. 3.6. Розвиток планіметричного методу в французькому містобудуванні XVII століття: а) Версаль, перспективний вигляд Великого палацу і парку; б) Велика вісь Парижа.

Рис. 3.7. Зміна об'ємно-просторової трактовки об'єктів середовища у французькій архітектурі XVIII століття: а) Париж, площа Дофіна, фрагмент плану Тюрго, 1739 рік; б) забудова навколо площі Дофіна.

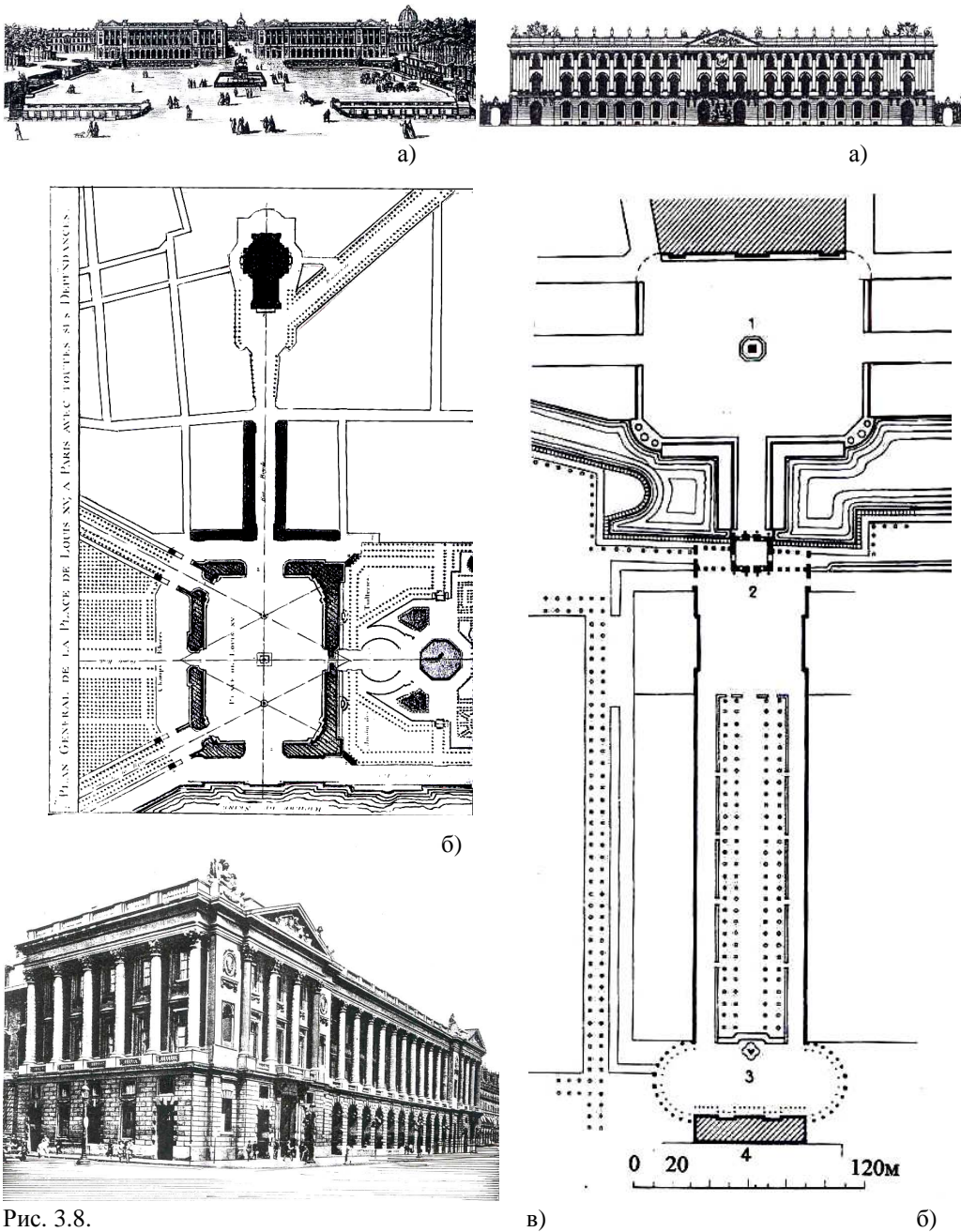

Рис. 3.8.

в)

Рис. 3.9.

б)

Рис. 3.8. Париж. Ансамбль площі Людовіка XV (з 1793 року – площі Злагоди):
 а) загальний вигляд до 1793 року, гравюра Патта; б) проект розпланування площі, 1753 рік, архітектор Ж.-А.Габріель; в) палац на північній стороні площі, 1755 рік, архітектор Ж.-А.Габріель.

Рис. 3.9. Нансі. Ансамбль центральних площ міста, 1753 рік, архітектор Е.Ере:
 а) головний фасад палацу; б) план.

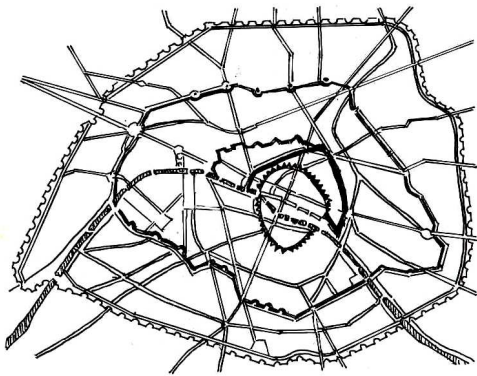

Рис. 3.10.

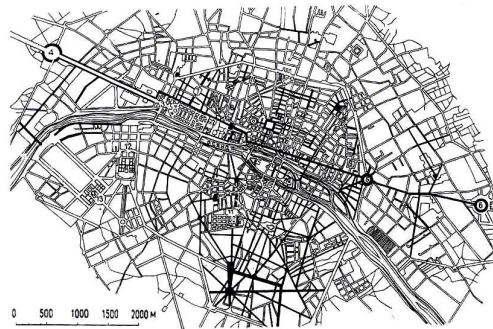

Рис. 3.11.

а)

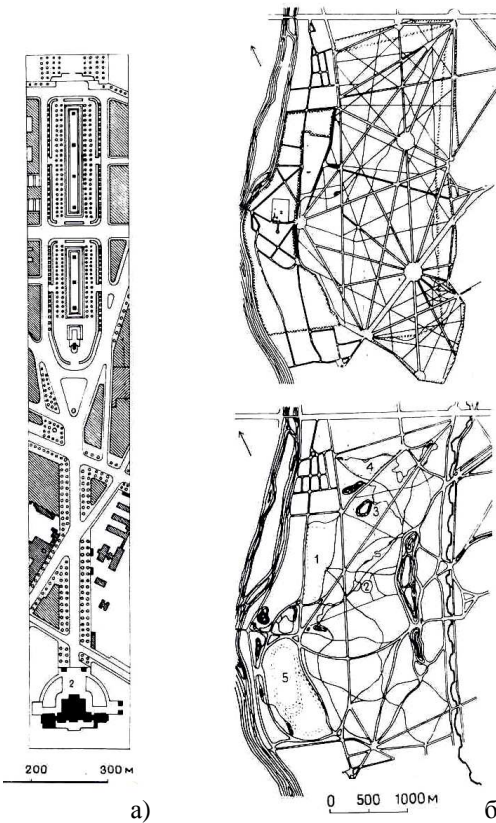
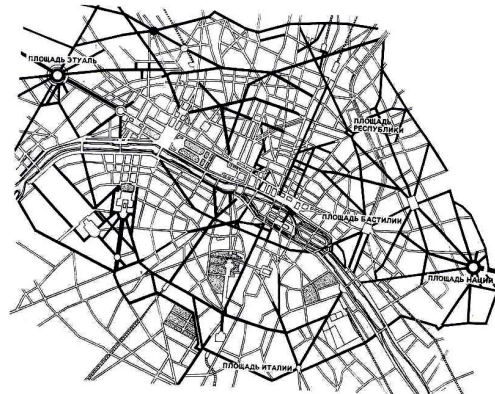

Рис. 3.12.

а)

б)

б)

в)

Рис. 3.10. Париж. Схема фортечних укріплень: 1 – стіни Філіппа-Августа, 1180 – 1210 роки; 2 – стіни Карла V, 1370 рік; 3 – стіни Людовика XIII, початок XVII століття; 4 – митні кордони; 5 – укріплення 1841 – 1845 років.

Рис. 3.11. Проекти реконструкції Парижа: а) план комісії художників, 1793 рік; б) план Османа, середина XIX століття; в) план 1870-х років (чорним зашиті запроєктовані магістралі).

Рис. 3.12. Реконструкція фрагментів Парижа за планом Османа: а) проспект Обсерваторії; б) Булонський ліс до реконструкції; в) Булонський ліс після реконструкції.

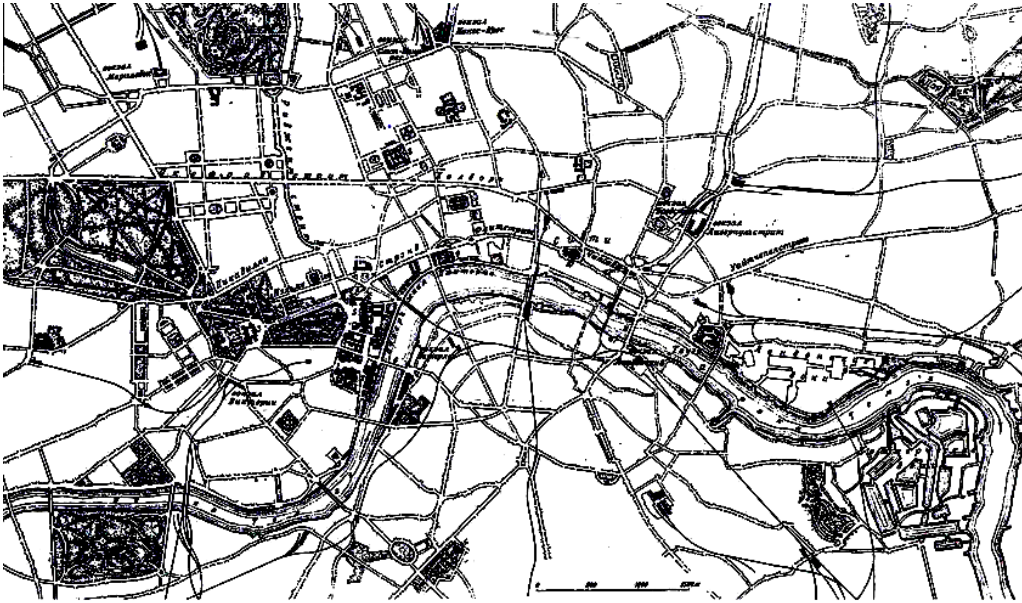

Рис. 3.13.

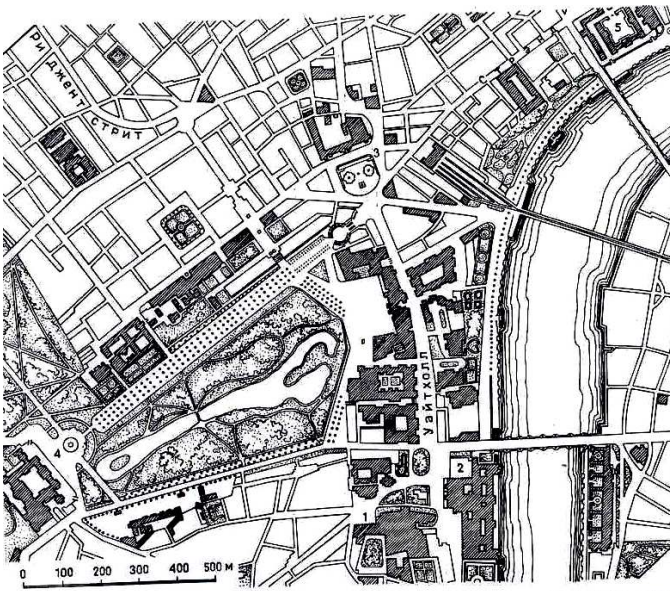

Рис. 3.14.

Рис. 3.15.

Рис. 3.13. Лондон. План центральної частини міста.

Рис. 3.14. Лондон. Вест-Енд. План: 1 – Вестмінстерське абатство; 2 – Парламент; 3 – Трафальгар-сквер; 4 – Букінгемський палац; 5 – Соммерсет-хауз.

Рис. 3.15. Лондон. Реконструкція центральної частини міста на початку XIX століття, архітектор Д.Неш: 1 – Ріджент-парк; 2 – Паркова площа; 3 – Ріджент-стріт; 4 – Квадрант; 5 – площа Пікаділлі; 6 – Сент-Джеймс-парк.

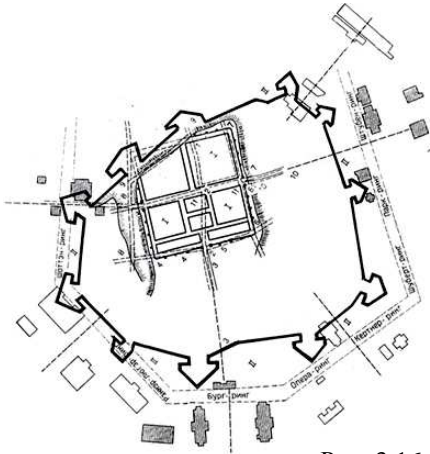

Рис. 3.16.

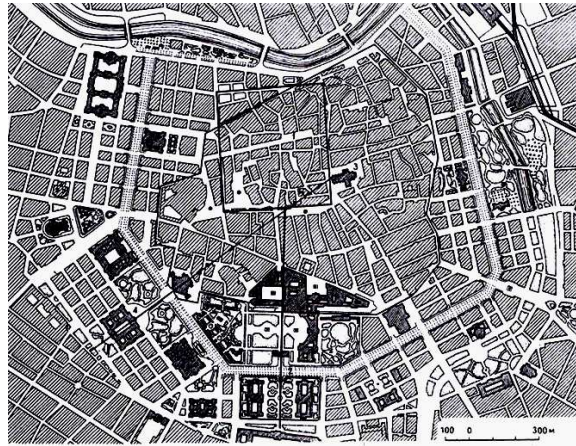

Рис. 3.17.

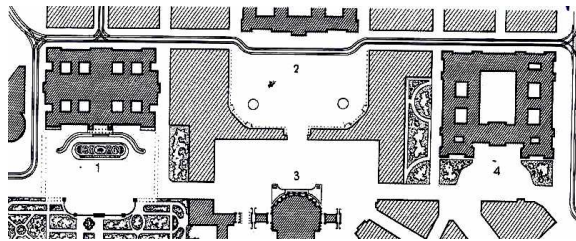

Рис. 3.18.

Рис. 3.19.

а)

б)

Рис. 3.16. Відень. Схема історичного розвитку середмістя: 1 – схеми планування римського військового табору Віндобона (I ст. н.е.); 2 – схема фортечних мурів внутрішнього міста (існували до 1857 року); 3 – схема Рінгштрассе.

Рис. 3.17. Проект реконструкції центральної частини Відня, 1857 рік, архітектори Едуард Ван-де-Нюль і Август фон Зікардсбург.

Рис. 3.18. Анфілада площ уздовж Рінгштрассе в Відні, архітектор Г.Земпер: 1 – площа перед будівлею Парламенту; 2 – площа перед Ратушею; 3 – площа перед Бургтеатром; 4 – площа перед університетом.

Рис. 3.19. Відень: а) будівля Парламенту; б) будівля музею історії природознавства, архітектор Г.Земпер.

Розділ 4. Основні етапи формування вітчизняного досвіду реконструкції історичних міст

4.1. Реконструкція міст допромислового періоду

Законодавче регулювання забудови міст було започатковане ще за часів Київської Русі, коли основою для будувannya міст та регулятором їх благоустрою і реконструкції був «Закон градський». Закон визначав, що кожний новий будинок впливає на загальний вигляд міста, а тому нове будівництво має здійснюватися з дозволу місцевої влади та погоджуватися з сусідами.

Цей закон запозичений з візантійських «Мирських законів». Звідти ж у давньоруське містобудування увійшов планувальний модуль 12 стоп, що коригував відстань між дворами та довжину фасадів будинків, а також визначав ширину вулиць і майданів [20].

Та великих реконструктивних заходів у ті часи не проводилося (за винятком відновлення міст після руйнівних війн та великих пожеж).

Після занепаду слов'янських земель під час татаро-монгольської навали деяка динаміка формування мережі міст в Україні у XIV – XVI століттях спостерігалася в основному на Правобережжі.

Запровадження в ряді міст Магдебурзького права, що протягом XV – XVI століть звільнило міста від управління і суду феодалів, викликало посилення регламентації забудови центрів міст та ущільнення забудови середмість. Так, у другій половині XVI ст. у Львівському середмісті виникає Нове місто з регулярним плануванням та ринковою площею в центрі (рис. 4.1, 4.2). Такого ж регулярного планування набули центри Кам'янця-Подільського, Рогатина.

В центральній та Лівобережній Україні, що постійно спустошувалися турецько-татарськими нападами, залишилися лише окремі міські поселення, що мали, як правило, нерегулярне планування.

Київ відроджувався дуже повільно. Тільки в 1470 році був відбудований Успенський собор Києво-Печерського монастиря. Інтенсивна ж реконструкція розореного міста розпочалася лише в XVIII столітті (рис. 4.3, 4.4, 4.5). Середньовічні храми відтворювалися з набуттям живописних барочних форм. У такому вигляді ці пам'ятки й дійшли до наших днів, «затуливши» собою древній Київ і визначивши архітектурний образ столиці України [5].

В кінці XVIII століття Київ мав видовжений план і складався з трьох просторово відокремлених частин – Верхнього міста (Гори), Подолу і Києво-Печерського монастиря з Печерською Слободою.

Забудова була одноповерховою, тому сорокаметрова висота Успенського і Софійського соборів являлася достатньою, щоби панувати над містом.

На початку XVIII століття починається інтенсивна відбудова міста. Завершені бароккові ансамблі Софійського собору і Києво-Печерського монастиря. Місто розвинулося просторово. Тому на місці дерев'яних дзвіниць виросли кам'яні – сімдесятип'ятиметрова біля Софійського собору і майже стометрова – на території Києво-Печерського монастиря. Ці дзвіниці, зведені за проектами І.Шеделя, порушили традицію дерев'яного церковного зодчества, коли дзвіниця не перевищувала храм. Дзвіниці Софійського та Успенського соборів започаткували нову традицію, завдяки якій силуети українських міст і монастирів стали композиційно активнішими (рис. 4.6, 4.7).

Після визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького на Лівобережній Україні спостерігається як значне збільшення поселень, так і реконструкція вже існуючих. Відповідно з засадами нової фортифікації збільшувалася висота і товщина валів, будувалися нові bastiони і рavelіни.

На Гетьманщині та Слобожанщині протягом XVIII століття завершився процес формування «річкових фасадів» міст. З того часу панорами забудови уздовж рік стають визначальними у створенні візуального образу міста. Дерев'яні містобудівні доміанти інтенсивно замінюються на муровані з дотриманням принципу ієрархічності.

Візуальному сприйняттю сформованих міських силуетів сприяла наявність перед центрами міст великих відкритих просторів. Це були заплавні луки (Кролевець, Харків), великі річки (Київ, Чернігів) або ж стави на загачених річках (Лебедин, Глухів, Ніжин) (рис. 4.8).

Єдиним прикладом комплексної реконструкції міського центру є відбудова Глухова (тодішньої столиці Гетьманщини) після пожежі влітку 1748 року, що знищила місто в межах фортеці. За проектом учня Д. Ухтомського архітектора У.Маргаєва в Глухові було реконструйовано міський центр, укрупнено масштаб забудови, а в передмісті розплановано палацово-паркові ансамблі в перехідній – від барокко до класицизму – стилістиці. Майдани, а також центральні вулиці випрямлені і розширені до 8 сажнів (рис. 4.9, 4.10, 4.11).

Реконструкцією Глухова, а також Батурина, обраного на роль нової гетьманської столиці, керувала «Строительная экспедиция о строении городов Глухова и Батурина».

У XVIII столітті у вітчизняній містобудівній практиці набуває розвитку розробка проектів на основі інструментальних фіксаційних планів. Так, протягом шести років команда з восьми геодезистів складала так званий «Мічурінський план» Москви (1739 р.), що є неоціненним для історії містобудування документом.

На основі цього плану була проведена часткова реконструкція центру міста: випрямлені деякі вулиці, укрупнені квартали. За проектом Д.Ухтомського споруджений Кузнецький міст через річку Неглінку з чотирма дев'яти арочними галереями для торгівлі. Нові Воскресенські

ворота з 80-метровою чотириярусною баштою мали організувати простір Красної площі.

В країні спостерігалась урбанізація – вже в другій половині XVIII століття в Російській імперії налічувалося 50 губернських і біля 600 повітових і заштатних міст. Катерина II провела адміністративну реформу, якою було започатковане міське самоврядування. Це обумовило появу нових типів громадських будівель, які підсилювали функціональне і композиційне значення центрів міста: присутні місця, суди, казначейства, дворянські і купецькі зібрання тощо (рис. 4.12, 4.13, 4.14).

Почалася перебудова міст, що відповідала уявленню про місто як про самостійне, ієрархічно злагоджене, гармонійно врегульоване просторове утворення. Під впливом європейських містобудівних концепцій доби Просвітництва розпланувальні композиції міст мали відповідати ідеальним схемам з регулярною сіткою вулиць і площ. Ідеї централізму і підкресленої впорядкованості стали провідними. Під час царювання Катерини II було проведене суцільне межування земель, зняті інструментальні фіксаційні плани більшості міст, складені «Історичні і топографічні описи» різних територій і міст [34].

Суворе регулювання реконструктивних заходів у містах України, що на той час входили до Російської імперії, було започатковане указом імператриці Катерини II 1763 року «О сделании всем городам, их строениям и улицам специальных планов по каждой губернии особо». На виконання цього указу в 1782 – 1786 рр. землемірами Г. Буксгевденом і С. Назвитиним за участю губернського архітектора П. Ярославського складені і затверджені плани міст Харківського намісництва.

Плани складено під впливом розроблених у часи Відродження схем «ідеальних міст». Міста Слобожанщини, що мали до реконструкції переважно *вільну планувальну структуру*, набули *радіальної* (Харків, Охтирка, Лебедин), променевої (Суми, Богодухів) та *прямокутно-сітчастої* (Валки, Вовчанськ, Краснокутськ) планувальних схем.

У 1785 році землемірами І.Мироновим та І.Басиним розроблений проектний план Києва, який передбачав створення центру міста на Подолі. Оскільки цей план не був затверджений, інженери І.Меллер та О.Шувалов терміново розробили новий план з громадським центром на Печерську і регулярними кварталами нової забудови на Липках. Тим самим намітилося зближення частин міста, розділених глибоким Хрещатим яром (рис. 4.26).

У Західній Україні в XVIII столітті активно розвивався Львів, що став на той час центром краю. У 1780 році на місці знесених Гетьманських валів було влаштовано широкий бульвар, що започаткувало формування просторового кільця навколо середмістя [20].

Головним же у країні полігоном для розробки й апробації методів і прийомів реконструкції і вдосконалення історичного планування і

забудови була Москва. Архітектори XVIII – початку XIX століть ставилися до Москви як до цілісного ансамблю, що сформувався історично і підлягає регулюванню у відповідності з урахуванням складеної композиційної структури (рис. 4.15, 4.16). Тому розробці генерального плану Москви 1806 – 1808 років передували:

1. Планіметричний фіксаційний план – «План Горихвостова».

2. План з урахуванням забудови – «Фасадницький план» роботи М. Казакова, на якому зображені більше ніж 600 кращих будівель Москви.

3. Додатки до генерального плану – «перспективні розрізи» з аксонометричним виглядом визначних історичних будівель.

Переустрій міст у другій половині XVIII століття за регулярними планами торкався, перш за все, загальноміських центрів, де мали розміщуватися адміністративно-громадські будівлі. Саме тут закладалися засади впорядкування міста на регулярній основі (рис. 4.17, 4.18, 4.19, 4.20, 4.21). Слід відмітити типовість найважливіших архітектурно-містобудівельних рішень, що в повітових містах доходили до стандартних прийомів. Але в межах цієї типовості зберігалось велике розмаїття. Індивідуальність міста не тільки не втрачалася, а в ряді випадків навіть підсилювалася [27].

Ампір, як і класицизм, мав значення офіційного стилю і в Російській імперії і в Австро-Угорщині, в межах яких перебували українські землі.

Перша третина XIX століття була періодом тріумфу містобудівного мистецтва. Головного значення в міському середовищі набули не висотні доміканти, а простори площ і вулиць. Зрівеньовувалися рубежі просторових компонентів містобудівної структури – вулиці вливалися в площу, одна площа – в іншу. Прибережні площі і бульвари розкривалися на природні ландшафти.

Кордони міст після знесення укріплень і територіального розвитку втратили геометричну чіткість. На місцях оборонних споруд навкруги середмість пролягли бульвари, що з часом у більшості випадків перетворилися на кільцеві і напівкільцеві магістралі.

В 1803 році був затверджений генеральний план Полтави, розроблений архітектором М.Амвросимовим. Планом просторовий розвиток міста передбачався уздовж проспекту, прокладеного на північний захід від фортеці (рис. 4.22, 4.23, 4.24, 4.25). На цю композиційну вісь «нанизувалися» прямокутна, квадратна і грандіозна кругла площі. Від круглої площі розходилися вісім променевих вулиць, перспективу кожної з яких замикали монументальні споруди – дзвіниця собору, монастир, братська могила воїнів тощо [20, 27].

З 1804 по 1811 рік архітектор А.Меленський склав чотири плани реконструкції Києва, якими передбачалося створення Либідського району, Липки розвивалися в напрямі Хрещатої долини, що теж почала

забудовуватися. Після пожежі 1811 року за проектом В.Гесте переплановано Поділ, який набув регулярного планування. В центрі Подолу була створена площа з гостиним двором (рис. 4.27).

Проект 1837 року, виконаний архітекторами В.Беретті та Л.Станзані, передбачав розпланувальне об'єднання міста при просторово розповсюдженій системі громадських центрів. На Подолі функції центру виконувала Контрактова площа, на Печерську – площа перед Маріїнським палацом, у Старокиївській частині – перед Софійським собором, у Новому районі – перед Університетом [20].

В 1822 році було затверджено генеральний план Харкова. В ньому передбачений перехід регулярної планувальної сітки центру в радіальну сітку вулиць, що відповідало характеру просторового розвитку міста. В 1821 – 1844 роках в історичному ядрі міста архітектором Є.Васильєвим зведена 90-метрова дзвіниця Успенського собору, яка стала головною висотною домінантою міста. Навколо історичного ядра міста була сформована «стрічка» витягнутих площ – Сергієвської, Павлівської і Миколаївської.

Протягом першої третини XIX століття розробляються нові генеральні плани як для губернських центрів, так і для майже всіх повітових міст. У їхніх центрах формуються цілі класичні ансамблі. Силуети міст були доповнені розумно розташованими дзвіницями і циркульними куполами церков. У результаті панорами українських міст набули композиційної і силуетної завершеності при стильовій однорідності головних ансамблів.

З 1830-х років починається реставрація пам'яток архітектури – зовсім невідомий раніше вид професійної діяльності. Відновлено після французької навали Московський Кремль, відбудовано Іпатьєвський монастир у Костромі тощо.

Основний метод проектування в цей час – «ззовні – всередину», від цілого (містобудівної ситуації) – до плану та деталізації. Цим обумовлена цілісність класичного середовища, побудованого за законами ансамблю.

4.2. Містобудівна реконструктивна практика промислового періоду

В другій третині XIX століття починається перелом в архітектурному процесі, обумовлений зрушеннями в соціально-економічній сфері і культурі в бік буржуазного розвитку. Нова система цінностей була підготовлена Просвітництвом XVIII століття і сформована романтизмом першої третини XIX століття.

Домінуючими цінностями, що спрямовували діяльність буржуазно-демократичного суспільства, стали: людська особистість замість станової ієрархії; свобода вибору замість встановлених правил; різноманітність типів поведінки і форм самовираження замість стильових канонів. Найважливіше завоювання цього періоду, дуже суттєве для розуміння

природи архітектури і містобудування, – **історизм мислення**. Теперішність почала розглядатись як закономірний наслідок минулого і як виток для майбутнього [19].

Розширення типу і контингенту замовників, у порівнянні з епохою класицизму, великою мірою вплинуло на архітектуру – як ніколи раніше, архітектурне середовище стає відображенням реальних потреб, цінносної орієнтації і переваг не взагалі громади, а великої кількості соціальних груп і особистостей.

Соціальне замовлення на створення принципово нового міського середовища, побудованого як синтез усього надбання світової архітектури, яскраво висловив великий письменник М.Гоголь у статті «Про архітектуру нинішнього часу»: «Місто повинне складатися з різноманітних мас, якщо хочемо, щоби воно завдавало вдоволення поглядам. Нехай у ньому сполучаються більше різних смаків. Нехай в одній і тій же вулиці підіймається і хмуре готичне, і обтяжене розкішшю прикрашене східне, і колосальне єгипетське, і проникнуте струнким розміром грецьке... Нехай якомога рідше будинки зливаються в одну рівну одноманітну стіну, а клоняться то вгору, то вниз. Нехай різного роду башти якомога частіше різноманітять вулиці».

Ця стаття М.Гоголя, опублікована в 1835 році, стала своєрідним маніфестом архітектури еклектичного напрямку, який тільки-но зароджувався.

В середині XIX століття намітилися два основних шляхи реконструкції міст, що історично склалися.

Перший шлях – заміна старої забудови на нові будівлі, як правило, більш великі, багатоповерхові, респектабельні. При цьому іноді існуючі будівлі включалися в об'єм нових.

Другий шлях – заповнення пустот у міській забудові. При цьому в межах міст поступово зникають пустирі та городи, забудовуються площі, ховаються в підземні труби, невеликі річки (Либідь у Києві, Нетеч у Харкові).

Державне замовлення в архітектурі зберігає провідне положення до середини 1850-х років.

Згідно з Будівельним уставом 1857 року «міським обивателям надається свобода розділити свої садибні місця і подвір'я на частини для продажу для забудови без усякого до того утиску». Результатом явилось різке ущільнення забудови міських центрів, що супроводжувалося трансформацією їх функціональної структури.

В цей період **послаблюється система державної регламентації** в архітектурі, відбувається перехід до нових, більш демократичних форм організації архітектурного процесу – муніципальної, громадської, приватної. Громада починає пильно слідкувати за процесом містобудівельної реконструкції, **інструментом контролю стає архітектурна критика**.

З'являються нові наукові архітектурні напрямки – історико-архітектурна наука, теорія містобудування. Але при цьому активне життя було зосереджене в Москві та Петербурзі, де працювали відповідно 300 та 200 архітекторів. У Києві ж було на той час усього 7 дипломованих архітекторів [19].

Відмова у другій половині XIX століття від чинних класичних принципів, безумовно, викликала корінну перебудову архітектурного середовища. Час створення архітектурних ансамблів в епоху «розумного вибору», як називали еkleктику, минув.

У нових умовах, коли функції архітектурно-будівельного контролю перейшли від Головного управління шляхів сполучення до міської і земської влади, великого розповсюдження набули **архітектурні конкурси**.

Усвідомлення міськими громадами відповідальності за вдосконалення архітектурного середовища міст обумовило залучення до проведення та оцінки конкурсів видатних митців і наукознавців, а також широке громадське обговорення конкурсних робіт.

Характерним прикладом нової, поетапної схеми організації і проведення являється конкурс на проект будівлі Історичного музею на Красній площі в Москві, організований в 1874 році. Спочатку була створена Громадська наукова комісія в складі С.Соловйова, В.Ключевського та інших відомих істориків, етнографів, географів і Будівельна комісія із спеціалістів у галузі будівництва та архітектури. Після цього розроблена розгорнута програма проектування музею. В зв'язку з виділенням Московською Міською Думою ділянки для Історичного музею на Красній площі було визначено джерело архітектурного образу – російське зодчество XVI століття. Тільки після цього був об'явлений конкурс, в якому взяли участь вісім проектів. Крашу роботу визначила Громадська комісія після широкого обговорення в періодичній пресі. Проект В.Шервуда і А.Семенова, що одержав першу премію, дороблявся під контролем Громадської і Будівельної комісій, після чого був реалізований в натурі.

Конкурсне проектування, як запорука підвищення якості архітектурно-художнього рішення, розповсюджується і на провінційні міста. Наприклад, у Харкові тільки за два останніх десятиліття XIX століття за конкурсними проектами були побудовані Комерційне училище (О.Бекетов), Губернське земство (А.Мінкус), Будинки судових установлень (О.Бекетов, Ю.Цауне, В.Хрустальов) тощо.

При реконструкції міст у другій половині XIX століття їх архітектурне середовище зазнало значних трансформацій. Більшість міських поселень зросли територіально, їх центральні райони були оточені низкою промислово-складських зон.

На цей час *втрачає силу генеральний план* – документ, що в епоху класицизму визначав формування просторового середовища на основі єдиного композиційного задуму.

Основним композиційно-стильовим принципом в архітектурі був визначений *принцип розумного вибору*. Стилiстичний прототип для нових будiвель обирався в залежностi вiд їх призначення i розташування. Неоренесанснi фасади Киiвського i Харкiвського банкiв мали символiзувати витокi банкiвської справи з iталiйських мiст епохи Вiдродження, псевдовiзантiйська архiтектура храмiв вказувала на мiсце зародження православ'я. В нових будiвлях використовувались як формальнi стильовi аналогиї, так i прямi реплiки вiдомих творiв минулого. Наприклад, палац Бiлосельських-Бiлозерських на Невському проспектi в Санкт-Петербурзi наслiдував архiтектуру бароккового Строганiвського палацу.

В нових архiтектурних формах проявилась увага до «приватної» людини, що включена в безперервний процес, в якому взаємопов'язанi минуле, сьогодення та майбутнє. Цей *iсторизм мислення* викликав в архiтектурi та мiстобудуваннi iнтерес до мистецтва минулого. Архiтектори на основi iсторичного досвiду формулюють потужний методологiчний арсенал, що дозволив забезпечити спадкоємнiсть у процесi реконструкцiї iсторичних мiст та їх елементiв (рис.4.21г, 4.28, 4.29, 4.30, 4.31).

У 1901 році до Будiвельного уставу Росiйської iмперiї було включено спецiальний роздiл «Особливi правила про збереження i лагодження старовинних будiвель», де, зокрема, зазначалося: «Суворо забороняється руйнувати залишки стародавнiх замкiв, фортець, пам'ятникiв та iнших будiвель старовини з покладанням вiдповiдальностi за це на губернаторiв та мiсцеву полiцiю».

iнтенсивний розвиток промисловостi на рубежi ХІХ – ХХ столiть обумовив активну перебудову центральних районiв великих мiст України. Поява нових типiв будiвель – банкiв, комерцiйних установ, прибуткових будинкiв тощо, а також заміна традицiйної садибноi структури кварталiв цiльною забудовою кардинально змiнили масштабну i композицiйну побудову мiського середовища. Вiзуальний образ центральних районiв Києва, Одеси, Катеринослава (Днiпропетровська), Харкова стала визначати суцiльна забудова у формах iсторизму та модерну.

Реконструкцiя мiст вiдбувалась еволюцiйним шляхом, без загального планового регулювання, що зумовило в багатьох випадках деформацiю iсторично складених архiтектурних ансамблiв i комплексiв.

Новi суспiльно-полiтичнi умови в Україні у 1920 – 1930 роки викликали необхiднiсть розробки нових пiдходiв до реконструкцiї мiст з урахуванням соцiальних та економiчних змiн.

Наприкінці 1920-х років в Україні, як і в цілому в СРСР, було здійснено перехід до єдиної централізованої містобудівної політики. В 1933 році прийнята урядова постанова «Про розробку і затвердження проектів розпланування і соціалістичної реконструкції міст і населених пунктів Союзу РСР». У Харкові було створено інститут «Діпромісто», в якому під керівництвом професора О.Ейнгорна розроблені проекти реконструкції не тільки міст України (Харкова, Києва тощо), а й таких історичних міст, як Тбілісі. Щодо реконструкції останнього, то один з авторів проекту І.Малоземов писав: «Спадок національної грузинської архітектури минулих років повинен бути повністю використаний в побудові архітектурного вигляду міста і в архітектурі його кварталів».

Прикладом комплексного вирішення проблем реконструкції великого міста є розробка в 1932 – 1933 роках генерального плану міста Харкова. Цьому передувало створення ескізного проекту реконструкції центру міста, на основі якого були визначені мета та основні задачі генерального плану.

Проектом реконструкції центру Харкова передбачалося створення нової магістралі від площі Дзержинського (нині – Свободи) в південному напрямку, що дублювала вулицю Сумську і мала поєднати новий центр міста з комплексом історичних площ. На цю магістраль планувалося «нанизати» площу Великого театру перед запроектованим (але не реалізованим) найбільшим у Європі театром.

Стрічка площ в історичному центрі Харкова згідно з проектом підлягала комплексній реконструкції з надбудовою ряду існуючих будинків та спорудженням на перетині площ Тевелєва (нині – Конституції) та Рози Люксембург висотної будівлі Облвиконкому. Перед нею зі сходу передбачалося створити ще одну площу, яка просторово поширювала б історичний центр міста.

Крім цього, планувалася реконструкція стрілки на злитті річок Лопань і Харків зі значним розширенням їх акваторії, а також створення кількох орієнтованих на історичне ядро міста архітектурних ансамблів.

Вказані розробки були реалізовані лише частково, проте вони не втрачають актуальності і сьогодні.

У процесі реконструкції міста в 1920 – 1930-х роках перебудові підлягали як центральні квартали, так і периферійні райони. Для забезпечення прогнозованого результату проектування велось одночасно на кількох масштабних рівнях:

- розробка генерального плану міста;
- розробка проектів детального планування центральних планувальних районів;
- розробка проектів реконструкції основних містобудівних вузлів;
- розробка проектів реконструкції «зразкових» кварталів.

Такий підхід зумовив не лише вдосконалення планувальної структури міста, а й давав можливість завершувати, вдосконалювати і виправляти історичні архітектурні ансамблі.

Як писав у 1932 році головний архітектор Харкова О.Кас'янов, «Епоха доробок, добудов, надбудов, прихильності до окремої приватновласницької ділянки, до проблеми одного будинку, епоха простого пошиття упорядженого одягу міста змінюється епохою нового будівництва, збільшеного обсягу й охоплення проблем будівництва, що стирає останні риси капіталізму в обличчі міста.

Окремі споруди, іноді дуже цікаві та значні, архітектурно дискредитуються і своїм оточенням, і часто повною відсутністю архітектурно-планувального прийому, відсутністю єдиного задуму, одної ідеї міського плану взагалі і плану міського центру, зокрема».

На жаль, реконструктивні процеси в містах України були на той час максимально заідеологізовані. Символічного значення набувало зведення найвизначніших будівель і споруд на місці знищених історичних святинь. Так, для зведення харківського Театру масового дійства було знесено Мироносицьку церкву XVIII століття, а для будівництва урядового центру в Києві – шедевр давньоруської архітектури XII століття – Михайлівську золотOVERХУ церкву.

Сучасний комплексний містобудівний підхід до охорони і реконструкції історичної забудови почав формуватися в Україні після постанови Ради Міністрів УРСР від 20 лютого 1967 року «Про стан і заходи щодо подальшого поліпшення охорони та збереження пам'яток архітектури, мистецтва, археології та історії в Українській РСР». Результатом виконання даної постанови стала організація історико-архітектурних заповідників у Чернігові, Львові, Луцьку, Кам'янці-Подільському та Севастополі.

Характеризуючи сучасні підходи до реконструктивних містобудівних заходів, І.Фомін вказував: «До числа таких підходів, які мають принципове значення і сприяють удосконаленню методологічних основ проектування, належать системність, *середовищне* трактування містобудівних об'єктів, а також *художньо-композиційні* і творчі аспекти проектування».

А.Гутнов так визначає особливість нового містобудівного мислення: «Місто постає як процес, що протікає в певному просторовому середовищі, а не як середовище, взате само по собі, не як інертна просторова оболонка цього процесу. Ця «соціалізація», або «олюднення», міста як об'єкта проектування та дослідження складає головну відмінну особливість сучасного етапу еволюції містобудівного мислення. Якщо раніше містобудівний проект охоплював виключно питання просторової організації міста, то сьогодні фахівець примушений вирішувати свої задачі не тільки в просторі, а і в часі, який є найважливішою характеристикою в процесі міської життєдіяльності».

* * *

Ще в період Київської Русі склалися певні правила регулювання планування і забудови міст.

В західноукраїнських містах, на які розповсюджувалося Магдебурзьке право, посилення регламентації забудови почалося в XV – XVI століттях. У лівобережних містах широкомасштабна реконструкція міст розпочалася в другій половині XVIII століття, як результат указу Катерини II про розробку генеральних планів усіх губернських і повітових міст.

Розквітом вітчизняного містобудівного мистецтва стала перша третина XIX століття, коли архітекторами М.Амвросієвим, В.Беретті, В.Гесте, А.Меленським, Л. Станзані та іншими були створені генеральні плани великих і малих міст України, відзначені комплексним вирішенням планування і забудови.

З початком промислового розвитку міст їх архітектурне середовище кардинально змінювалося. На зміну крупномасштабним архітектурним ансамблям прийшла різноманітна за масштабом та стилістикою забудова.

Домінуюче положення в просторовій композиції міст починають займати металеві інженерні споруди – мости, водонапірні башти, а також крупномасштабні будівлі – вокзали, цирки, торговельні комплекси тощо.

В цей період набувають розвитку архітектурна теорія і практика, реставрація пам'яток архітектури, архітектурні конкурси.

Протягом XX століття у вітчизняній теорії і практиці містобудування розроблені сучасні підходи до реконструкції історичних міст, що забезпечують їх подальший розвиток при максимальному збереженні традиційного міського середовища.

Контрольні запитання для самостійного вивчення розділу:

1. Які архітектурно-містобудівні перетворення проводились у Києві в XVII – XVIII століттях? Які композиційні задачі вирішувалися при зведенні дзвіниць Софійського собору і Києво-Печерського монастиря?
2. Як перепланування українських міст у другій половині XVIII століття позначилися на їх подальшому розвитку? Проаналізуйте еволюційний розвиток у XVIII – XIX століттях одного з міст України.
3. Зробіть порівняльний аналіз проектів реконструкції Полтави і Харкова першої третини XIX століття. Проаналізуйте етапи розвитку забудови стрічки історичних площ м. Харкова.

4. Зробіть ретроспективний аналіз розвитку планувальної структури і забудови Києва з XVII по XIX століття. Які відомі архітектори брали участь у переплануваннях Києва?
5. Які процеси відбувалися в містобудівному розвитку міст у середині XIX століття? Охарактеризуйте поняття «історизм мислення».
6. Коли була започаткована вітчизняна реставраційна практика? Які відомі пам'ятки архітектури відреставровані в XIX столітті?
7. Чим був обумовлений розвиток конкурсного проектування в середині XIX століття? Які відомі вам визначні пам'ятки цього періоду збудовані за конкурсними проектами?
8. Охарактеризуйте поняття «принцип розумного вибору». Яким чином визначалася стилістика нових будівель?
9. В які способи проводилася реконструкція історичної забудови в 1920–30-ті роки? Назвіть прийоми надбудови.
10. Які прийоми і методи реконструкції були застосовані при розробці генерального плану Харкова, розробленого в 1933 році? Охарактеризуйте структуру загальноміського центру першої столиці України.

Рис. 4.3.

а)

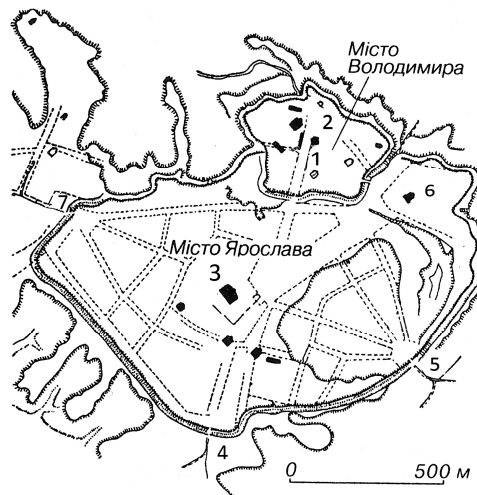
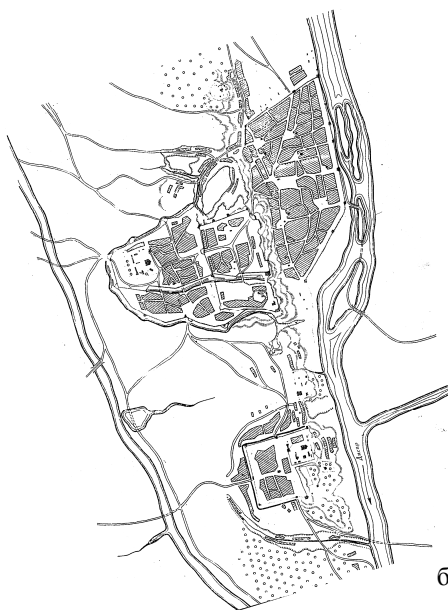

Рис.4.4.

б)

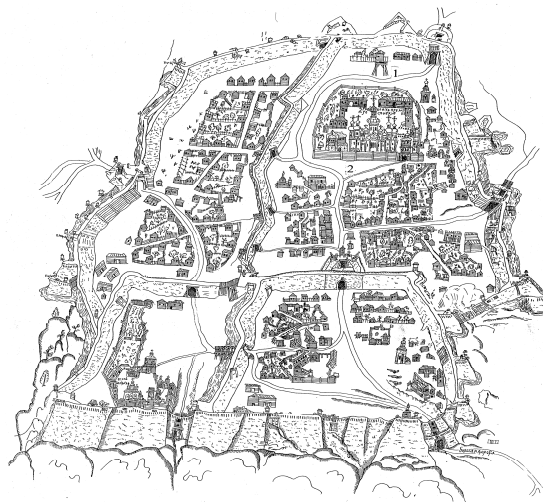

Рис. 4.5.

Рис. 4.3. Планувально-просторовий розвиток Києва до XVII століття: а) план міста та околиць у кінці XII століття; б) план міста в кінці XVII століття.

Рис. 4.4. Київ. План міста в XI столітті: 1 – князівські палаци; 2 – Десятинна церква; 3 – Софійський Собор; 4 – Золоті ворота; 5 – Лядські ворота; 6 – Собор Михайлівського золотоверхого монастиря; 7 – Львівські ворота.

Рис. 4.5. Центр Києва в кінці XVII століття (фрагмент плану Ушакова):
1 – Золоті ворота. 2 – Софійський собор після відновлення в барокових формах.

ФОРМУВАННЯ АНСАМБЛЯ КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОЇ ЛАВРИ

Рис. 4.6.

Рис. 4.7.

Рис. 4.6. Київ. Печерський монастир, малюнок А.ван Вестерфельда, 1651 рік.

Рис. 4.7. Київ. Панорама Києво-Печерської лаври, літографія Ж.Лемерсьє, 1860 рік.

Рис. 4.8.

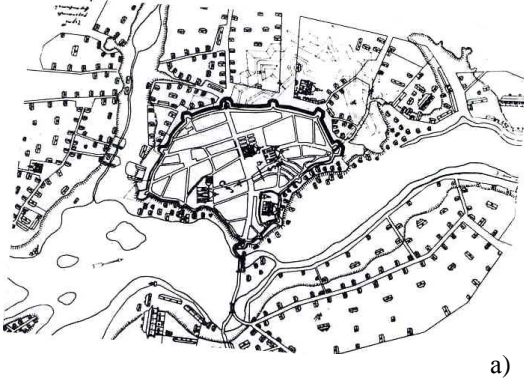
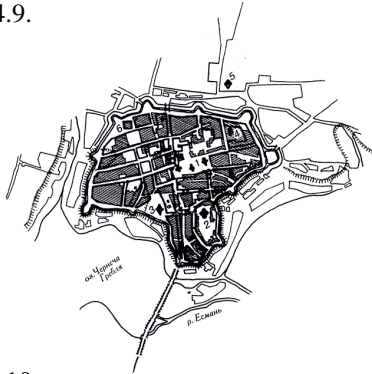

Рис. 4.9.

а)

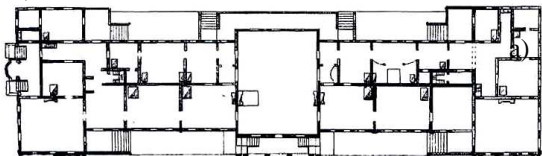

б)

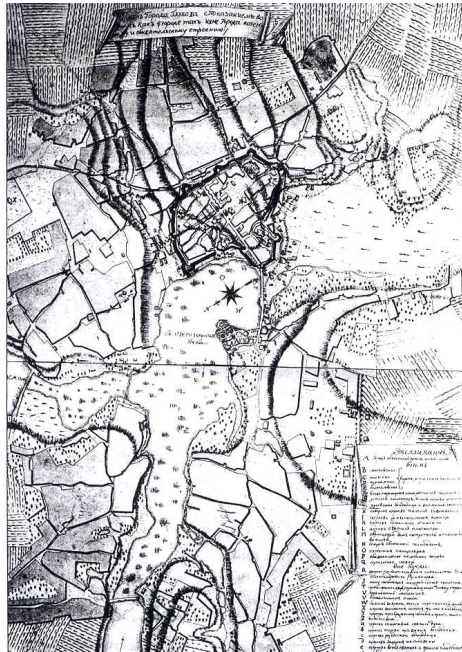
Рис. 4.10.

а)

б)

в)

Рис. 4.11.

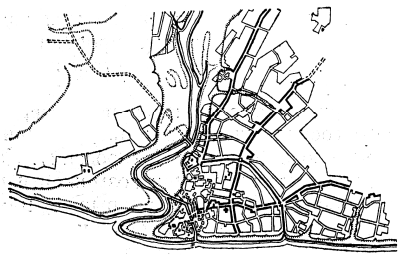
Рис. 4.8. Панорама Глухова з заходу в 1770-ті роки (реконструкція В.Вечерського).

Рис. 4.9. Розвиток планування Глухова: а) план 1724 року; б) план 1748 року;

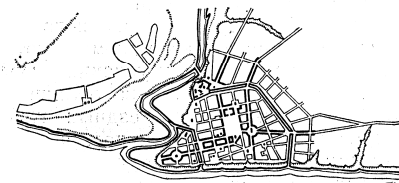
в) план 1778 року.

Рис. 4.10. Гетьманський палац у Глухові. Архітектор А.Квасов: а) фасад; б) план.

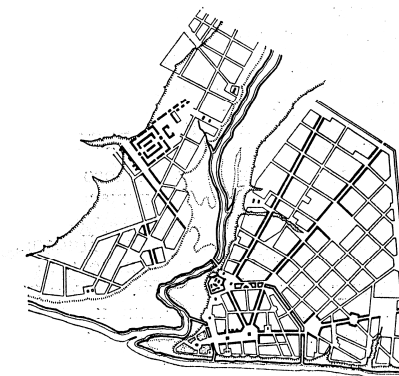
Рис. 4.11. Панорама Глухова в кінці XIX століття.

а)

б)

в)

Рис. 4.12.

Рис. 4.13.

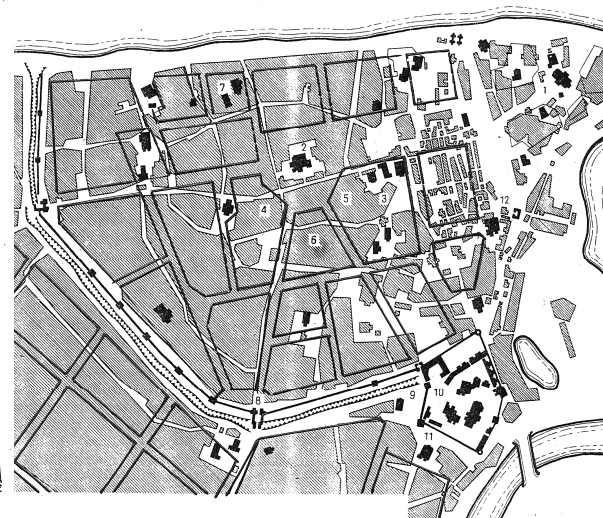

Рис. 4.14.

Рис. 4.12. Розвиток планувальної структури м. Ярославля: а) план XVII століття; б) план 1763 року; в) план 1778 року.

Рис. 4.13. Ярославль. Ільїнська площа – композиційне ядро міста. В центі – церква Іллі Пророка.

Рис. 4.14. Генеральний план Ярославля 1778 року, суміщений з історичною планувальною структурою міста (заштрихована).

Рис. 4.15.

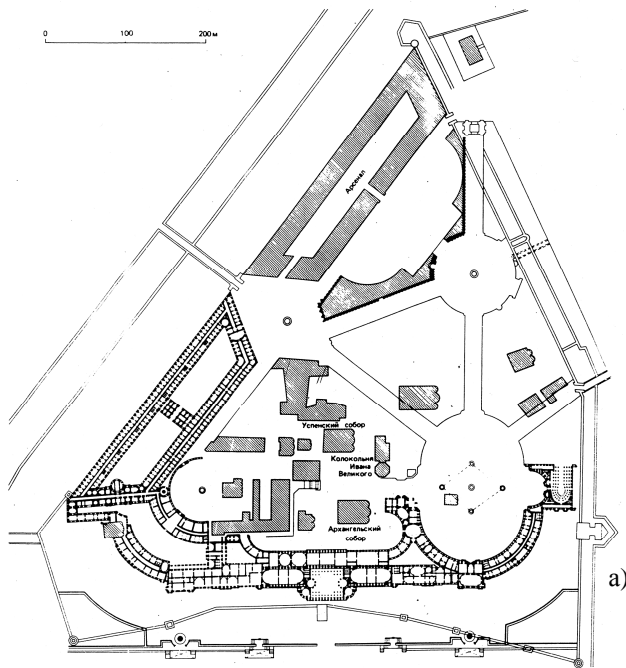
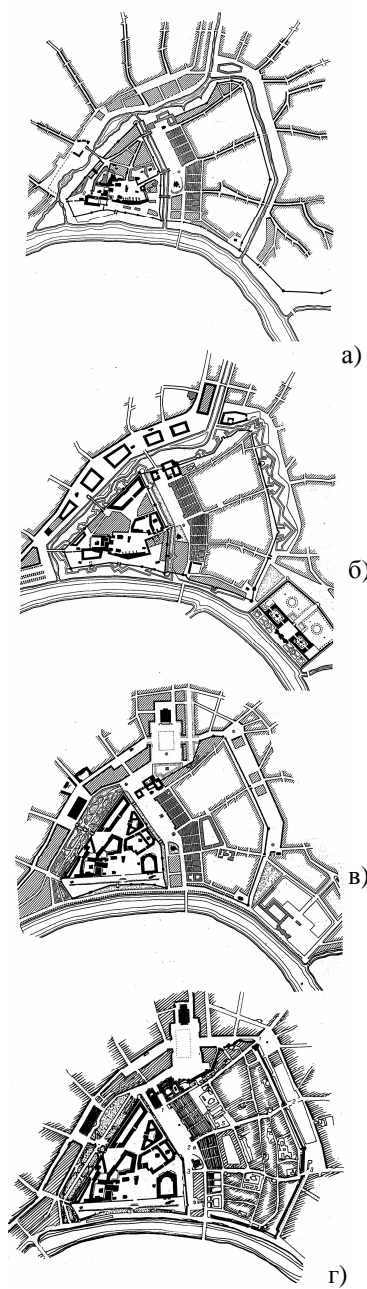

Рис.4.16.

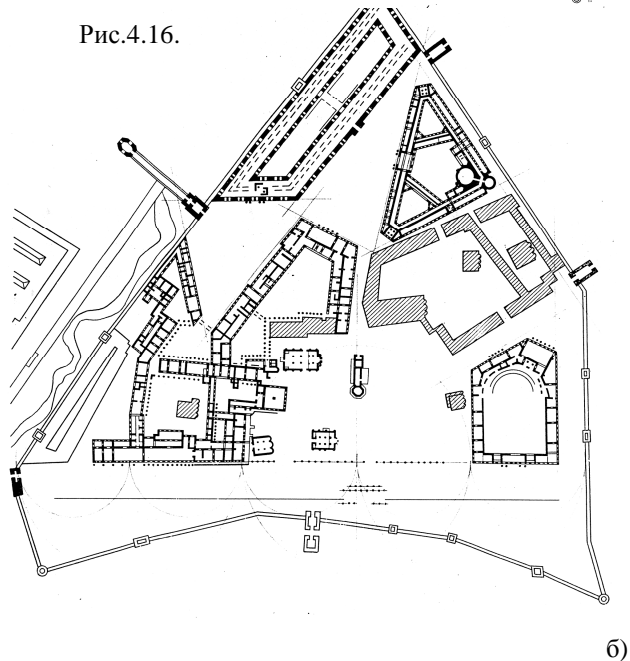

Рис. 4.15. Еволюція планувальної структури історичного центру Москви: а) план XVII століття; б) проект 1775 року; в) план «Комісії будівель», 1813 рік; г) план початку XX століття.

Рис. 4.16. Проекти реконструкції ансамблю Московського Кремля: а) проект В.І.Баженова, 1767 – 1775 роки; б) проект М.Ф.Казакова, 1797 рік.

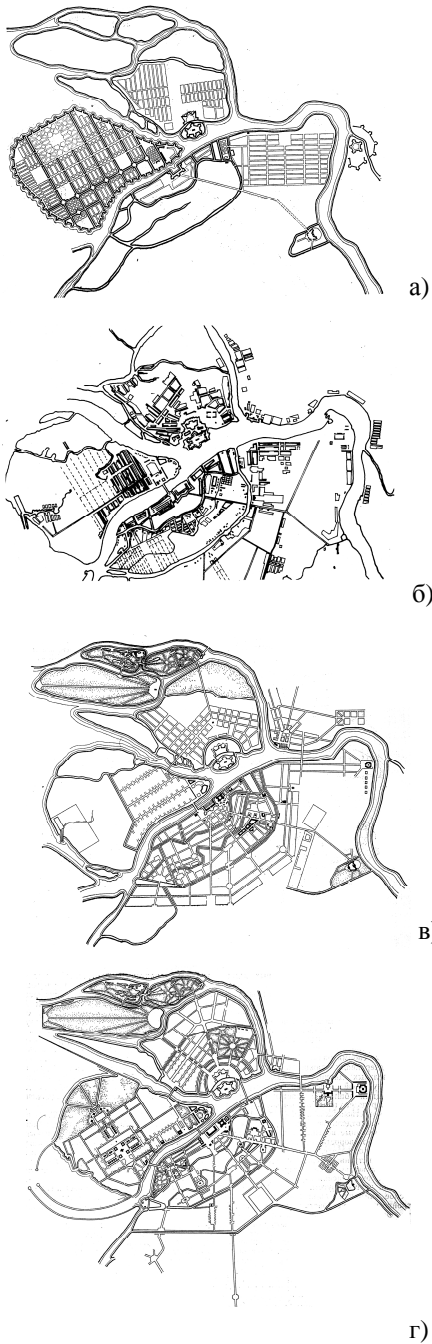

Рис. 4.17.

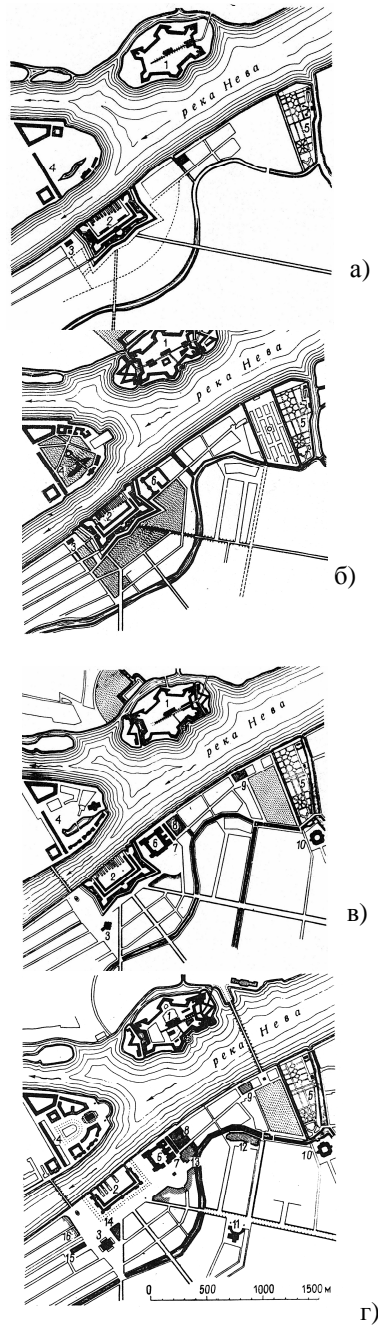

Рис. 4.18.

Рис. 4.17. Формування планувальної структури Санкт-Петербурга: а) план Д.Трезіні, початок XVIII століття; б) план Зигхейма 1737 р.; в) проект 1775 року; г) план 1830-х років.

Рис. 4.18. Еволюція композиційно-просторової організації центрального району Санкт-Петербурга: а) 1725 р.; б) 1750 р.; в) 1800 р.; г) 1850 р.

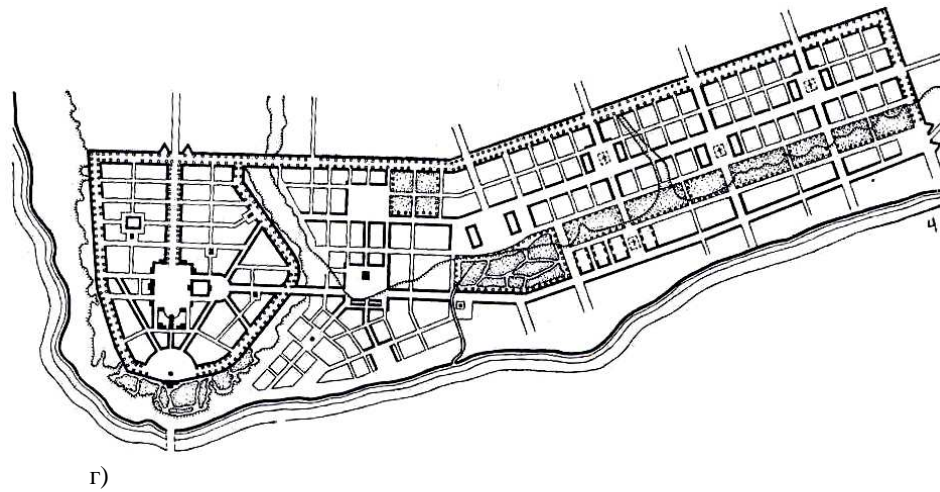
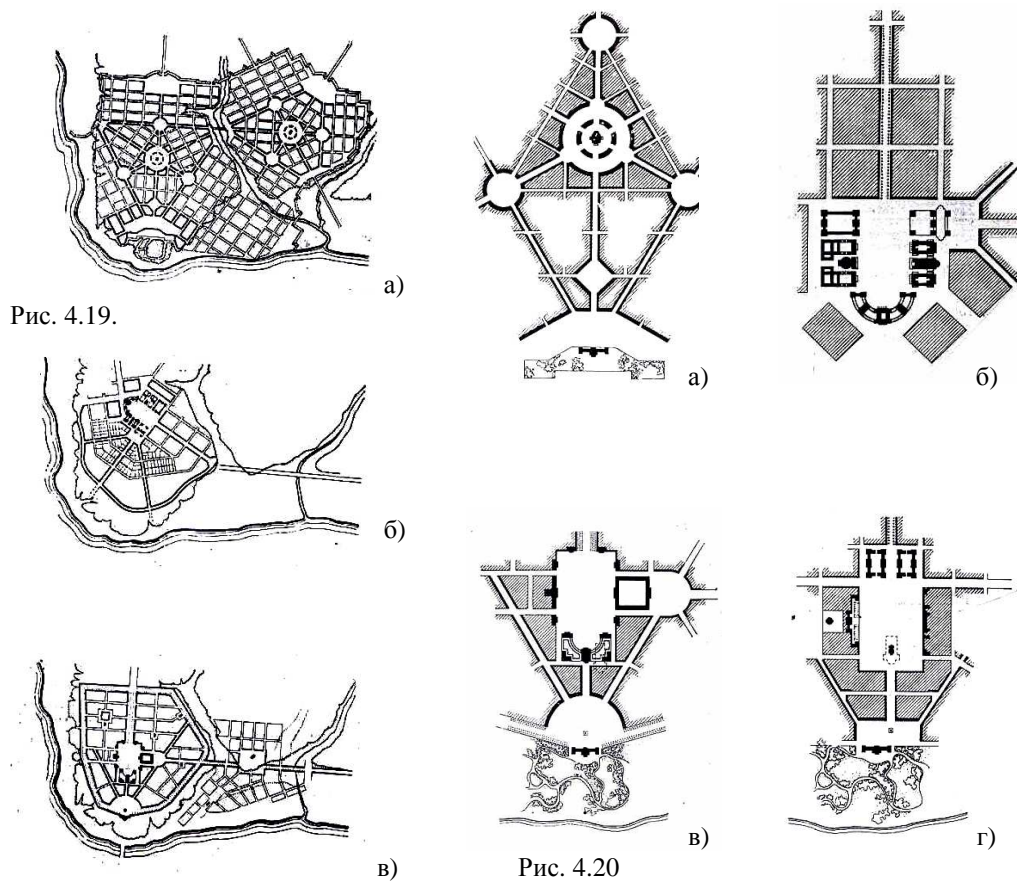

Рис. 4.19. Розвиток планування Катеринослава: а) план 1784 року; б) проект К.Геруа; в) проект І.Старова; г) проект В.Гесте.

Рис. 4.20. Варіанти регулярного планування центру Катеринослава: а) за планом 1784 року; б) за проектом К.Геруа; в) за проектом І.Старова; г) за проектом В.Гесте.

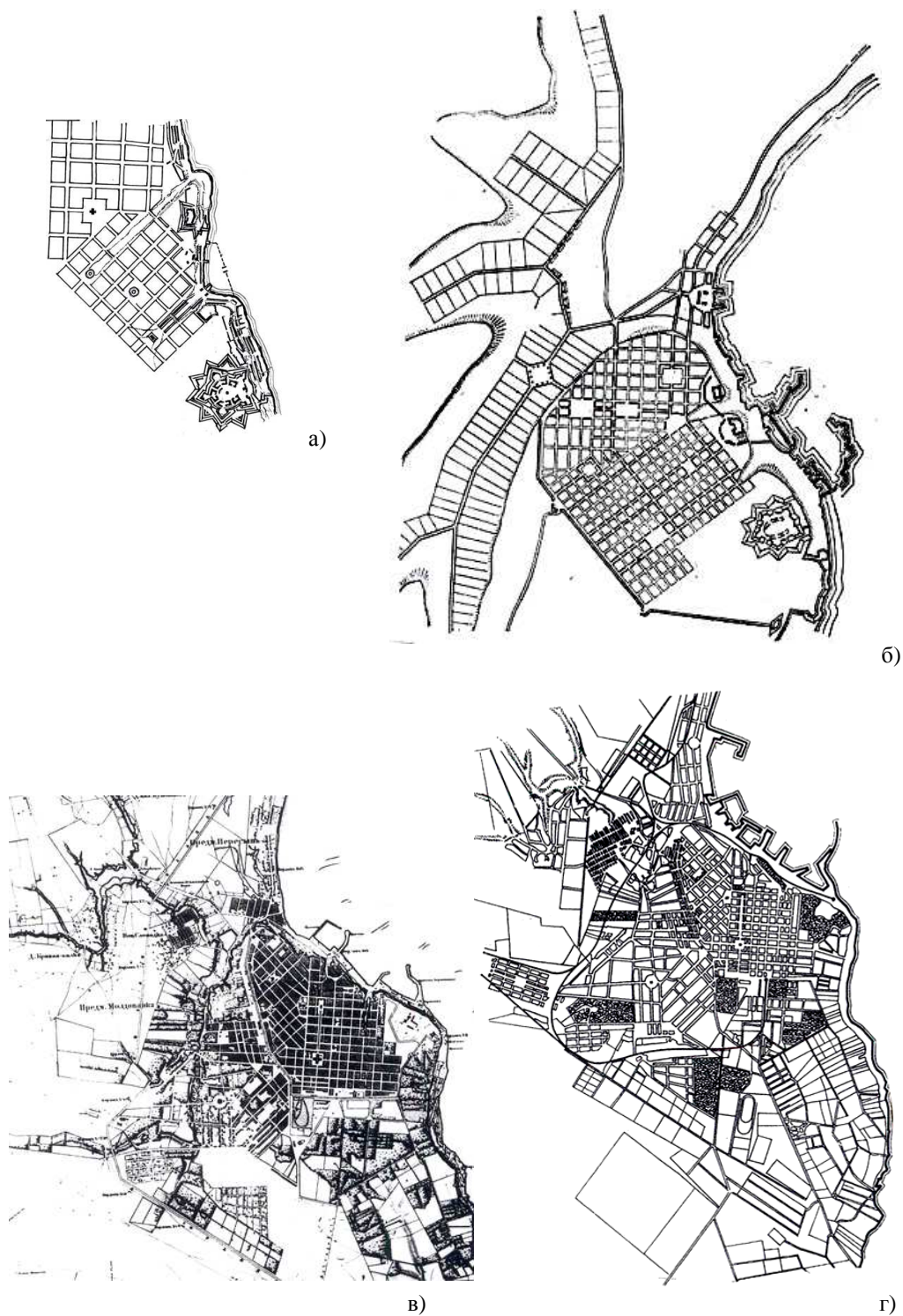

Рис. 4.21. Розвиток планувальної структури Одеси: а) проект кінця XVIII століття; б) проект 1809 року; в) проект 1854 року; г) план кінця XIX століття.

Рис. 4.22.

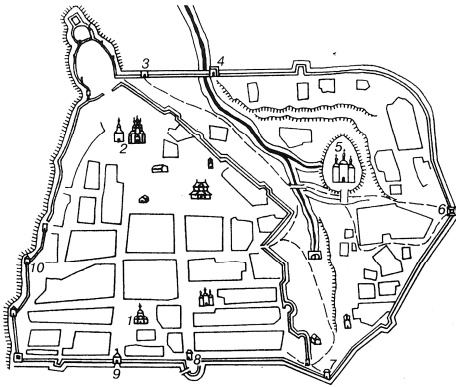

Рис. 4.23.

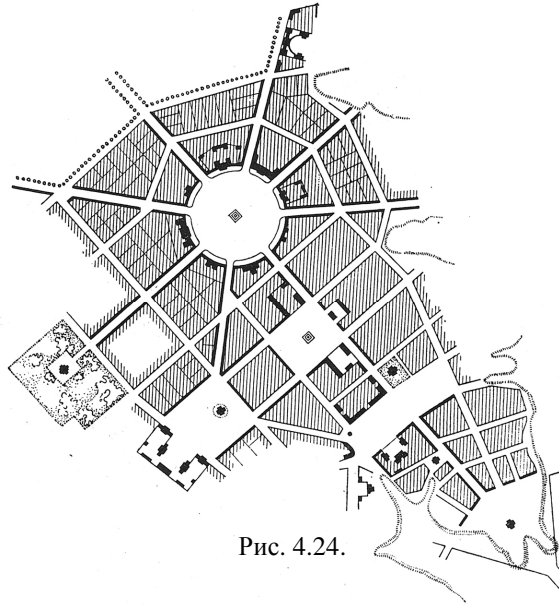

Рис. 4.24.

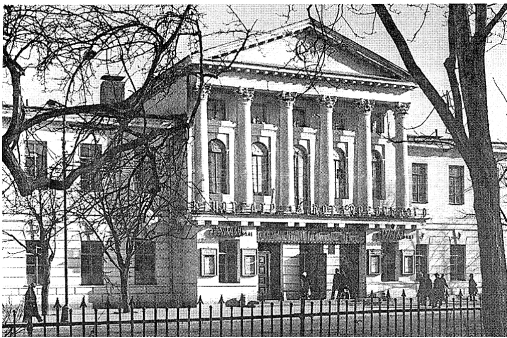
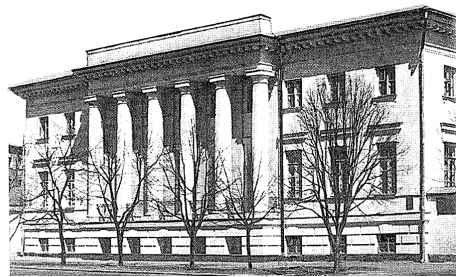

Рис. 4.25.

а)

б)

Рис. 4.22. План Полтави І.Бишева 1722 року. Прорис В.Вечерського.

Рис. 4.23. Ансамбль Круглої площі в Полтаві. Літографія 1820 року.

Рис. 4.24. План реконструкції Полтави 1803 року. Архітектор М.Авмросимов.

Рис. 4.25. Елементи ансамблевої забудови Круглої площі в Полтаві: а) дворянське зібрання; б) будинок губернатора. Архітектор А. Захаров.

Рис. 4.26

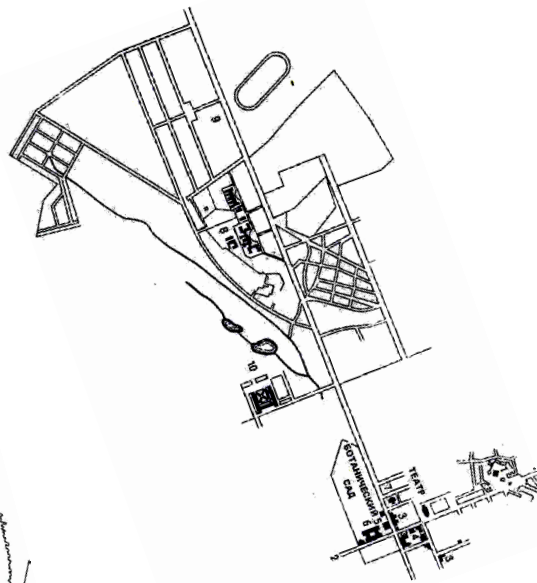

Рис. 4.28.

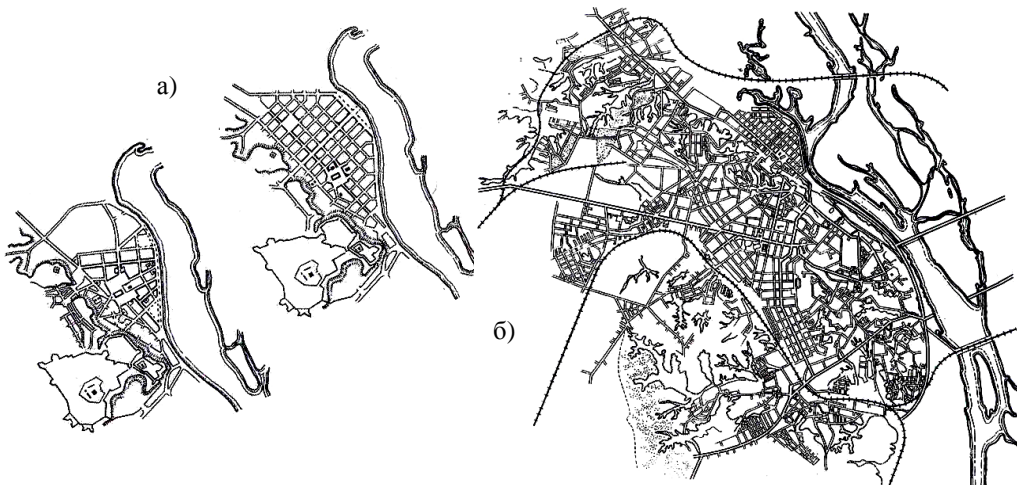

Рис. 4.27.

Рис. 4.29.

Рис. 4.26. Проект реконструкції міста Києва 1786 року.

Рис. 4.27. Проекти реконструкції центральної частини Києва на початку XIX століття:
а) варіант А.Меленського; б) варіант В.Гесте.

Рис. 4.28. Просторовий розвиток Києва в північно-західному напрямі у другій половині XIX століття.

Рис. 4.29. План Києва початку XX століття.

Рис. 4.30.

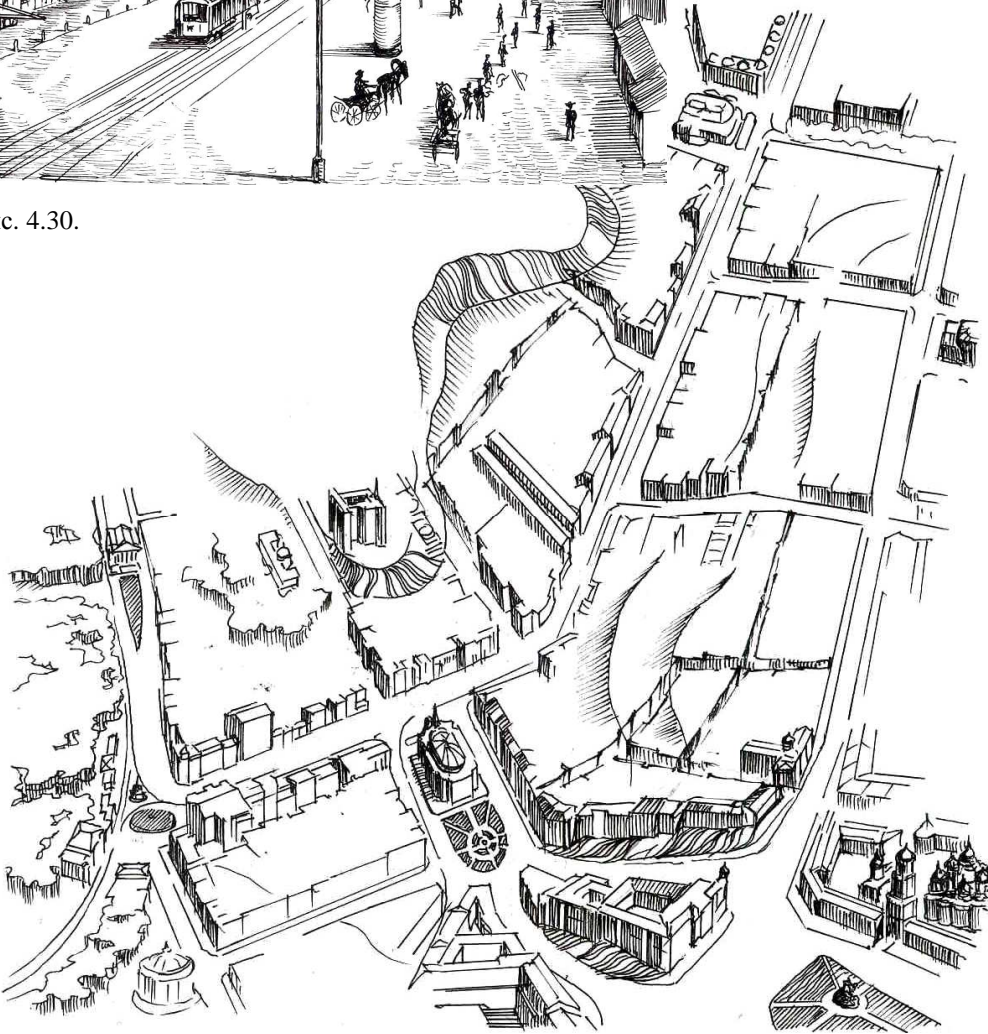
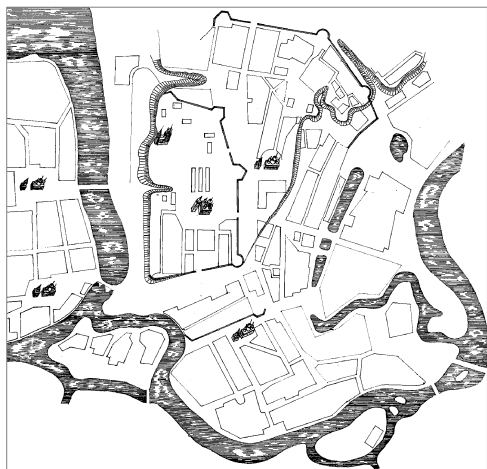

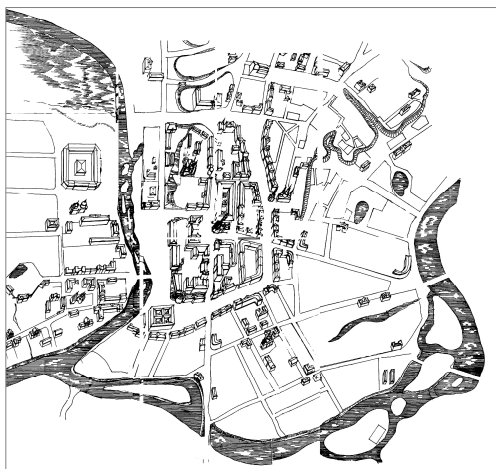
Рис. 4.31.

Рис. 4.30. Київ. Забудова Хрещатика на початку XX століття.

Рис. 4.31. Київ. Композиційно-просторова забудова району Хрещатика на початку XX століття [54].

Друга половина XVIII ст.

Перша половина XIX ст.

Початок XX ст.

Початок XXI ст.

Рис. 4.32. Формування стрічки площ навколо історичного ядра міста Харкова. Графічна реконструкція В. О. Кодіна.

Розділ 5. Передпроектний цикл досліджень історичних міст

Передпроектний цикл дослідницьких робіт має за мету – на основі проведеного історико-генетичного аналізу та вивчення сучасного стану архітектурного середовища історичного міста створити вихідну базу для розробки проекту реконструкції.

Поширений в сучасній проектній практиці **евристичний підхід** передбачає розробку методів виконання конкретного містобудівного проекту в індивідуальному порядку. Концепція перспективного розвитку в цьому випадку розробляється з урахуванням виявлених закономірностей еволюційного розвитку міст, а також особливих рис їх функціонально-просторової та архітектурно-художньої організації, що складає своєрідний «генетичний код» історичного міста.

Структура містобудівного проектного процесу складається з трьох етапів:

1. Розширений аналіз містобудівного об'єкта (**передпроектний аналіз**). На цій стадії, на основі комплексу попередніх досліджень, систематизується інформація щодо природно-кліматичних, історико-культурних, соціально-економічних, демографічних та технологічних умов і засобів створення проекту містобудівної реконструкції.

2. Стадія синтезу – розробки варіантів перспективної функціональної організації містобудівних об'єктів.

3. Стадія оцінки – вибору і подальшої проектної розробки відносно кращого варіанту реконструкції.

Основою для комплексної історико-архітектурної оцінки території, передпроектного аналізу і розробки варіантів проекту реконструкції історичних міст і їх елементів являються норми і правила, які систематизують містобудівні вимоги та обмеження.

У відповідності з вимогами Державних будівельних норм (ДБН 360 – 92): «Проекти планування і забудови міст, селищ і сільських поселень з цінним історико-культурним спадком можуть виконуватися тільки після відповідних досліджень, на основі яких складаються історико-опорні плани і проекти зон охорони пам'яток історії і культури цих поселень. **Ці документи як обов'язкові входять до складу генеральних планів**» [14, п.11.7].

В основі передпроектного циклу досліджень лежить збір, систематизація та аналіз інформації про історію виникнення і розвитку міста; етапи формування його архітектурних ансамблів (текстові матеріали, креслення, графічні та фотозображення тощо).

На основі відомих і нововиявлених матеріалів проводиться комплексний аналіз планувально-просторової структури міста та його архітектури (аналітичні схеми планування міста, його силуету, просторової організації міського середовища та головних ансамблів,

композиційних і візуальних взаємозв'язків містобудівних вузлів та домінант, описання архітектурних споруд міста з показом їх на плані).

Необхідною та важливішою складовою передпроектних досліджень в царині реконструкції історичних міст є **історико-генетичний аналіз**. Він передбачає вивчення та зіставлення історичних планів, **виявлення найбільш сталих елементів структури**, специфічних особливостей еволюції даного міста.

В кожному конкретному випадку напрямок, глибина опрацювання і склад матеріалів історико-генетичного аналізу залежать від специфіки міста, що підлягає реконструкції, а також від масштабів передбаченого реконструктивного втручання.

Вивчення планувальної структури міста ведеться головним чином по двох напрямках – **архівні пошуки та натурні дослідження**.

Основними архівними джерелами є письмові документи (літописи, акти, грамоти, топографічні, статистичні та економічні описи міст тощо), історичні карти та плани міста, графічні та живописні зображення, фотографії, а також проектні матеріали і топозйомки. В архівах зберігаються «межові плани» більшості історичних міст Лівобережжя (Гетьманщини та Слобожанщини), що були виконані в середині XVIII століття як опорні плани для розробки проектів реконструкції цих міст. Дані матеріали висвітлюють дорегулярну планувальну структуру міст (рис. 5.1, 5.2, 5.3, 5.4, 5.5).

Натурне обстеження планувальної структури заключається в виявленні стародавніх елементів, що збереглися (залишки древніх городищ, фортець, кремлів, території стародавніх майданів; траси середньовічних вулиць та провулків). За участю археологів виявляються і фіксуються сліди споруд, які не збереглися.

На основі співставлення зібраних архівних даних і результатів натурального обстеження, з'ясування аномалій в забудові та плануванні й логічного аналізу їх причин проводиться ретроспективне дослідження планувальної системи міста, визначаються основні етапи еволюції його просторової організації, дається оцінка цих етапів з точки зору їх ролі в формуванні композиційної схеми плану міста (рис. 5.6, 5.7).

Таким чином складається загальна картина виникнення і розвитку міського плану, на основі якої можна виділити етапи його формування, визначити головні й випадкові нашарування, відзначити історично цінні планувальні елементи.

Однією з головних задач передпроектних досліджень являється збір і узагальнення історико-культурної спадщини. Обов'язково враховуються і фіксуються на топооснові всі пам'ятки, занесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток України.

До реєстру пам'яток заноситься:

- **пам'ятки архітектури** – цивільні, оборонні, сакральні, інженерні, транспортні будівлі і споруди;

- **пам'ятки містобудівної спадщини** – цивільні, оборонні, сакральні, інженерні, транспортні комплекси і територіальні утворення;
- **пам'ятки історії** – історичні будівлі, споруди, архітектурні та містобудівні комплекси й ансамблі;
- **пам'ятки садово-паркового мистецтва** – парки, палацово-паркові комплекси, сади, сквери, бульвари, лісопарки;
- **пам'ятки археології** – руїни, підмурки, підземні споруди, інші антропогенні творіння;
- **пам'ятки монументального мистецтва** – твори мистецтва, пов'язані з об'єктами архітектури і містобудування, – монументи, декоративна скульптура тощо;
- **історичні ландшафти** – історично сформовані комплекси антропогенного ландшафту, які становлять історико-культурну цінність як результат спільної діяльності природи і людини [50].

За історико-культурною і художньою цінністю архітектурно-будівна спадщина поділяється на пам'ятки світового значення (пам'ятки національного значення, внесені до списку всесвітньої культурної спадщини UNESCO); **пам'ятки національного значення** (об'єкти, що відповідають критеріям, встановленим для **пам'яток національного значення** і занесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток України) і **пам'ятки місцевого значення** (об'єкти, що відповідають встановленим для пам'яток місцевого значення критеріям і занесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток України).

5.1. Історико-опорний план

Завершальним кресленням передпроектного циклу досліджень являється історико-опорний план. Це документ, що узагальнює результати науково-пошукових досліджень історичного міста, в якому на топооснові графічно зафіксовані й систематизовані за видами об'єкти архітектурно-містобудівної та історико-культурної спадщини (рис. 5.8).

Історико-опорні плани розробляються на основі «Інструкції до складення історико-архітектурних опорних планів населених місць України» [18]. В даній інструкції історико-архітектурний опорний план визначено як комплексний містобудівний обліково-охоронний документ, що фіксує відповідну інформацію про нерухомі пам'ятки культурної спадщини населеного місця і пов'язане з ними довкілля. Інструкція містить основні вимоги щодо обстежень, науково-пошукових робіт і досліджень, необхідних для складання історико-архітектурних опорних планів, їх складу і змісту, а також визначає послідовність розроблення, погодження й затвердження історико-архітектурних опорних планів.

На історико-опорному плані приводяться:

- періодизація освоєння міських територій за основними етапами з часів виникнення міського поселення, ділянки території з культурним шаром, що має археологічну цінність і з історичним ландшафтом;
- елементи планування міста різних періодів; вулиці, що відносяться до етапів **дорегулярного і регулярного планування**; стародавні міські укріплення – земляні рови, вали; межі стародавніх городищ, кремлів, посадів тощо;
- головні містобудівні вузли та доміанти, візуальні зв'язки доміант; основні видові точки і стули кутів зору, в межах яких формуються панорами та перспективи міста; вулиці, що є видовими напрямками на доміанти, а також **місця втрачених доміант**; споруди, які порушують зв'язки, що складались історично;
- періодизація забудови міста згідно з основними етапами історії вітчизняної архітектури; ділянки комплексів і фрагментів історичної забудови, що збереглися; будівлі та споруди, які мають велику архітектурно-художню цінність (пам'ятки архітектури), а також споруди, що не відповідають історичному середовищу, а тому підлягають знесенню або заміні;
- інші пам'ятки (пам'ятки історії, садово-паркового мистецтва, археології тощо);
- стариці та висохлі русла рік, підземні водоймища, замкнені в тунелі русла малих річок;
- підземні виробітки, катакомби, підземні ходи, відомі дренажні споруди та підпірні стіни.

Історико-опорний план міста є основним вихідним матеріалом для розробки рекомендацій та умов реконструкції історичного міста (проекту історичних зон міста).

5. 2. Проект зон охорони пам'яток історії і культури

Одним з обов'язкових документів, що повинні входити до складу генеральних планів міст і бути основою для проектів реконструкції елементів і історичної забудови, являється **проект зон охорони пам'яток історії і культури**.

Проект зони охорони пам'яток історії і культури – це сукупність тестових та графічних матеріалів, що визначають території в межах історичного населеного місця, для яких встановлюється обмеження архітектурно-містобудівної діяльності та історико-культурної спадщини.

Проект зон охорони пам'яток розробляється на основі передпроектних досліджень і матеріалів історико-опорного плану. В межах проекту зон охорони пам'яток з метою захисту традиційного характеру середовища окремих пам'яток і комплексів (ансамблів) навколо них встановлюються зони охорони пам'яток.

Зони охорони встановлюються навколо пам'яток містобудування, архітектури, історії, садово-паркового мистецтва, внесених до Державного реєстру у відповідності з Законом України «Про охорону та використання пам'яток історії і культури» (2000 р.). Вони встановлюються з **метою збереження** пов'язаного з пам'ятками оточуючого середовища; збереження ролі та значення пам'яток в архітектурному та природному середовищі; забезпечення охорони пам'яток від дії негативних природних і техногенних факторів.

Зони охорони являються формою захисту пам'яток засобами регулювання оточуючого їх середовища. Вони регламентують архітектурну та містобудівну діяльність у середовищі навколо пам'яток, визначають його допустимі перетворення і характер використання.

Наявність зон охорони пам'яток направляє реконструкцію міст і сприяє збереженню традиційного характеру середовища пам'яток та їх органічному включенню в сучасне архітектурне оточення; максимальному використанню композиційних і пейзажно-видових якостей пам'яток.

До зон охорони пам'яток належать: охоронна зона, зона регулювання забудови, зона охоронюваного ландшафту, зона охорони археологічного культурного шару.

Зони охорони забезпечують диференційоване збереження ролі пам'яток в оточуючому середовищі: **охоронні зони** – в найближчому, тісно пов'язаному з пам'яткою міському середовищі; **зони регулювання забудови** – у віддаленому міському середовищі; **зони охоронюваного ландшафту** – у віддаленому природному середовищі.

Охоронні зони зберігають ансамблеві зв'язки пам'яток. Зони регулювання забудови та охоронюваного ландшафту зберігають переважно візуальні та планувальні зв'язки пам'яток.

Охоронна зона включає ділянку історичної забудови, ландшафтів, вільних територій, які представляють характерне історичне середовище пам'яток, а також цінні оглядові точки і зони. Територія і конфігурація окремих зон залежать від історико-культурної цінності пам'яток, їх розмірів, впливу на загальну архітектурно-художню організацію забудови, умов візуального сприйняття. Тому їх межі визначаються в кожному випадку індивідуально і можуть коливатися від значних ділянок до «місця пам'ятки» – території, яку пам'ятка займає безпосередньо.

Рекомендується встановлювати межі охоронних зон по природних межах – червоних лініях, стінах будівель, уздовж огорож тощо. Це дає можливість найточніше визначити межі охоронних зон в натурі.

В охоронній зоні нова забудова за вишиною, розмірами в плані, масштабністю повинна повністю відповідати параметрам історичної забудови.

Визначальним для перспективного використання територій охоронних зон є той факт, що містобудівна діяльність має повністю підпорядковуватись інтересам пам'яток архітектури.

У відповідності з вимогами Державних будівельних норм «...охоронні зони включають території пам'яток (земельні ділянки пам'яток в їх історичних і природних межах) з доповненням ділянками прилеглих територій, в межах яких забезпечується фізична збереженість пам'яток та їх найближчого історичного оточення (середовища), а також оптимальні умови візуального сприйняття пам'яток (у межах 350 – 500 метрів)».

Таким чином, охороні підлягають не тільки самі пам'ятки, але й їх традиційне архітектурне оточення. В зв'язку з цим у процесі розробки проектів зон охорони необхідне виділення кількох категорій забудови у відповідності з їх історико-культурною цінністю:

- **цінної історичної забудови** – сукупності цінних об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини, що не мають статусу пам'яток архітектури, але підлягають збереженню як цінні елементи художнього оточення пам'яток та матеріальні вияви традиційного характеру середовища;

- **рядової історичної (фоновій) забудови** – сукупності рядових об'єктів архітектурної спадщини, які не мають самостійної архітектурної цінності, але візуально фіксують просторовий каркас історичних поселень [50].

Якщо декілька пам'яток розташовані на невеликій відстані одна від одної, так, що їх окремі охоронні зони є суміжними і навіть частково співпадають, **виділяються єдині комплексні охоронні зони** (рис. 5.9).

Охоронні зони визначаються на всіх територіях історичних ареалів міст, крім історико-культурних заповідників, що мають більш високий статус і забезпечують необхідний рівень охорони пам'яток.

Межі **зон регулювання забудови** навколо пам'ятки визначаються її роллю в композиції та образі міста (силуеті, панорамах, видах), а також межами композиційно-видового впливу пам'ятки в поселенні. Зона регулювання забудови повинна охоплювати:

- пов'язані з пам'яткою ділянки історичної забудови й розпланування;

- території, на які розповсюджується композиційно-видовий вплив пам'ятки;

- місця її огляду та території, що оглядаються разом з нею в цінних пейзажах і видах;

- ділянки, на яких необхідно регулювати висоту нової забудови задля збереження цінних видів і пейзажів.

У межах великих об'єднаних зон регулювання забудови можуть бути виділеними підзони з різним режимом використання території

(наприклад, у місті Харкові в межах Нагірної частини центру та Подолу виділена **підзона суворого режиму реконструкції**).

Межі зони охоронюваного ландшафту визначаються територією візуально-пейзажних зв'язків пам'яток з природними складовими оточуючого середовища і встановлюються з урахуванням природних та планувальних рубежів. У зону охоронюваного ландшафту мають бути включені природні утворення, які представляють характерне середовище пам'яток, а також ті, що відіграють важливу роль у цінних пейзажах, що включають пам'ятки (наприклад, гірські хребти Ліван та Антіліван навколо всесвітньовідомого архітектурного ансамбля в місті Баальбек).

У великих і складних зонах охоронюваного ландшафту можуть визначатися межі підзон з різним режимом використання території.

В більшості міст, де вже затверджені історичні ареали, вони являються фактично синонімами поняття «території історичної забудови». Великі і найкрупніші міста, які в процесі територіального розвитку поглинули колись самостійні поселення, можуть мати кілька історичних ареалів. Так, у місті Харкові є три історичних ареала, один з яких – архітектурно-містобудівний ансамбль «селище ХТЗ», що в 1930-х роках був поселенням-супутником першої столиці України.

Слід зазначити, що до цього часу історичні зони не являються елементом функціонального зонування. Вони накладаються на функціональний план, фіксуючи на ньому історично сформовані особливості планувальної структури. Тому межі історичних ареалів і зон охорони пам'яток не співпадають з межами функціональних зон міста.

Крім того, в межах традиційного двомірного функціонального зонування неможливе вирішення пам'ятникоохоронних задач. Адже історична і художня цінність архітектурно-містобудівного спадку визначається не площинними, а об'ємно-просторовими характеристиками, а саме історичне середовище – це виключно просторова складова міста.

Вочевидь, що для аналізу території міста і визначення перспективного розвитку історичної забудови всі види зонування мають розглядатись як **функціонально-просторові зони**. Ці зони повинні слугувати основою для встановлення регламентів правового зонування – визначення висотних параметрів забудови, створення умов для розкриття архітектурних панорам, формування композиційних осей і візуальних коридорів тощо.

Самі терміни «історичний ареал», «історичний центр», «зона охорони» сприймаються, насамперед, як простори. Тому доцільно виділяти території з історичною забудовою в якості **історичних просторів** – територій з традиційною забудовою в межах периферійних охоронних зон міста, прилеглих до історичного центру.

Одним з нових понять у містобудівній практиці являються історичні **ареали міст**. Згідно з Законом України «Про охорону

культурної спадщини»: «Історичний ареал населеного місця» – частина населеного місця, що зберегла об'єкти культурної спадщини і пов'язані з ними розпланування та форму забудови, які походять з попередніх періодів розвитку, типові для певних культур або періодів розвитку» [16].

У старовинних поселеннях на ділянках забудови і ландшафту, об'єднаних загальною планувальною та архітектурно-просторовою композицією, на яких сконцентровані пам'ятки різних видів і добре збережене традиційне міське середовище, організовуються історико-архітектурні заповідники і заповідні території [14].

Історико-архітектурний заповідник – розпланувально і просторово відокремлений в структурі міста комплекс (ансамбль) об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини, який має визначну художню та історичну цінність. Заповідники охороняються державою з метою збереження, реставрації та науково-просвітньої діяльності. Території заповідників відносяться до земель історико-культурного призначення і вилучаються з інших видів господарського використання.

Історично-архітектурна заповідна територія – історично сформована і розпланувально визначена частина історичного міста, в якій збереглися традиційний (історично успадкований) характер середовища та архітектурно-містобудівна спадщина. Заповідні території охороняються державою, відносяться до земель історико-культурного призначення, але при цьому не вилучаються з господарського використання [4, 50].

В цілому на заповідники, заповідні території та охоронні зони розповсюджується **принцип регенерації середовища**, на зони регулювання забудови – режим реконструкції з обмеженим, частковим або активним перетворенням середовища.

Державні будівельні норми вимагають: «Для заповідників, заповідних територій і комплексних охоронних зон слід передбачати збереження історичного планування і забудови, історичного середовища і ландшафту, винесення промислових підприємств, майстерень, складів та інших дисгармонуючих споруд, що наносять фізичну та естетичну шкоду пам'яткам і оточуючій їх історичній забудові, благоустрою території» [14].

Для збереження традиційного міського середовища і регулювання нового будівництва в межах історичних ареалів міст передбачається розробка для кожного з міст, включених до списку історичних поселень України, місцевих «Правил забудови в межах історичних ареалів». Правила забудови передбачають розподіл території на зони за принципом переважних функцій і встановлення для кожної з них режимів використання та забудови території.

На відміну від традиційного зонування, такі зони більш диференційовані і враховують не тільки площинні, але й об'ємно-

просторові параметри. Правила забудови є базовими для визначення можливих видів містобудівної діяльності в межах історичних ареалів.

Як топографічний розділ місцевих «Правил забудови» розробляється проект меж і режимів використання ареалів історичного населеного місця.

Проект меж і режимів використання ареалів історичного населеного місця – текстові та графічні матеріали, що визначають межі окремих частин історичного міста, з характерними, притаманними лише їм містобудівними особливостями, та збереженою історико-культурною спадщиною, а також обмеження архітектурно-містобудівної, господарської та іншої діяльності з метою збереження історико-культурної спадщини.

При розробці цього документа необхідно ставити за мету досягнення комплексності збереження історичного міського середовища – від планувального укладу міста до способу забудови фрагментів міського середовища, історичних елементів благоустрою тощо [4].

* * *

Передпроектний цикл досліджень історичних територій міст являється першим етапом містобудівного проектування і забезпечує формування інформаційно-методичної бази для пам'яткоохоронних заходів і розробки нормативних узагальнюючих документів. Передпроектний цикл включає аналітично-дослідницькі роботи з виявлення найбільших сталих елементів архітектурно-планувальної структури, а також специфічних особливостей еволюції історичних міст. Вони включають архівні і бібліографічні дослідження, натурні обстеження, інвентаризацію пам'яток тощо.

На основі матеріалів дослідження уточнюються дані щодо офіційно визначених пам'яток архітектури, історії і культури, а також виявляються нові, раніш невідомі пам'ятки, яким тимчасово (до офіційного занесення у Державний реєстр) надається статус пам'яток місцевого значення.

Результатом передпроектного аналізу являється розробка узагальнюючих документів:

- історико-опорного плану з графічно зафіксованими на топооснові та систематизованими за видами об'єктами архітектурно-містобудівної спадщини світового, національного та місцевого значення;
- проекту охорони пам'яток історії і культури, який складається з сукупності текстових та графічних матеріалів, що визначають території, для яких встановлюються обмеження архітектурно-містобудівної діяльності (історичні ареали, зони охорони, заповідники, заповідні території);

- проекту меж і режимів використання історичних ареалів населеного міста, що складається з текстових та графічних матеріалів.

Історико-опорний план і проект охорони пам'яток історії і культури в якості обов'язкових документів включаються до генерального плану історичного міста. Проект меж і режимів використання історичних ареалів служить основою для розробки місцевих правил забудови.

Контрольні запитання для самостійного вивчення розділу:

1. З яких етапів складається містобудівний проектний процес? Які питання вирішуються при здійсненні передпроектного аналізу?

2. На яких нормативно-методичних документах базується розробка історико-архітектурного опорного плану? В якості якого документу історико-опорний план входить до складу генерального плану?

3. Які методи використовуються при проведенні комплексного передпроектного аналізу території історичних міст? Для виявлення яких аспектів застосовується історико-генетичний аналіз?

4. Які джерела використовуються при проведенні архівних і бібліографічних досліджень? Розкрийте поняття «іконографічні матеріали».

5. На основі яких документів складається історико-опорний план? Які дані щодо історичної забудови входять до історико-опорного плану?

6. Які зони охорони пам'яток визначені українським законодавством? Для чого встановлюються охоронні зони пам'яток, як визначаються їх межі?

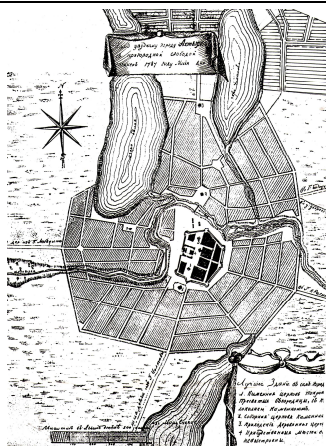
7. Охарактеризуйте поняття «зона охоронюваного ландшафту». Які вимоги щодо використання і забудови територій встановлюються в межах цих зон?

8. Що таке «історичний ареал» міста? Як визначаються межі історичних ареалів?

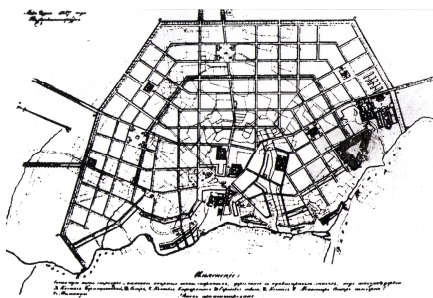
9. З яких матеріалів складаються проекти зон охорони пам'яток історії і культури? Назвіть ілюстративні матеріали, що включаються до складу проекту зон охорони.

10. У яких випадках організуються історико-архітектурні заповідники і заповідні території? Який режим функціонального використання встановлюється в межах заповідників і заповідних територій?

КАРТОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА ПЕРЕДПРОЕКТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

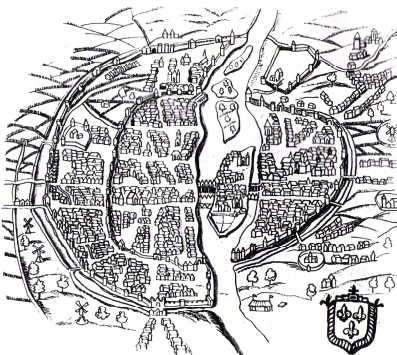

а)

б)

Рис. 5.1. Площинні проектні та фіксаційні плани: а) план Охтирки, 1787 рік; б) проект реконструкції Житомира, 1827 рік.

а)

б)

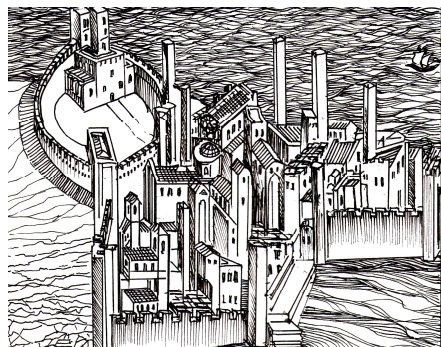
в)

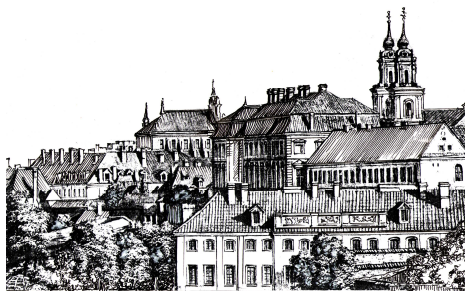
г)

Рис. 5.2. Аксонометричні плани: а) план Парижа, XI століття; б) план київського Подолу, кінець XVII століття (фрагмент плану Ушакова); в) центр Парижа, 1739 рік, (план Тюрго); г) центральна частина Москви, кінець VII століття («Петрів кресленик»).

ІКОНОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА ПЕРЕДПРОЕКТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

а)

б)

Рис. 5.3. Художні зображення: а) вигляд італійського міста Сієна, 1335 рік, художник А.Лоренцетті; б) вигляд палацу Радзивілів у Варшаві, 1770-ті роки, художник Б.Белотто (Каналетто молодший).

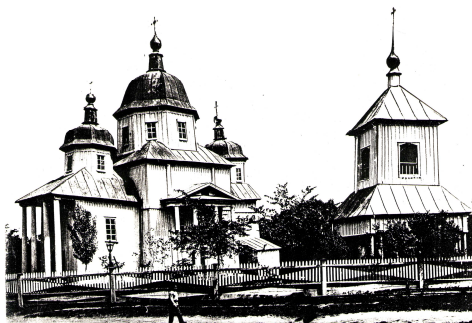

а)

б)

Рис. 5.4. Проектні кресленики: а) проектна перспектива Каплунівської церкви в Харкові, 1912 рік, архітектор О.М.Бекетов; б) проект церкви в Старобільську, 1871 рік, архітектор В.Х.Немкін.

а)

б)

Рис. 5.5. Історичні фотознімки: а) Миколаївська церква в Лебедині, 1890-ті роки; б) вулиця Сумська в Харкові, фото 1900-х років.

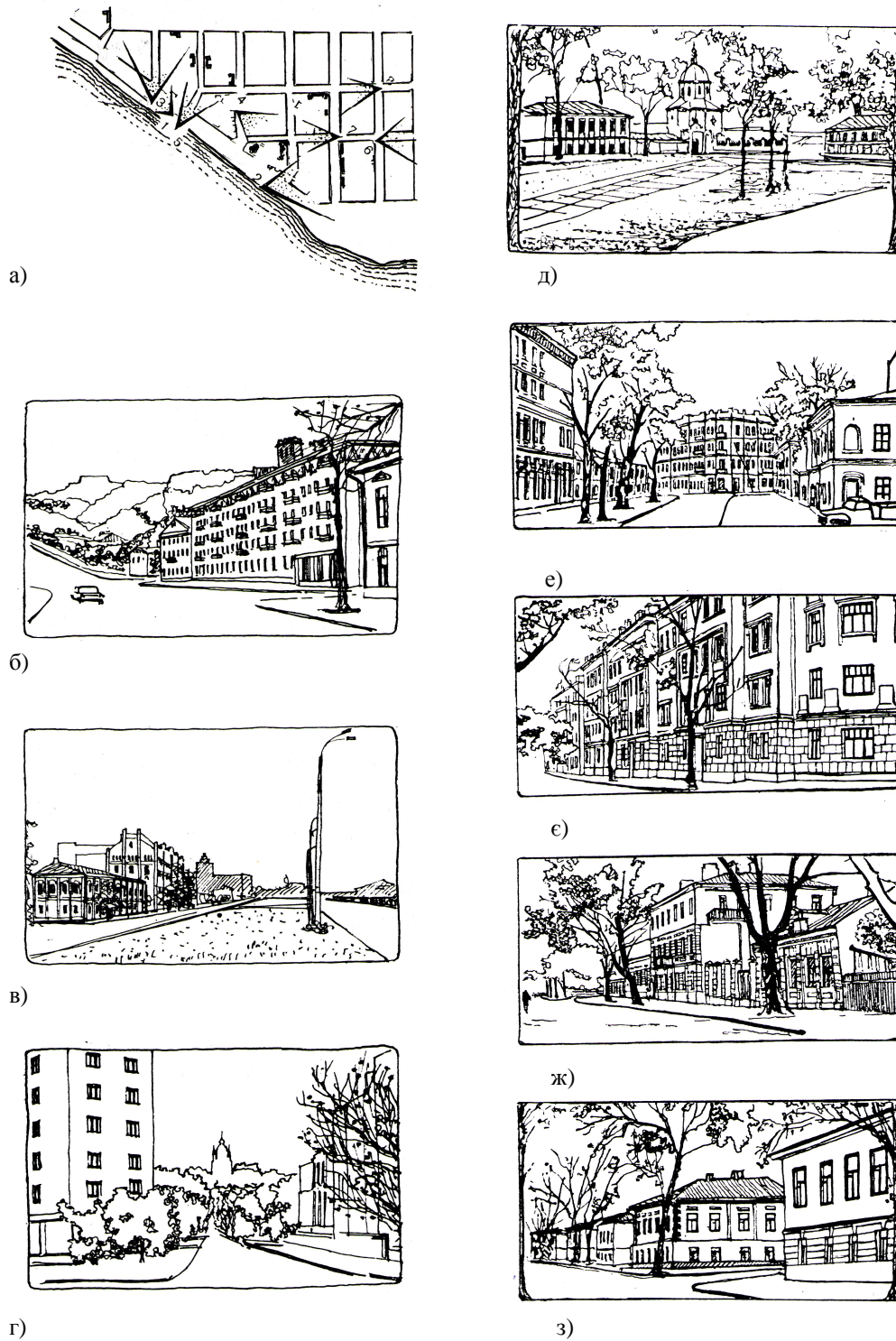

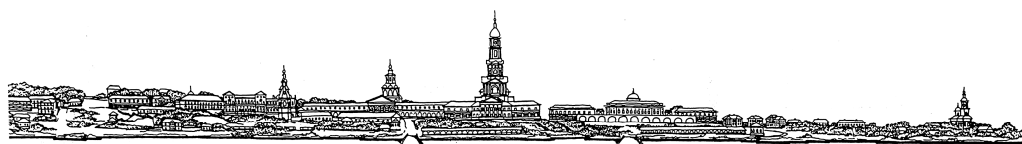
Рис. 5.6. Натурне обстеження історичної забудови прибережної частини київського Подолу: а) фіксація видових точок на планувальній схемі; б) – з) натурні зарисовки (фотофіксація)[51]

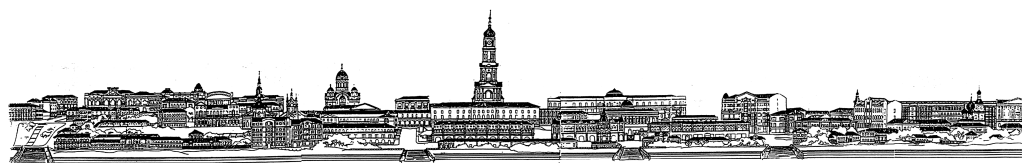
Кінець XVII століття.

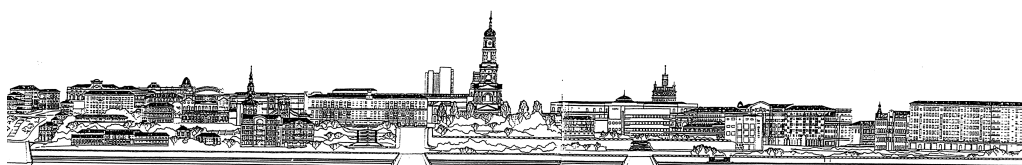
Кінець XVIII століття.

Середина XIX століття.

Початок XX століття.

Кінець XX століття.

Рис.5.7. Формування західної панорами історичного ядра міста Харкова.
Графічна реконструкція В.Є.Новгородова.

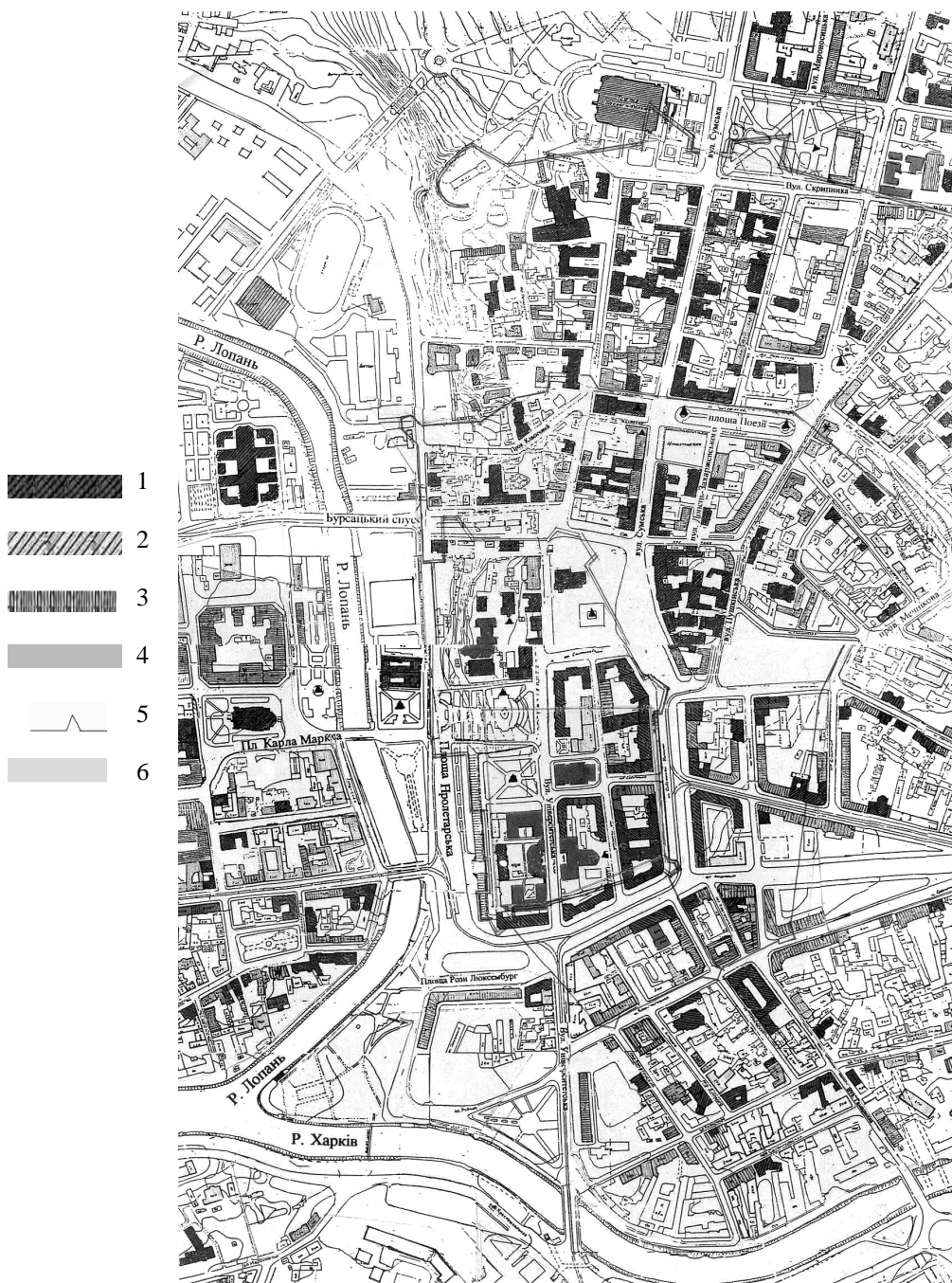

Рис. 5.8. Історико-опорний план історичного центру м. Харкова (фрагмент):
 1,2 – пам'ятки архітектури національного та місцевого значення; 3 – цінна історична
 забудова; 4 – фонові забудова; 5 – межі колишньої фортеці; 6 – територія цінного
 археологічного шару.

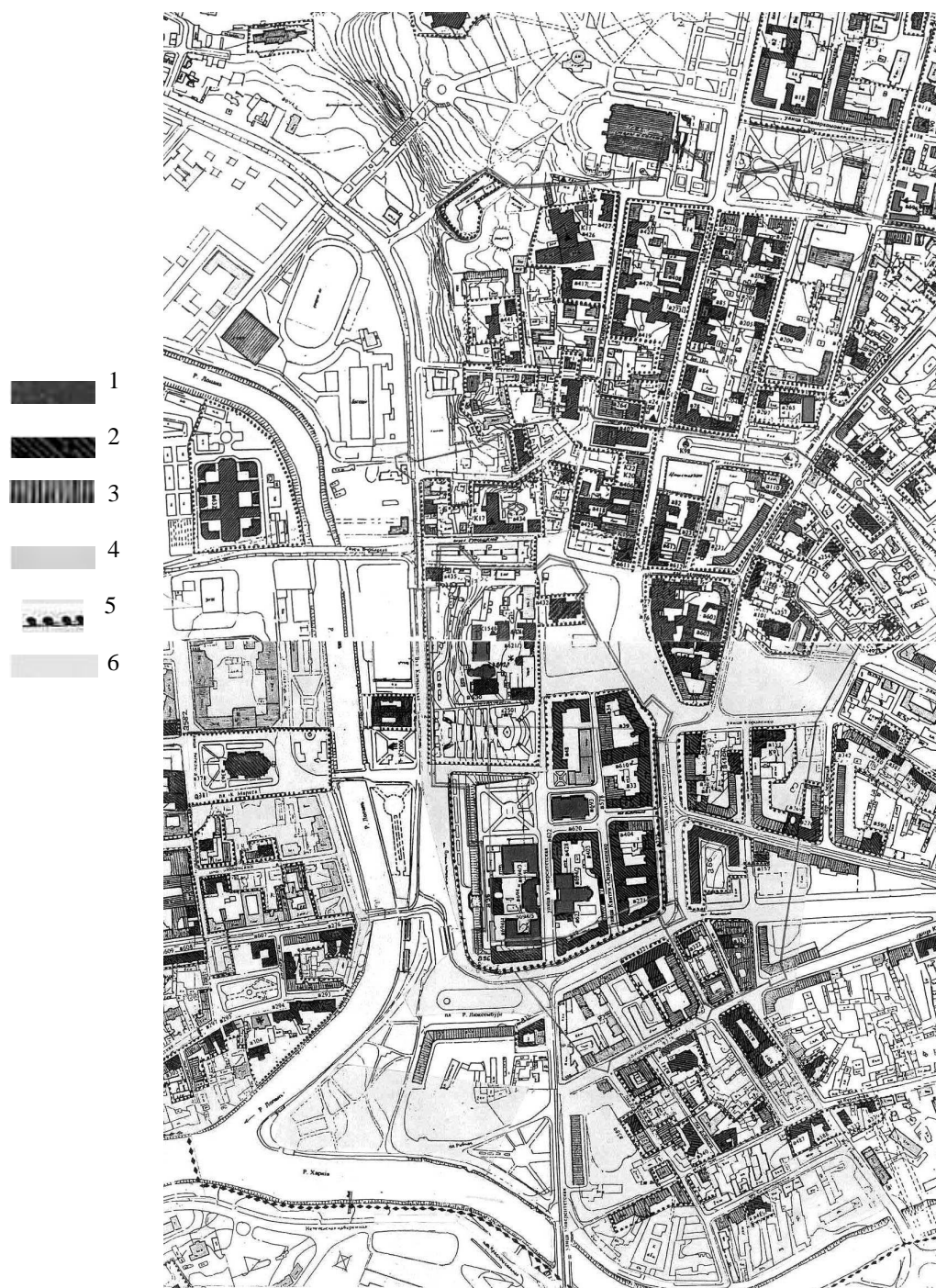
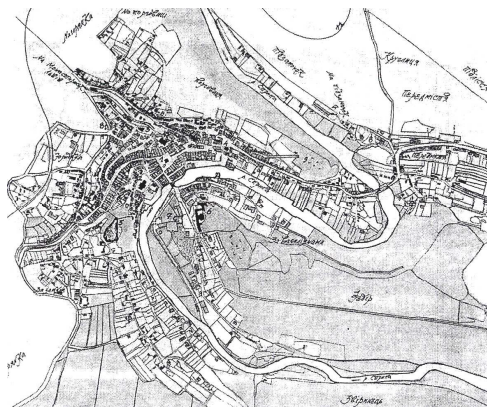

Рис. 5.9. Проект комплексних охоронних зон історичного центру м. Харкова (фрагмент): 1 – пам'ятки архітектури національного значення; 2 – пам'ятки архітектури місцевого значення; 3 – цінна забудова; 4 – фонові забудова; 5 – зони цінного археологічного шару.

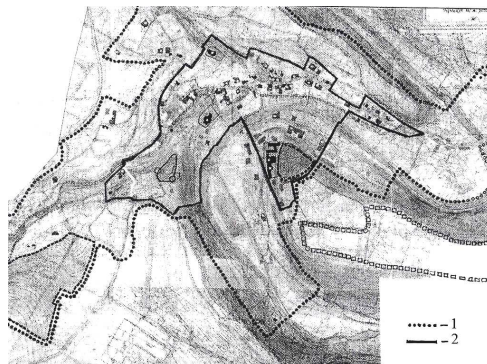
Рис. 5.10.

а)

б)

в)

Рис. 5.10. Бучач Тернопільської області. Історико-архітектурний заповідник на основі історичного середмістя: а) вигляд міста на початку XX століття; б) план міста середини XIX століття; в) проект визначення меж історичного ареалу і території заповідника: 1 – межі історичного ареалу; 2 – межі історико-архітектурного заповідника [4].

Розділ 6. Сучасна теорія і практика реконструкції історичних міст

6.1. Методи вдосконалення функціональної та планувально-просторової структури

В сучасному містобудуванні сформувалось узагальнююче уявлення про місто як про відкриту, динамічну систему, що розвивається у просторі і часі, має велику кількість функцій та складових елементів. Єдиний і цілісний образ міста визначається характером його просторової й функціональної мереж, побудовою планувальної структури та архітектурної композиції [47].

Містобудівна реконструкція – цілеспрямована діяльність щодо зміни раніше сформованої містобудівної системи або її складових елементів, обумовлена потребами вдосконалення та розвитку цієї системи.

Реконструкція передбачає велике коло можливих трансформацій (як у кількісному, так і в якісному відношенні) – від майже повного збереження структури, що склалася історично, до майже повної її заміни.

В містобудівній практиці застосовуються два види реконструктивної діяльності:

1. Реконструкція міста (на рівні планувальної структури в цілому).

2. Реконструкція історичного міського середовища, (зазвичай на рівні окремих ділянок центральної частини міста).

Вибір тих чи інших прийомів реконструкції історичних міст базується :

- по-перше, – на збереженні цінних якостей сформованої забудови, шляхом виявлення її специфіки за функціональними, планувальними та об'ємно-просторовими характеристиками;

- по-друге, – на необхідності приведення цих характеристик у відповідність із сучасними вимогами.

Головні завдання реконструкції міста:

- регулювання розвитку міста шляхом перебудови планувальної структури і вдосконалення територіального зонування;

- забезпечення спадкоємності розвитку міста, збереження і збагачення своєрідності історичного планування та просторової композиції міста;

- оздоровлення оточуючого людину середовища шляхом боротьби з забрудненням і шумом, озеленення, обводнення, підвищення ефективності використання відкритих просторів, вдосконалення інженерного обладнання території тощо;

- вдосконалення транспортної інфраструктури, підвищення комфорту та безпеки руху;

- створення необхідних передумов для покращання архітектурно-просторового середовища житлових районів, загальноміського центру та інших функціонально-територіальних зон історичного міста.

В сучасній практиці реконструкції історичних міст склалися два підходи – шляхом формування нової планувальної структури або продовження розвитку на основі структури, що склалася історично. В першому випадку може невинуватитись ігноруватись історично сформоване планування, в другому – перевантажуватись центральна частина міста.

Необхідне сполучення названих підходів – трансформація міського плану у відповідності з новими умовами і потребами розвитку в тих межах, в яких зміни не протирічать сукупності тих структурних ознак, що стало відтворюватися на всіх етапах розвитку історичного міста. Такий підхід до реконструкції можна назвати еволюційним оновленням міського плану. **Основним принципом еволюційного підходу** є накладання старої та нової планувальних структур, у результаті чого формується єдиний планувальний каркас міста (рис. 6.1). Він має загальні для всіх елементів міста центри тяжіння, функціональні зв'язки та просторові доміанти. Стара структура не знищується, вона залишається життєздатною і домінує в межах ареалу історичної забудови. Нова структура додає зовсім інші функціонально-просторові характеристики тим територіям, що попадають у сферу її активного впливу [13, 46].

До традиційного кола проблем, що виникають при містобудівній реконструкції, в умовах історичного міста додаються вимоги збереження історико-культурної спадщини, традиційного міського середовища, сформованої планувальної структури. При цьому реконструктивні заходи повинні забезпечити сучасний рівень соціальних умов життя і діяльності населення.

Однією з найважливіших проблем реконструкції є **реорганізація еволюційно сформованого функціонального зонування** міської території для її впорядкування, забезпечення кращих санітарних умов міського середовища й зручних функціонально-господарських зв'язків у межах міста.

При вдосконаленні схеми функціонального зонування **необхідне вирішення таких задач:**

- звільнення цінних в історичному відношенні частин міста від шкідливих підприємств, складських, транспортних та інших підприємств і установ, що спотворюють історичне середовище, забруднюють територію, потребують великих потоків транспорту тощо;

- надання історичній зоні міста функцій, які сприятимуть максимальній збереженості сформованої архітектурно-містобудівної системи і виявленню її художніх якостей;

- вибір варіанту перспективного розвитку загальноміського центру та визначення ролі в ньому історично сформованого, традиційного центру міста (сполучення функцій сучасного центру з історично сформованим центральним ядром; перенесення центру в нову частину міста; створення поліцентричної системи спеціалізованих центрів). Усі три варіанти розвитку центру міста повинні передбачати розвиток громадських функцій історичного центру.

Згідно з вимогами Державних будівельних норм (ДБН 369-92, розділ 11):

«Необхідно передбачати спадкоємність в архітектурно-містобудівному розвитку поселень, враховувати особливості історичного середовища (комплекс планування, що склалося, та відповідної йому забудови), що характеризуються специфічними для конкретного поселення та етапів його розвитку співвідношеннями об'ємів архітектурних споруд і відкритих просторів, умовами зорового сприйняття пам'яток та їх комплексів, зв'язками з природним ландшафтом» [14].

Важливу роль у формуванні міського каркаса грають місця перехрещення старої та нової структур міста. Вони стають головними вузлами оновленого плану міста, його найбільш сталим у масі компонентом, де концентрується функціональна та містобудівна активність [13, 46].

Змінюються самі задачі охорони історико-культурної спадщини. В попередні десятиліття вони зводилися до вибіркової наукової реставрації окремих пам'яток, часто з «розчисткою» оточуючої забудови.

Сьогодні ж стало очевидним, що це неприпустимо. Від збереження окремих пам'яток сучасна архітектурна теорія та практика перейшли до збереження історичного архітектурного середовища в цілому.

Питання збереження та оновлення історичного міського середовища повинні вирішуватися комплексно. Щоби зберегти історичне міське середовище, необхідно зробити його по-справжньому життєздатним. Потрібно не тільки підтримувати його, а й постійно оновлювати. Це єдиний процес, що включає і реставрацію, і ремонт, і благоустрій, і нове будівництво.

Концентрація більшої частини нового будівництва об'єктів загальноміського значення повинна передбачатись за межами центрального історичного ядра міста. Разом з цим ділянки для розміщення таких об'єктів слід обирати достатньо близько від історичного ядра – таким чином, щоби ці комплекси активно формували ландшафт центральної частини міста, не порушуючи її композиційної побудови, що склалася історично.

В межах центрального історичного ядра виділяються зони високої загальноміської активності. Ця зона формується на основі вже існуючих елементів загальноміського центру. В центрі здійснюється

найбільша інтеграція загальноміських функцій, що обумовлює радикальне оновлення старої забудови (шляхом реставрації, реконструкції, реновації), широке використання підземних просторів.

У функціональному та просторовому відношенні з зоною високої загальноміської активності тісно пов'язана культурно-рекреаційна зона загальноміського центру, де сконцентровані культурно-видовищні заклади й об'єкти відпочинку міського значення. Ця частина центрального ядра історичного міста включає також основні маршрути огляду визначних історичних та культурних об'єктів. (У Києві це система парків та комплексів історичної забудови уздовж Дніпра; в Харкові – територія від оперного театру до площі Свободи, система набережних рік Харків та Лопань). У культурно-рекреаційних зонах доцільно використовувати методи прихованої реконструкції – перетворення і функціонального насичення внутрішніх міських територій (дворів, пустирів тощо) зі збереженням вигляду історично сформованого середовища вулиць і майданів.

Аналіз містобудівної еволюції історичних поселень показує, що взаємодія історичного середовища з сучасною забудовою є однією з найважливіших композиційних проблем. Цю взаємодію слід розглядати як систему прямих і зворотних зв'язків, які виникли між територіями історичної і нової забудови. *За критерієм забезпечення системної взаємодії* і взаємовпливу зон історичної і нової забудови можна виділити чотири типи стану міського середовища [15]:

1. **Стабільно благополучний** – характеризується наявністю просторово розвинутої, насиченої архітектурно-містобудівними пам'ятками історичної забудови з вкрапленнями нової забудови, при умові суворого контролювання охорони пам'яток та нового будівництва. Одним з важливих позитивних факторів є наявність навколо історичного центру міста поясу «доіндустріальної» забудови, що являється своєрідною «захисною зоною» від натиску індустріальної забудови периферійних районів, що не мають нічого спільного з історичними містобудівними коріннями міста.

2. **Умовно благополучний** – визначається балансом співвідношення питомої ваги історичної зони і зони індустріальної забудови з активною забудовою в межах історичної зони при відсутності цілісного «захисного поясу». В результаті можлива агресія на історичний центр міста нової уніфікованої забудови.

3. **Небезпечний стан** – спостерігається в містах, історичні зони яких частково деформовані вторгненням забудови останніх десятиліть, а тому збережені історичні території потребують невідкладних заходів по збереженню їх генетичної основи.

4. **Негативний стан** – спостерігається в містах, в яких у результаті інтенсивного містобудівного розвитку цілісність історичної зони зруйнована масою і масштабом нової забудови.

Важливим творчим завданням являється пошук містобудівних прийомів і методів, що забезпечують оптимальне сполучення нової забудови з історично сформованим середовищем. У процесі реконструкції міста може виникнути безліч ситуацій, що проявляються як у кількісних співвідношеннях, так і в якісному взаємовпливі нової і старої забудови – як у межах окремих архітектурних ансамблів, так і на рівні загальноміської композиційної організації.

Дилема – зберігати чи не зберігати – виникає не тільки по відношенню до окремих будівель та ансамблів. Усе більшого значення набуває **планувальний аспект** реконструкції. Реконструкції підлягає планувальна структура не тільки історичної зони, а й всього міста (рис. 6.2).

Методологічною основою планувальної реконструкції поселення є визначення ролі його ядра та історичної зони в еволюційному розвитку живого організму міста. Історичне ядро міста являється структуроформуючою основою не тільки в формуванні всього міста, а і в агломераційних процесах [13, 40, 47]. Крім того, історичний центр є середовищем для розвитку міської культури та всіх видів соціальної активності, що також впливає на формування перспективної функціонально-структурної організації міста (рис. 6.3).

Вдосконалення планування і забудови історичних міст пов'язане, насамперед, з розвитком їх індивідуальних планувальних першооснов в умовах територіального зростання міста, підсилення функціональних зв'язків між окремими зонами, збільшення рухливості міського населення. При цьому пам'ятки історії та архітектури, сконцентровані в історичній частині міста, розглядаються сьогодні не тільки як матеріальне явище історії культури і цивілізації, а й як явище сучасності. Не втрачаючи своїх історично сформованих художніх якостей, вони одержують нове, набагато збільшене функціональне і соціальне навантаження [2].

6.2. Принципи і прийоми композиційно-художньої організації забудови

Об'ємно-просторова структура історичного міста представляє собою єдність складових – природного ландшафту, планувальної схеми, системи головних об'ємних та вертикальних домінант, архітектурних якостей основних будівель і комплексів, а також масової рядової забудови. Сукупність цих складових визначає як зовнішній, так і внутрішній вигляд поселення. Внутрішня організація комплексу міських ансамблів має особливо важливе значення внаслідок того, що більшість населення сприймає місто шляхом повсякденного спілкування з його архітектурним середовищем, у результаті накопичуючи враження і створюючи в своїй пам'яті відповідний образ.

Мистецтво реконструкції пам'яток містобудування та архітектури, насамперед, повинно бути мистецтвом гармонійного розвитку історичних ансамблів, комплексів міста в цілому, спираючись на об'єктивні закономірності взаємодії мистецтва архітектури з простором і часом – основними сферами буття.

За твердженням М.Г. Бархіна: «Ансамбль – не просто група будівель... Обов'язковий учасник архітектурного ансамблю – простір, організований цими будівлями, організований за визначеною системою і визначеним задумом, у відповідності з визначеною ідеєю» [46].

Приклади реконструкції історичних міст показують, що для справжнього збереження їх архітектурної індивідуальності необхідна містобудівна консервація в окремих його частинах, насамперед, просторових відношень.

З урахуванням підсилення агресії нової забудови на всі можливі вільні території, актуальною є проблема збереження відкритих просторів як містобудівних акцентів у планувальній тканині міста. Відкриті простори і майдани – невід'ємна частина містобудівного мистецтва, до якої необхідно відноситися так само уважно, як і до історичної забудови, пам'яток архітектури та охоронних зон.

Відкриті простори міст забезпечують розкриття архітектурних панорам і силуетів забудови. Ці території являються вузлами перехрещення не тільки планувальних комунікацій, але й візуальних осей.

Інший аспект цієї проблеми полягає в тому, що в просторах міста реалізуються всі архітектурно-художні зв'язки будівель при співставленні їх масштабу, пропорційної побудови, силуету, пластики, колориту. В історико-архітектурному спадку ці взаємозв'язки являють собою не меншу цінність, аніж самі простори та архітектурні пам'ятки міста.

Між тим, для порушення цих зв'язків не обов'язкове руйнування історичних будівель. Ці взаємовідношення можуть бути деформовані невиправданим втручанням чужих для просторів історичного міста нових об'ємів з їх гіпертрофованими розмірами, іншим масштабом, відсутністю пластики та кольору. Прикладом може слугувати будівля книгосховища Харківської наукової бібліотеки ім.В.Г.Короленка, примітивний громіздкий силует якого спотворив вишуканий історичний ансамбль центру міста.

Історичний простір міста, в межах якого локалізовані найбільш цінні архітектурні ансамблі та комплекси, – найважливіша його архітектурно-художня цінність. Збереження його цілісності – одна з перших задач при реконструкції міста.

Сучасний підхід до реконструкції історичного міста полягає в розгляді пам'яток архітектури як цілісної системи, яка вступає в активну взаємодію з його сучасною структурою. Домінуючі та емоційно виразні

історичні елементи не можуть виконувати лише роль музейних експонатів. Вони повинні бути активними містобудівними компонентами, що формують середовище, а іноді і підпорядковують композиційно сучасні архітектурні компоненти.

Ще на рівні передпроектних досліджень необхідне проведення композиційного аналізу історичної забудови міст, що передбачає:

- вивчення композиції історичного міста з аналізом та оцінкою його «історичних нашарувань»;
- вивчення і класифікацію планувальної структури міста та її елементів у часі з фіксацією найбільш суттєвих етапів її історичної трансформації;
- аналіз ландшафтних вузлів, що впливають на історичне формування міської структури, елементів силуету міста, розкриття основних архітектурних ансамблів.

Взаємодія історичної частини міста з зовнішнім міським і природним середовищем найяскравіше проявляється в просторово-візуальних зв'язках між історичним центром і приміським ландшафтом. Найбільш характерними є два варіанти просторових взаємозв'язків:

- центральна частина міста має безпосередній вихід до відкритих приміських ландшафтів;
- зв'язок здійснюється через низку різних перехідних елементів ландшафту (лісопаркових клинів, водно-зелених діаметрів тощо).

Аналіз ландшафтних умов у великій кількості історичних міст показав, що вони можуть бути зведені до трьох типових ситуацій:

1. Центральний район міста розташований нижче примикаючих відкритих просторів.

У цьому випадку домінуючі ділянки природного ландшафту сприймаються зсередини історичної забудови, що обумовлює орієнтацію на них основних площ і вулиць. Потребують охорони і регулювання ландшафти, звернені вбік міста, особливо уздовж ліній обмеженої видимості, визначаючих чіткість зорового сприйняття пагорбів, бровок, надзаплавних терас тощо.

2. Історична частина міста знаходиться вище оточуючого відкритого ландшафту, коли є можливість панорамного огляду приміських територій.

В цьому випадку особливого значення набуває характер ландшафту найближчих до історичної забудови просторів. Доцільні різні прийоми композиційного розкриття територій – ярусність забудови, використання візуальних осей уздовж вулиць і бульварів, що мають падіння рельєфу.

3. Історична частина міста і прилеглі до неї відкриті простори знаходяться на приблизно однакових відмітках.

В цьому випадку візуальні контакти між історичними архітектурними ансамблями і природним ландшафтом утруднені, тому найбільшого значення набувають ті зовнішні простори, що

розчленовують міську забудову, а також водоймища, зелені клини тощо. Просторові взаємозв'язки можуть бути розвинені за рахунок розкриття історичних ансамблів на ці ландшафтні компоненти, а також шляхом кулісних розкриттів углиб ландшафту, акцентування місцевих підвищень рельєфу.

Задача відновлення просторово-візуальних зв'язків повинна ставитися вже на перших етапах роботи над генеральним планом міста.

Території, що розташовані впритул до історичної забудови, або є для неї фоном, мають найважливіше значення для визначення шляхів містобудівного розвитку.

Для забезпечення композиційних зв'язків історичної забудови з зовнішніми зонами міст доцільне застосування таких **прийомів**:

- створення «візуальних коридорів» у напрямку найбільш привабливих об'єктів приміського ландшафту, що розширює параметри їх просторового взаємозв'язку;
- формування лінійних водно-паркових систем, які перетинають основний масив міської забудови.

Класичним прикладом побудови такої системи являється місто Київ. Водно-зелений діаметр протяжністю 20 км та шириною 1,5 – 4 км, що являє собою систему садово-паркових ансамблів уздовж Дніпра, пересікає місто з півночі на південь.

Режим нового будівництва в історичному середовищі визначається як за кількісними (габаритними), так і за якісними показниками (ритмом, пропорціями, тектонікою, матеріалами, кольором, стилістичними ознаками тощо). Однак ці обмеження вводяться для зон охорони в цілому, що не виключає уточнення підходу до трактування окремих споруд.

У залежності від значення нового будинку в системі історичної забудови він може стати як рядовим елементом, так і місцевим акцентом. Розташовані на вершинах пагорбів, поворотах вулиць, такі архітектурні акценти забезпечують реалізацію принципу супідрядності побудови архітектурної композиції забудови, що складається в результаті продуманої реконструкції.

При вирішенні зовнішньої і внутрішньої композиції містобудівного об'єкта з забезпеченням композиційного та смислового поєднання історичної і нової забудови важливого значення набуває сценарний принцип побудови архітектурної композиції. Цей принцип дозволяє пов'язати простори різного функціонального призначення (простори вулиць з дворовими просторами, екстер'єр з інтер'єром об'єкта тощо). Попередньо вибудований сценарій просторової та композиційно-смислової організації містобудівного елемента після реконструкції дозволяє не тільки зберегти, а й довести до логічного завершення специфіку побудови, ритму та масштабу історичної забудови (наприклад, Старий Арбат у Москві, Андріївський узвіз та район вулиці

П.Сагайдачного на Подолі в Києві, вулиця Артема в Донецьку) (рис. 6.4, 6.5).

Для успішного вирішення задач гармонізації нових об'єктів із середовищем, що склалося історично, велике значення мають композиційні якості нової забудови, тобто «спеціалізація» її композиції у відповідності з функцією. Тому одним з важливих принципів реконструкції історичної забудови стає принцип стилізації нової будівлі за функцією, що заключається в чіткому виявленні елементарних функцій об'єкта архітектурними засобами (балкон, еркер, вирішення входу тощо).

У випадках *втрат пам'яток або неможливості* збереження цілісності середовища допускається вільний пошук архітектурних рішень, що поєднують старі й нові елементи в будь-яких «коректних» один до одного сполученнях. Дopusкається застосування прийому архітектурного, стилістичного або масштабного контрасту за умови загального погодження вигляду за рахунок часткової модернізації композиційної схеми, що склалася історично.

На заповідних територіях допускається тільки відновлення і консервація історичної забудови з частковою або повною заміною функції «за старими фасадами».

Для виправлення композиційних деформацій на територіях, що підлягають реконструкції, можуть бути використані такі прийоми:

- виявлення системи архітектурних орієнтирів, відновлення найкращих візуальних зв'язків з підкреслюванням окремих напрямів архітектурними засобами та благоустроєм, знесення споруд, що затуляють зорові точки тощо;
- регенерація елементів середовища, що зникли або спотворені, відновлення характерних прийомів забудови (історичних червоних ліній, квартального планування, регламентованої кількості поверхів);
- погодження вигляду нової забудови з характером середовища за рахунок імітації окремих деталей, декоративних фасадів, «приховане» розташування нових будівель, екранування дисгармонуючих видів та панорам;
- змінення вигляду споруд, невідповідних середовищу: накладання на фасади нових членувань, декоративних елементів, коригування силуетів висотних об'єктів.

Усі ці прийоми базуються на ряді принципів, серед яких основні:

1. **Принцип однорідності середовища**, що передбачає узгодження нової та історичної забудови на основі функціональної та масштабної однорідності.
2. **Принцип цілісності просторової організації**, направлений на гармонізацію вільних та забудованих просторів, їх пропорційну відповідність забудові, що склалася історично (рис. 6.6).

3. **Принцип завершеності композиційного задуму**, який передбачає необхідність досягнення в ході реконструкції первісного задуму побудови композиції як ансамблю в цілому, так і окремих будівель. Повне втілення даного принципу передбачає достовірне відтворення втрачених або нереалізованих елементів ансамблю.
4. **Принцип подібності нової забудови елементам існуючого міського середовища**, що визначає можливість завершення композиції елементів міської забудови новими об'єктами, гармонізованими з історичною забудовою за силуетом, масою, деталями тощо (рис. 6.7).
5. **Принцип спадкоємності**, який передбачає вивчення, відбір та збереження всього цінного, що склалося в структурі міста протягом століть і відповідає кращим традиціям містобудування.
6. **Принцип гармонізації зорового сприйняття**, який передбачає визначення особливо цінних історичних видових панорам та нових точок сприйняття композицій, основних акцентів і домінант шляхом знесення малоцінної забудови з обов'язковим збереженням історичного характеру сприйняття (рис. 6.8).

В основу сучасного світового збереження і реконструкції історичної забудови міст покладені принципи, сформульовані в 1976 році в „Рекомендаціях UNESCO про збереження і сучасну роль історичних ансамблів“:

- зберігати історичні ансамблі від збитків, пов'язаних з неправильним використанням, непотрібними або позбавленими смаку перебудовами, що завдають шкоди їх самобутності;
- проводити відновлювальні роботи тільки на науковій основі;
- зберігати гармонію, обумовлену наявністю зв'язків чи контрастів між різними елементами, що складають ансамбль і надають кожному з них свого особливого характеру;
- обережно вести нову крупно масштабну забудову зі збереженням загальних панорам, пам'ятників та історичних ансамблів і оточуючого їх довкілля;
- спрямовувати національну, регіональну та місцеву політику на збереження історичних ансамблів та пристосування їх до вимог сучасного життя;
- в історичних ансамблях, що складаються з елементів різних історичних періодів, роботи по збереженню, реставрації і реконструкції вести з урахуванням усіх цих періодів;
- регламентувати і контролювати нове будівництво з метою забезпечення гармонійного включення його в просторову структуру і атмосферу історичного ансамблю.

Одним з нових методичних підходів до реконструкції історичних міст є заміна традиційного генерального плану серією „міських проектів“. Такий підхід надає архітекторам більшої свободи, ніж

шаблонне генеральне планування, що було яскраво продемонстровано при реконструкції Барселони.

Такий метод сформульований автором реконструкції міста Оріолом Богіасом: „Замість виконання генерального плану в якості єдиного документа слід запустити серію унікальних міських проектів. Це питання заміщення містобудування архітектурою, необхідно проектувати громадський простір, тобто місто...

Генеральний план може прекрасно слугувати основною схемою необхідних робіт, але не буде ефективним до тих пір, поки він не включатиме в себе ці проекти, а також аналіз крупно масштабної основної системи великої території і політичне визначення цілей і методів."

Таким чином, при реконструкції історичних міст на перший план висувається проблема органічного поєднання в їх структурі історичної та нової архітектури. Адже в межах зони історичної забудови міста, як правило, зберігається його стародавнє ядро з найбільш цінними архітектурними пам'ятками. Зазвичай у центрах історичних міст збереглися крупні містобудівні елементи: площі, вулиці та цілі райони, які включають, поряд з унікальними пам'ятками архітектури, рядову забудову, історичне середовище.

* * *

Містобудівна реконструкція проводиться як на рівні міста (генеральний план), так і на рівні елементів історичного міського середовища (проекти реконструкції центру, житлових кварталів, вулиць, промислових зон). Проекти реконструкції історичних міст повинні базуватися на еволюційному підході, що забезпечує не тільки збереження, а й органічний розвиток функціональної і планувальної структури.

При розробці перспективного планування міста доцільне накладання старої і нової планувальних структур та формування єдиного планувального каркаса міста.

Композиційні задачі реконструкції повинні вирішуватися на основі базових принципів – супідрядності, сценарного принципу, принципу цілісної просторової організації тощо.

Контрольні запитання для самостійного вивчення розділу:

1. Які задачі вирішуються для вдосконалення функціонального зонування території історичних міст? Назвіть функції, що сприяють максимальному збереженню традиційного архітектурного середовища.
2. Назвіть характерні ситуації взаємовпливу зон історичної і нової забудови. Які умови необхідні для стабільного стану системної взаємодії цих зон?
3. В чому полягає містобудівний принцип накладання старої і нової планувальних структур? Яку роль у перспективному розвитку міст повинні відігравати місця перехрещення старої і нової планувальних структур?
4. Охарактеризуйте поняття «зона високої загальноміської активності». Наведіть конкретні приклади з визначенням меж даної зони.
5. Який підхід до реконструкції історичних міст називають еволюційним? Охарактеризуйте поняття «еволюційний період».
6. Визначте типові ситуації взаємодії історичної частини міста з приміськими ландшафтами. Які містобудівні прийоми доцільні для кожної з ситуацій?
7. В яких ландшафтних умовах доцільне формування «візуальних коридорів» та лінійних водно-паркових діаметрів? Наведіть приклади.
8. Наведіть приклади використання в реконструктивній практиці принципів супідрядності, спеціалізації та сценарного принципу побудови архітектурної композиції.
9. Які композиційні прийоми доцільні при реконструкції історичного міського середовища? Наведіть відомі вам приклади коригування силуетів та висоти будівель.
10. В чому полягає принцип подібності нової забудови традиційному міському середовищу? Назвіть прийоми практичної реалізації цього принципу.

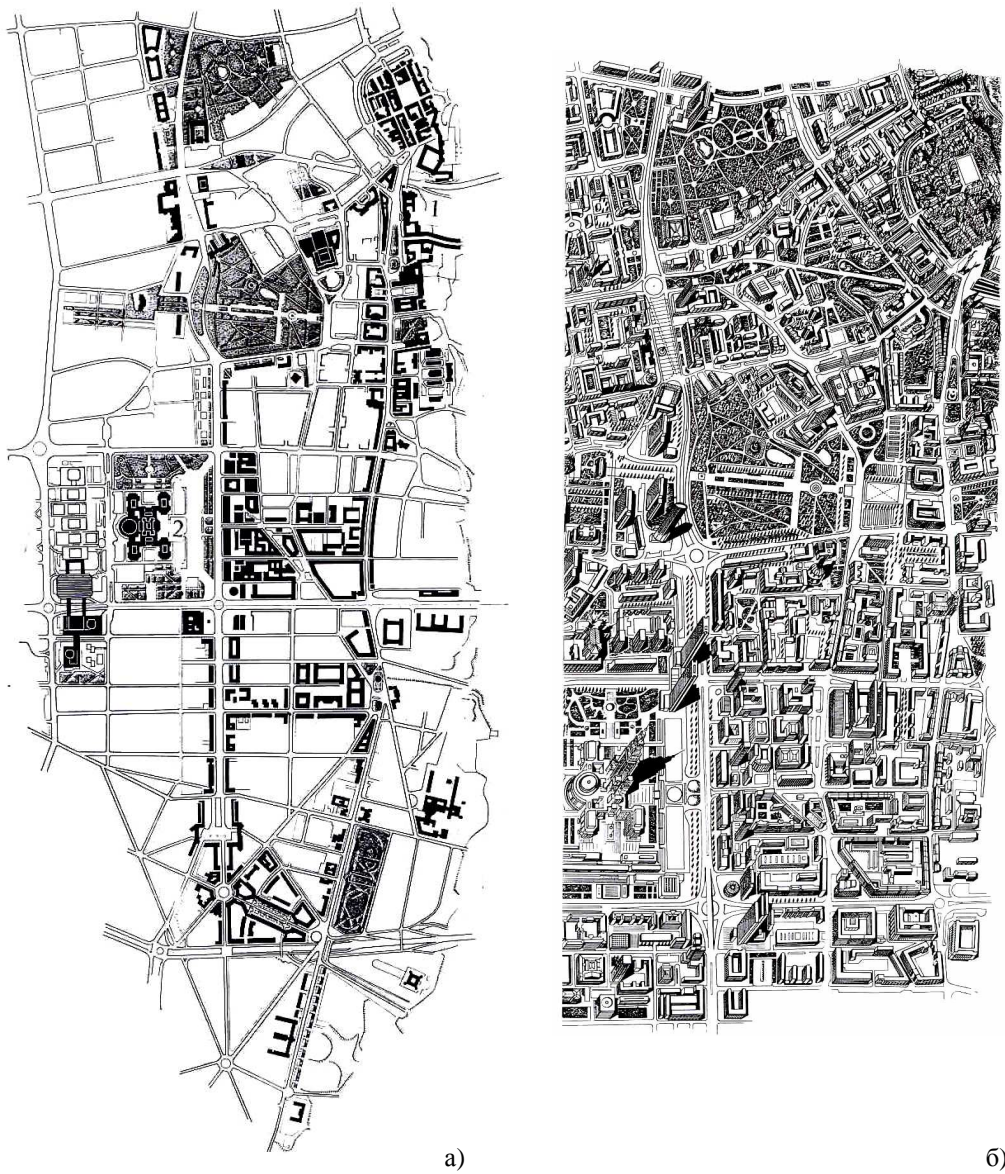

Рис. 6.1. Варшава. Накладання старої і нової планувальної структури в центральній частині міста: а) планувальна структура (1 – старе місто; 2 – палац культури та науки); б) система ансамблів центру (аксонометрія).

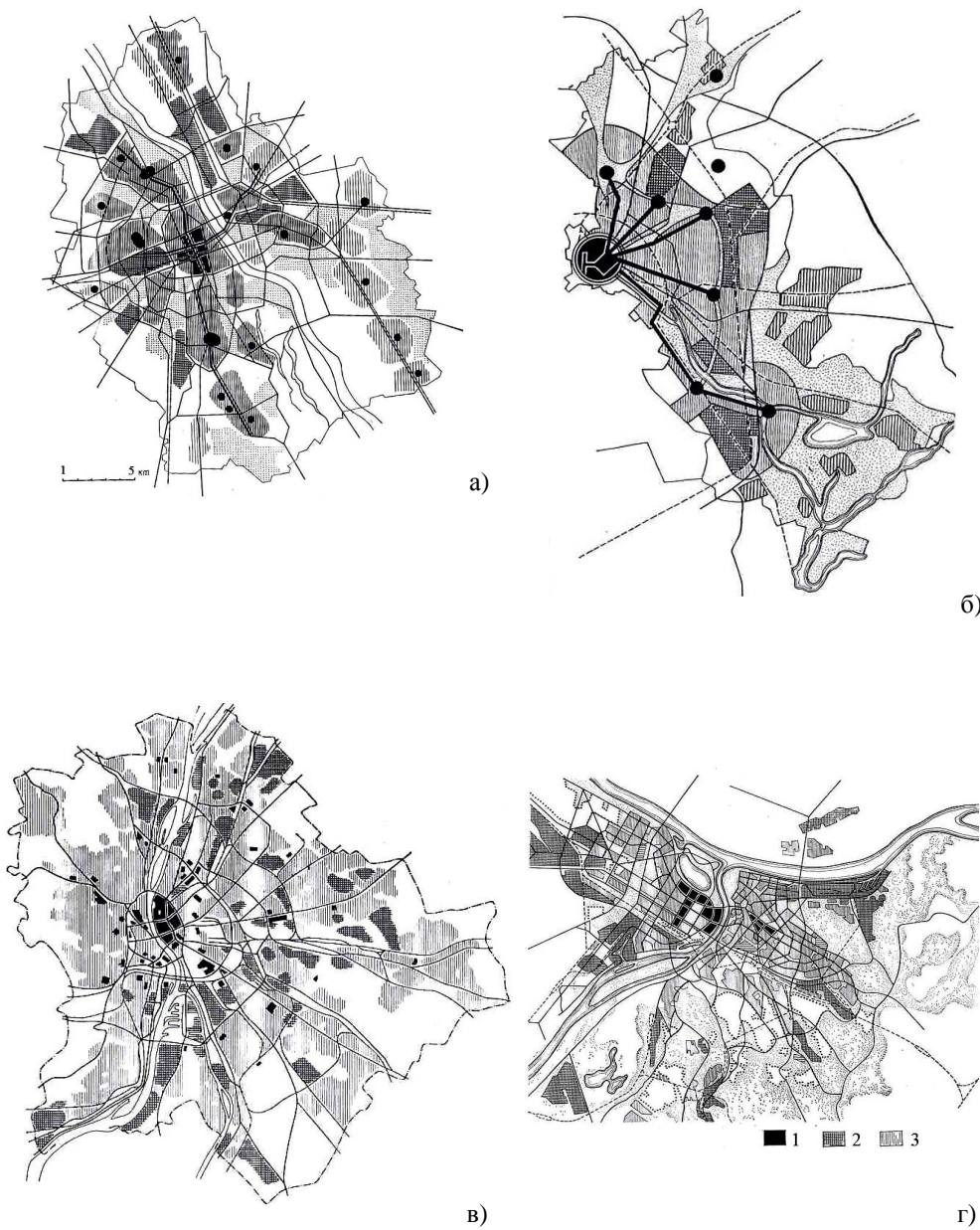

Рис. 6.2. Просторові структури європейських столиць: а) Варшава; б) Берлін; в) Будапешт; г) Белград; 1 – історичне ядро; 2 – забудова проміжних зон; 3 – забудова периферійних зон.

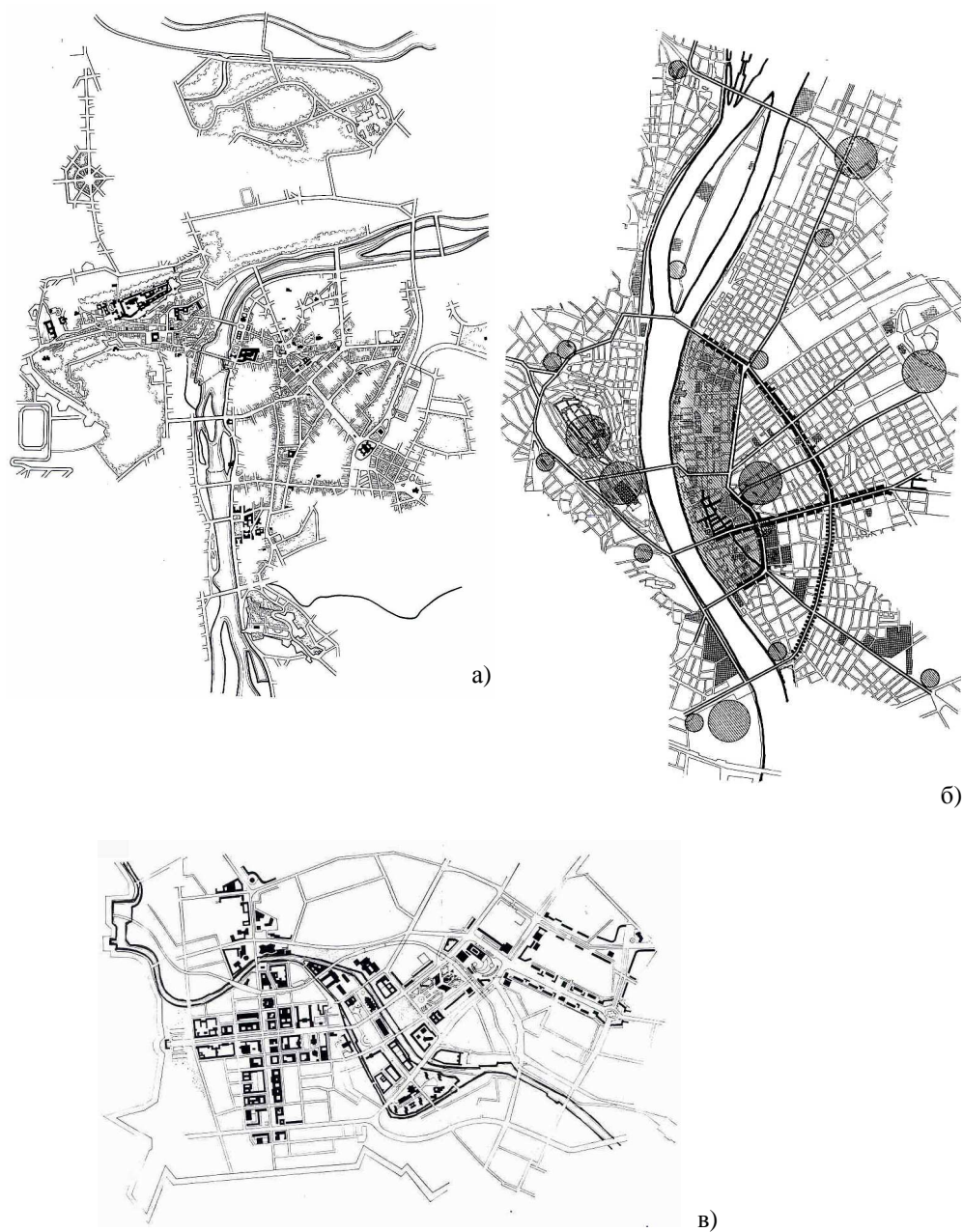

Рис. 6.3. Системи ансамблів у центральних зонах європейських столиць: а) Праги; б) Будапешта; в) Берліна.

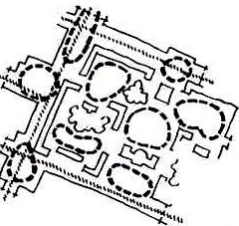

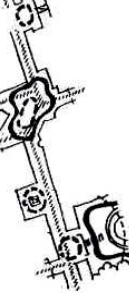
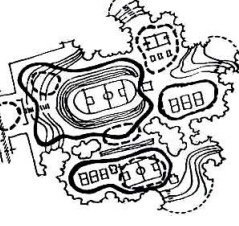
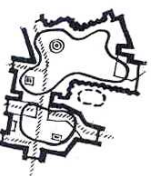
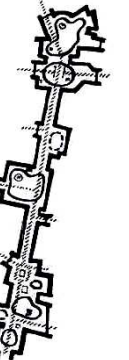
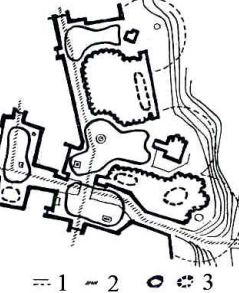
Типологія міських просторів (за В.Шимком)			
	а	б	в
III			
II			
I			 = 1 ~ 2 o 3

Рис. 6.4.

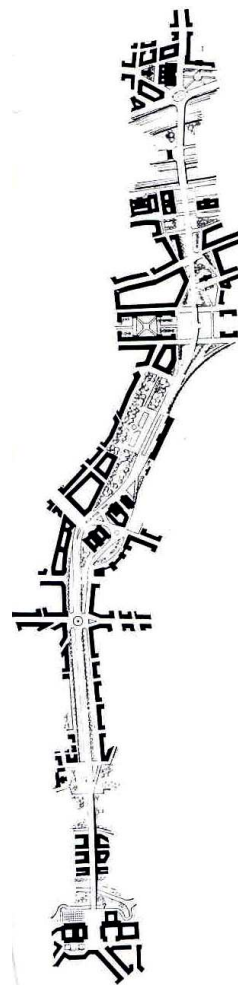

Рис. 6.5.

Рис. 6.4. Типи міських просторів: а) локальні; б) лінійні; в) системи взаємозв'язаних просторів; I – загальноміського значення; II – районного значення; III – місцевого значення: 1 – реальні та умовні межі «інтер'єра»; 2 – полоси транспортного руху; 3 – поле сприйняття інтер'єрів.

Рис. 6.5. Прага. Анфіладна побудова системи ансамблів, «нанизаних» на магістраль Південь – Північ уздовж центральної ділянки магістралі Північ – Південь.

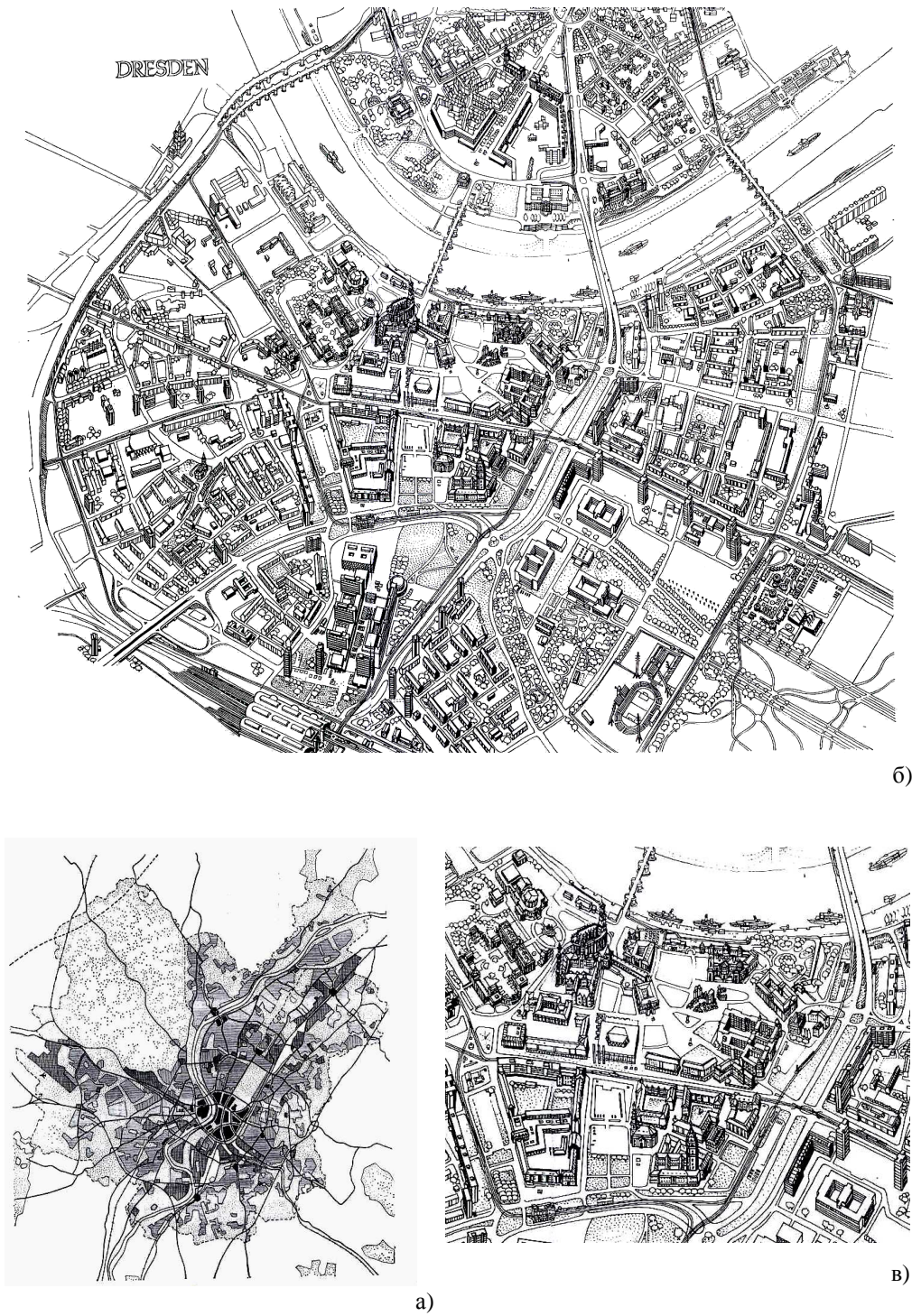
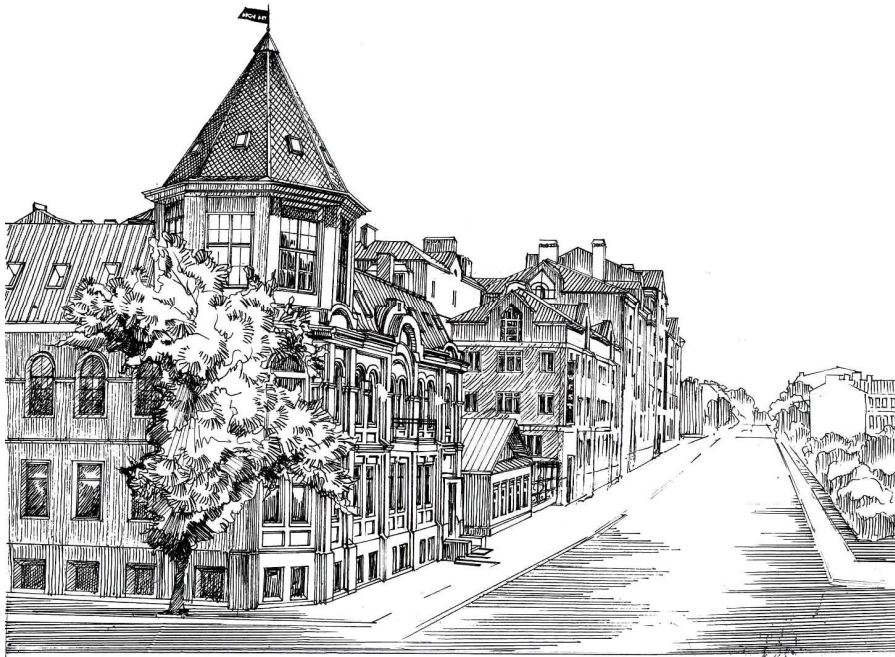
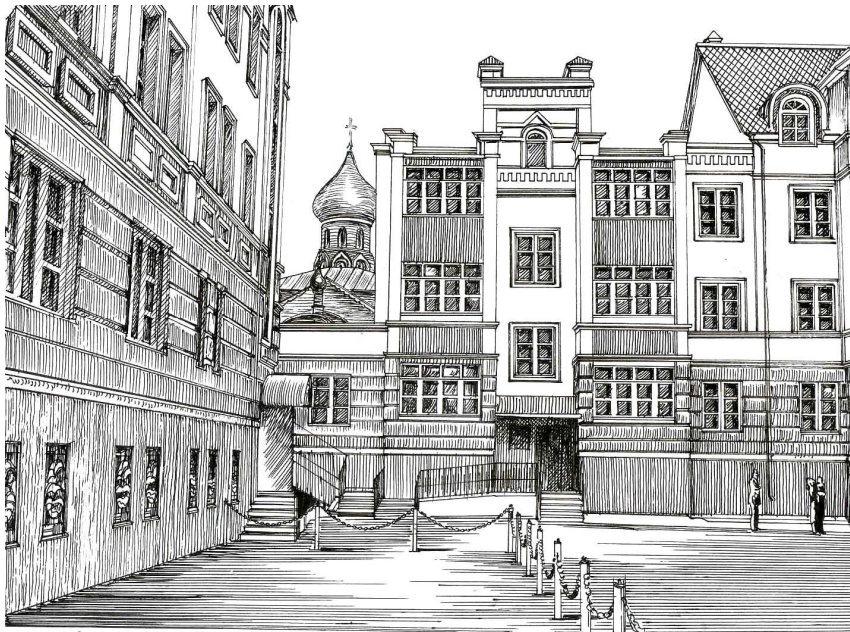

Рис. 6.6. Дрезден. Реалізація принципу цілісності центральної частини міста шляхом формування єдиного ланцюга пішохідних просторів: а) планувальна структура міста; б) аксонометричний план центральної зони; в) загальний вигляд історичного ядра.

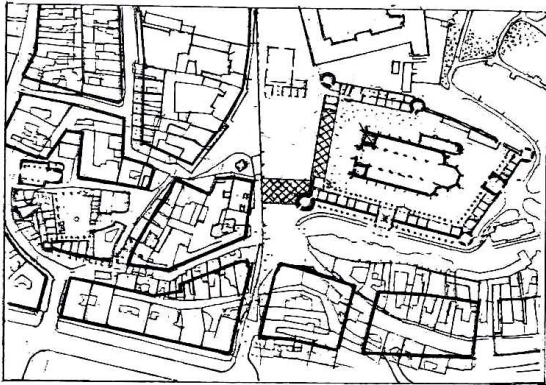

а)

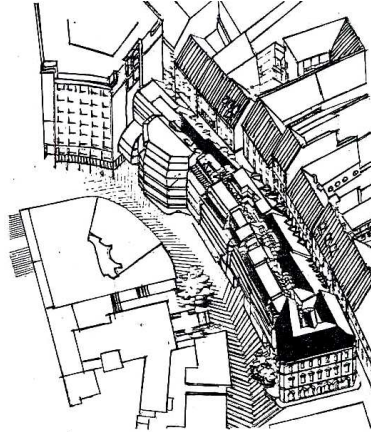

б)

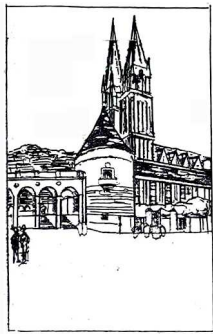
Рис. 6.7. Прийоми ревалоризації рядової історичної забудови центральної частини Казані: а) стилізація нової забудови у відповідності з історичним оточенням; б) заповнення «прозорів» у фронтах забудови новими будівлями з традиційним розчленуванням фасадів.

а)

б)

в)

г)

д)

Рис. 6.8. Реалізація принципу гармонізації візуального сприйняття при реконструкції історичного середовища Загреба: а) проект реконструкції історичної частини міста; б) реконструкція вулиці Крваві мост (аксонометрія); в), г), д) вигляд забудови після реконструкції.

Розділ 7. Методичні підходи до реконструкції історичних центрів міст

Аналіз архітектурно-містобудівної практики останніх десятиліть показує, що вторгнення в історично сформоване середовище центрів історичних міст часто породжує конфліктні ситуації. Численні реконструктивні заходи призводять до радикальних змін традиційного вигляду міського середовища, що складалося століттями.

При цьому слід зазначити, що повністю запобігти трансформації історичного містобудівного середовища неможливо. Адже місто, що активно розвивається, ніколи не являлося завершеною, назавжди зупиненою у своєму русі системою. В ньому існує декілька просторових структур, воно зазнає постійних змін і завжди стоїть перед дилемою: старе чи нове; те, що народжується, чи те, що відходить; залишити чи знищити.

До радикальних змін традиційного середовища центрів міст приводили і реконструкції європейських столиць, проведені у XVII – XIX століттях, і реалізація проектів перепланування міст Російської імперії в XVIII столітті. Великих втрат центри історичних міст зазнали внаслідок «ідеологічної» реконструкції та тотальної уніфікованої модернізації протягом минулого століття. В зв'язку з цим збереження вцілілих історичних ансамблів і комплексів та забезпечення умов їх гармонійної функціональної і композиційної взаємодії з новою забудовою і міською транспортною мережею являється найважливішою метою реконструкції центрів історичних міст.

Міський центр – це історично сформована частина міста, де територіально змішані щільна житлова забудова та установи обслуговування й адміністративні об'єкти.

Центр – це функціональний та композиційний фокус міста. В функціональному аспекті центр міста є місцем локалізації головних адміністративно-управлінських, культурних, транспортних, комунально-побутових, торговельних та інших найважливіших споруд і установ, що виконують функції епізодичного обслуговування всього населення міста.

Впродовж останніх десятиліть відбулася значна функціональна трансформація історичних центрів міст. Фактично відновився характерний для початку XX століття процес «гніздування» у міському центрі ділових установ і виникнення «сіті». Крім того, відбувається експансія видовищно-розважальних та торговельних функцій. Підсилюється роль історичного центру як своєїрідної зони культурної рекреації для жителів районів масової забудови (рис. 7.1).

В останні роки також відбулося відродження сакральної функції, що обумовило архітектурно-художню реабілітацію як композиції так і силуету історичних міст.

У периферійній частині центру міста («тихому центрі») спостерігається вторгнення «елітної» житлової забудови.

Розміри історичного центру обумовлені особливостями еволюційного розвитку та сучасними розмірами міста (рис. 7.2). В невеликому місті він обмежений комплексом будівель навколо центральної площі. В великому місті історичний центр зазвичай являється найбільш навантаженим ядром загальноміського центру (вузловим елементом композиційного каркаса міста). Периферійна зона міського центру, з переважно житловою забудовою, складає міську тканину, що являється резервною зоною для територіального розвитку ядра.

Аналіз як вітчизняної, так і світової містобудівної практики показав, що зростання навантаження на історичні центри міст призводить, переважно, не до нового будівництва, а до розширення надбудови, прибудови до існуючих будівель (рис. 7.3, 7.4, 7.5, 7.6).

Регенерація історичних кварталів, реставрація і відновлення первісного вигляду цінних своєю архітектурою будівель надають нового імпульсу історичному центру міста.

Для відновлення функціональної організації центрів історичних міст у реконструктивній практиці застосовуються такі прийоми (рис. 7.7, 7.8):

- вертикальне зонування (просторове сполучення різних міських функцій шляхом їх вертикальної диференціації);
- створення штучних рівнів (експлуатовані дахи, підземні поверхи для міських потреб);
- «прихована» реконструкція внутрішніх просторів кварталів зі збереженням традиційного контуру забудови;
- підвищення активної функції периферійної зони (тканини) центру шляхом переобладнання житлових будинків з використанням прийому «перший поверх – місту» (весь нижній ярус забудови віддається під суспільні функції: проходи та анфілади, магазини-пасажі, ресторани, салони тощо);
- створення системи підземних споруд з загальноміськими функціями.

В структурно-планувальному аспекті центр міста характеризується як вузловий пункт планувальної структури, структурно-функціональна основа просторової побудови міста.

Планування центру завжди являлось основою його просторової побудови, бо визначало співвідношення розмірів центру і міста в цілому, пропорції і масштаб окремих містобудівних елементів, а головне – створювало передумови для розвитку ключових архітектурних ансамблів міста.

Всі планувальні рішення центрів історичних міст умовно можуть бути поділені на два морфологічних типи:

1. Центр, вирішений як відокремлена зона з підкресленими межами. (Центри міст Дніпропетровська, Сум, Донецька). Кордонами центру можуть бути: багатопверхова житлова забудова, природні рубежі та озеленення, транспортні магістралі.

2. Центр, сформований як система вузлів – площ та посередників – вулиць, магістралей, бульварів (центри міст Києва, Львова, Харкова).

Ступінь збереження та активізації історичної структури при реконструкції центрів міст залежить від великої кількості факторів: розмірів і темпів розвитку міст, кількості і художньої цінності пам'яток, особливості міської структури, можливостей відтворення і функціонування історичної системи в сучасних умовах, природних особливостей тощо [42].

Максимальне сполучення структури сучасного центру міста з просторовою організацією історичного ядра зазвичай дає негативний результат, оскільки старовинна забудова не пристосована до екстремальних навантажень сучасного міста.

В залежності від цінності історичного надбання, його градоформуючої ролі вибирається тип розвитку планувальної структури історично сформованого центру та підхід до проекту його реконструкції:

1. Реконструкція в межах історично сформованого центру міста з пристосуванням його структури до сучасних вимог.

2. Територіальне розширення історичного центру з будівництвом на прилеглих ділянках нових громадських комплексів.

3. Створення нового центру на відстані від історичного центру, за яким зберігається лише частина загальноміських функцій.

Основою для просторового розвитку центру являються головні магістралі міста, уздовж яких відбувається формування нових загальноміських споруд. При цьому доцільне створення спеціалізованих зон центру – ділових, торговельних, культурно-дозвільних, меморіальних тощо.

В містах з унікальними архітектурними і містобудівними пам'ятками доцільне створення **історико-архітектурних заповідників** з вилученням з їх території загальноміських функцій.

Однією з важливих проблем в історичних центрах міст є організація транспортного і пішохідного руху. Планувальна система і габарити історичних вулиць ускладнюють пропуск і розв'язку сучасних транспортних потоків (рис.7.9, 7.10).

В практиці реконструкції центрів історичних міст використовуються такі прийоми організації транспортного руху зі збереженням історичних параметрів вулиць:

- улаштування вулиць однібічного руху;

- створення вулиць-дублерів для зменшення навантаження на основні магістралі;

- обмеження в'їзду на територію історичного центру, з одночасною організацією зовнішніх розвантажувальних магістралей (кілець, напівкілець, хорд тощо);

- розширення проїзної частини старих вулиць за рахунок переносу пішохідних тротуарів у перші поверхи будівель.

В окремих випадках доцільна пробивка в малоцінному середовищі додаткових (а іноді – основних) магістралей.

Для поширення пішохідного руху доцільне (рис. 7.11, 7.12):

- закриття транспортного руху на деяких вулицях центру міста, переобладнання цих вулиць для пішохідного руху зі спорудженням підземних транспортних дублерів, автостоянок і гаражів;

- створення поперечних пішохідних зв'язків між вулицями.

В архітектурно-художньому аспекті центр – це система взаємопов'язаних ансамблів, композиційний «центр тяжіння», місце локалізації монументальності та різноманітності художніх форм, «живе серце» всього міста [2,46,56]. Архітектурно-художній образ міста асоціюється, насамперед, з тим враженням, яке складає його історичний центр.

Композиція центру – це підпорядкована художньому задуму узгодженість елементів і зв'язків між ними, що забезпечують цілісність, виразність, а також домінування центру в міському просторі.

Саме виділеність серед іншої забудови міста є найхарактернішою рисою центрів історичних міст. Для визначення оптимального варіанту перспективного розвитку архітектурно-художньої композиції центру необхідне проведення композиційного аналізу, при здійсненні якого вирішуються дві задачі:

- компоновочна (виявлення композиційного каркаса та визначення його подальшого розвитку);

- територіальна (оцінка композиційного потенціалу території центру за рядом факторів та умов).

Найбільший композиційний ресурс мають:

- найвищі за відмітками ділянки територій центрального району міста з потенціальними умовами для розміщення просторових вузлів і домінант;

- ділянки з виразними вертикальними розчленуваннями, що сприяє візуальному розкриттю архітектурних ансамблів;

- планувальні вузли, що виконують роль головних адміністративних площ;

- планувальні вісі, що створюють планувальний каркас міста і зв'язують його центральне ядро з найважливішими міськими магістралями;

- вулиці, що пролягають по верхніх відмітках схилів або уздовж підніжжя в зовнішніх просторах центру.

Принцип контрастного виділення історичного центру в плані та

просторі сучасного міста може бути реалізований такими композиційними **прийомами**:

- вибором напрямів розвитку центру уздовж основних композиційних осей міста;
- зв'язком з головними транспортними комунікаціями, що утворюють планувальний каркас міста;
- укрупненням сформованих вузлів центру і планувального модуля шляхом об'єднання окремих елементів у комплекси і зони;
- створенням на зовнішніх територіях центру озелених просторів, які б слугували фоном для громадської забудови та сполучали центр з компонентами природного ландшафту;
- розширюванням центру за рахунок найбільш цікавих у природному відношенні територій.

Успіх реконструкції центру історичного міста залежить від того, наскільки активно вона включається в композиційний каркас.

Композиційна значимість окремих елементів міського середовища залежить від збереженості історико-культурного спадку, цінності забудови, розміщення історичних зон у структурі міста, а також від територіального співвідношення історичного ареалу з містом в цілому та його центром.

За критерієм цілісності композиційної побудови найбільш характерними в центрах міст є такі типи історичного середовища:

1. Містобудівні ансамблі, що являють собою ділянки збереженої історичної композиції, планувальної структури та забудови.
2. Фрагментарно збережене історичне середовище зі складним конгломератом історичних і сучасних будівель, із зазвичай контрастним співвідношенням композиції нового і старого.
3. Порушене історичне середовище, в якому присутні окремі історичні елементи, що вже не визначають розвиток композиції центру [46].

У відповідності з типом історичного середовища визначається варіант методу його реконструкції.

Оновлення старого центру, його пристосування до сучасних потреб необхідно здійснювати без фізичного знищення історичної забудови та традиційного вигляду міста. Функціональне оновлення повинно здійснюватися шляхом «прихованої реконструкції», коли втручання архітектора стосується тільки внутрішніх, не структурних міських просторів, що знаходяться за межами функціональної активності і візуального сприйняття відвідувачами міського центру [13].

При такому методі реконструкції простір центру розвивається зсередини, створюються додаткові внутрішні зв'язки, майданчики, проходи, вплетені в композиційну структуру історичної забудови (рис. 7.13).

Методи реконструкції елементів історичної забудови обумовлені їх розташуванням у системі структурно-функціональної організації центру.

Метою реконструкції в межах структурного каркаса центру являється створення насиченого міського середовища, розрахованого на масові потоки відвідувачів, різноманітного і прозорого у всіх напрямках. Для цього необхідна внутрішня реорганізація і пристосування історичної забудови до умов центру.

При реконструкції забудови на території тканини (периферійної зони центру) втручання обмежується санацією, зменшенням щільності забудови та приведенням її у відповідність із соціальними та екологічними вимогами.

В основу реконструкції історичного середовища центру міста повинен бути покладений принцип спадкоємності, який передбачає генетично обумовлений розвиток планувальної структури центру з відтворенням у новій забудові найбільш цінних якостей архітектурно-містобудівної спадщини.

Аналіз функціональних, структурно-планувальних та архітектурно-художніх аспектів сучасного стану та містобудівного потенціалу історичних центрів міст показав, що основною проблемою їх реконструкції є постійне зростання концентрації функцій та антропогенного навантаження. При цьому їх територія відносно розмірів зростаючих міст зменшується.

Суттєві обмеження для містобудівного перевантаження історичних центрів накладає висока художня та культурна цінність міського середовища, що формувалося століттями.

В межах історичних центрів локалізовані об'єкти з загальноміськими функціями – управлінськими, культурно-просвітницькими, транспортними, комунально-побутовими, торговельними. В останні роки в якості однієї з основних відроджується сакральна функція.

Розвиток історичного центру можливий як за рахунок зовнішньої зони центру (тканини), так і шляхом територіального розширення уздовж головних композиційних осей міста.

Реконструкція історичного центру міста та його елементів повинна реалізовуватися в межах еволюційного підходу та розвитку міст на основі містобудівної спадкоємності, контрастного виділення центру; накладання історичної і нової планувальної структури.

Контрольні запитання для самостійного вивчення розділу:

1. Дайте визначення історичного центру міста у функціональному, структурно-територіальному та архітектурно-художньому аспектах.
2. Як функціональні трансформації останніх десятиліть позначилися на структурній та композиційній побудові центрів історичних міст? Наведіть приклади.
3. Визначте поняття «структурний каркас» та «тканина» забудови. Які функції локалізуються в межах каркаса та тканини центру міста?
4. Назвіть основні прийоми територіального розвитку центрів міст у процесі реконструкції. Наведіть приклади.
5. Які містобудівні прийоми слід використовувати для вирішення проблем транспортного та пішохідного руху в центрах історичних міст?
6. Визначте характерні типи історичного середовища центрів міст. Наведіть приклади.
7. В чому сутність принципу спадкоємності при реконструкції історичної забудови центрів міст? Якими архітектурно-планувальними прийомами цей принцип може бути реалізований?
8. Які ландшафтні умови сприяють реалізації принципу контрастного виділення центру в композиційній побудові історичного міста? Наведіть приклади.
9. В чому заключається композиційний аналіз ландшафту? Назвіть ландшафтні компоненти, що сприяють домінуванню центру в композиції міста.
10. З якою метою застосовується метод «прихованої реконструкції»? Назвіть прийоми реалізації цього принципу.

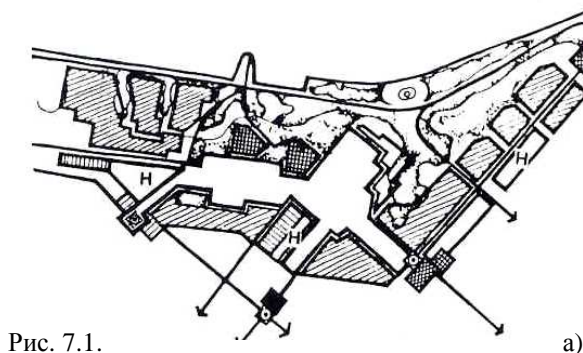
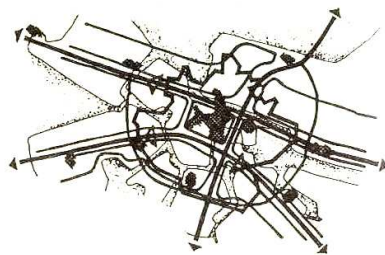

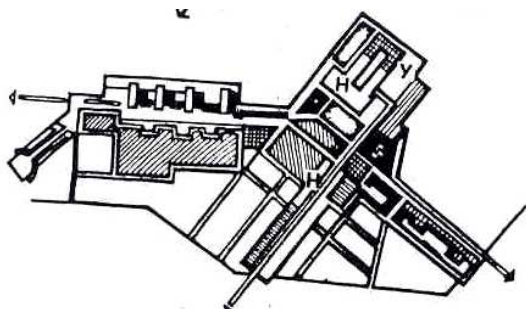
Рис. 7.1.

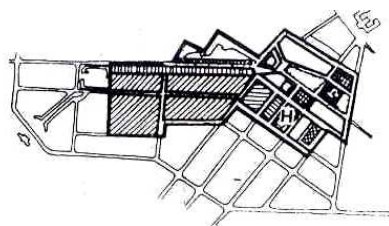
а)

а)

Рис.7.2.

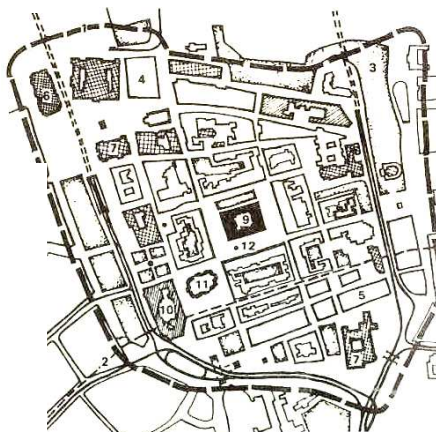

б)

- 1 ■ 2 ▨ 3 ▩ 4 ⊙ 5 ○
6 ▤ 7 ▧ 8 □ 9 Y 10 H

в)

б)

Рис. 7.1. Ядро і зовнішня зона центру: а) існуюча зона; б) зона ядра, передбачена проектом; в) зовнішня зона, передбачена проектом; 1 – адміністрація; 2 – культура; 3 – торгівля; 4 – наука; 5 – освіта; 6 – зелені насадження; 7 – транспортний вузол; 8 – спорт; 9 – житлова забудова; 10 – промисловість.

Рис. 7.2. Схема розвитку центра Львова (за Л.Соколовим): а) схема перспективного розвитку міста; б) формування історико-культурного центру на основі історичного ядра; 1 – межа заповідника; 2 – траса підземного трамвая; 3 – озеленення; 4 – автостоянки.

ПРИЙОМИ РЕКОНСТРУКЦІЇ ІСТОРИЧНИХ БУДІВЕЛЬ МЕТОДОМ НАДБУДОВИ

Рис. 7.3.

Рис.7.4.

Рис.7.5.

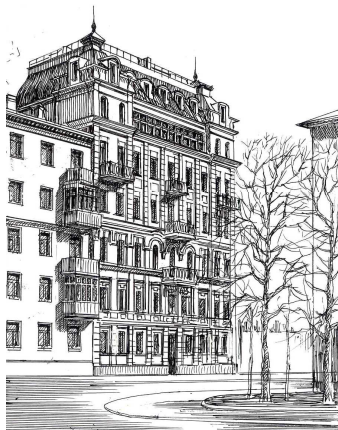

Рис.7.6.

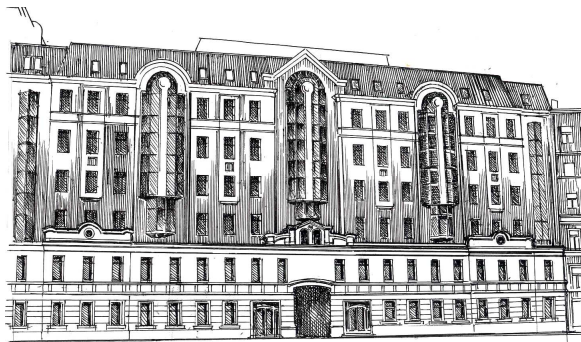

Рис. 7.3. Прийом композиційно-художньої адаптації надбудови до оточуючого середовища при збереженні стилістики надбудованої частини (Київ, вулиця Комінтерну).

Рис. 7.4. Реконструкція з частковим включенням історичної будівлі в об'єм новобудови (Київ, бульвар Шевченка).

Рис. 7.5. Реконструкція з органічним включенням надбудованої частини в композиційну побудову історичної будівлі (Київ, вулиця Рейтарська).

Рис. 7.6. Композиційно-контрастна надбудова (Москва, Гоголівський бульвар).

ПРИЙОМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ІСТОРИЧНОГО МІСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА
(за О.Гутновим)

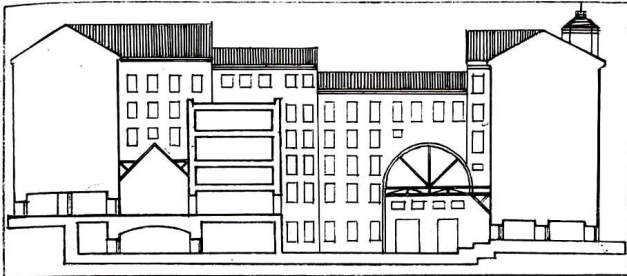
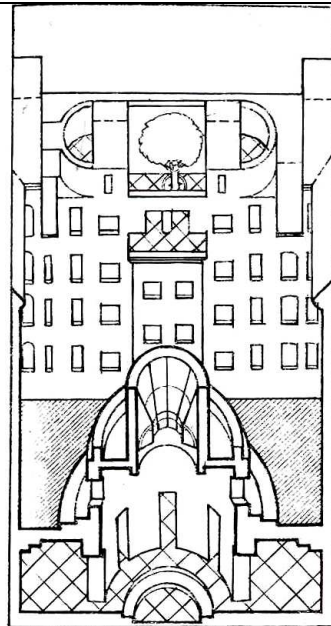
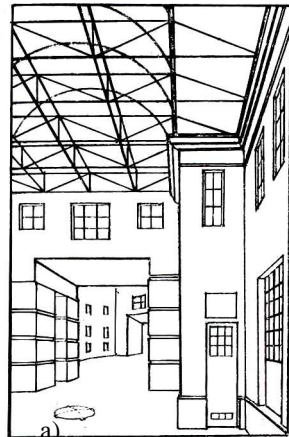

Рис. 7.7.

а)

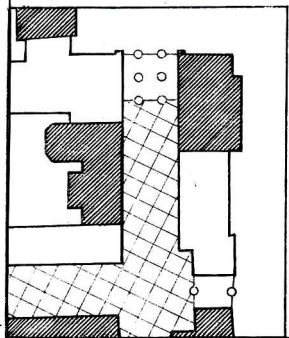
б)

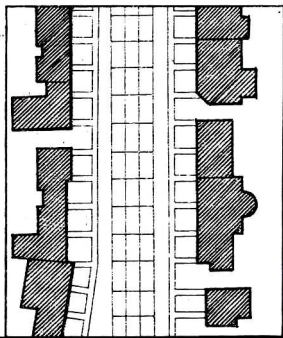
а)

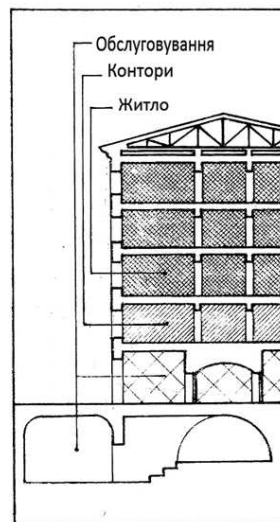
б)

в)

г)

в)

Рис. 7.7. Прийоми інтенсифікації освоєння історичного міського середовища:
а) ущільнення; б) штучні рівні; в) вертикальне зонування.

Рис. 7.8. Прийом створення проникаючих просторів: а), б) пішохідні проходи (пасажі);
в), г) криті пішохідні галереї в будинках (аркади).

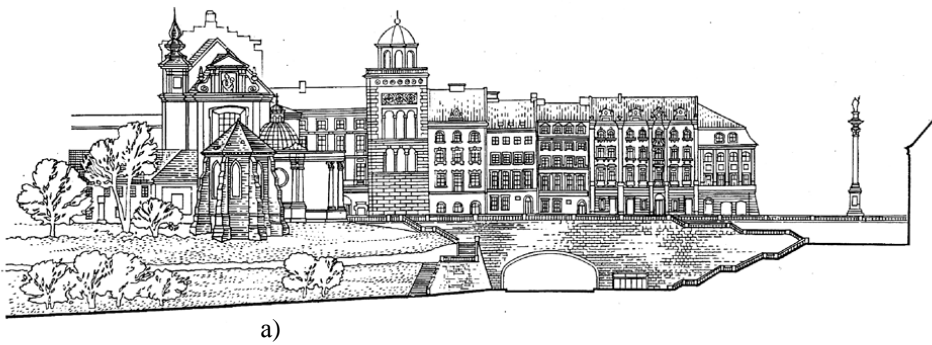

Рис. 7.9.

Рис. 7.10.

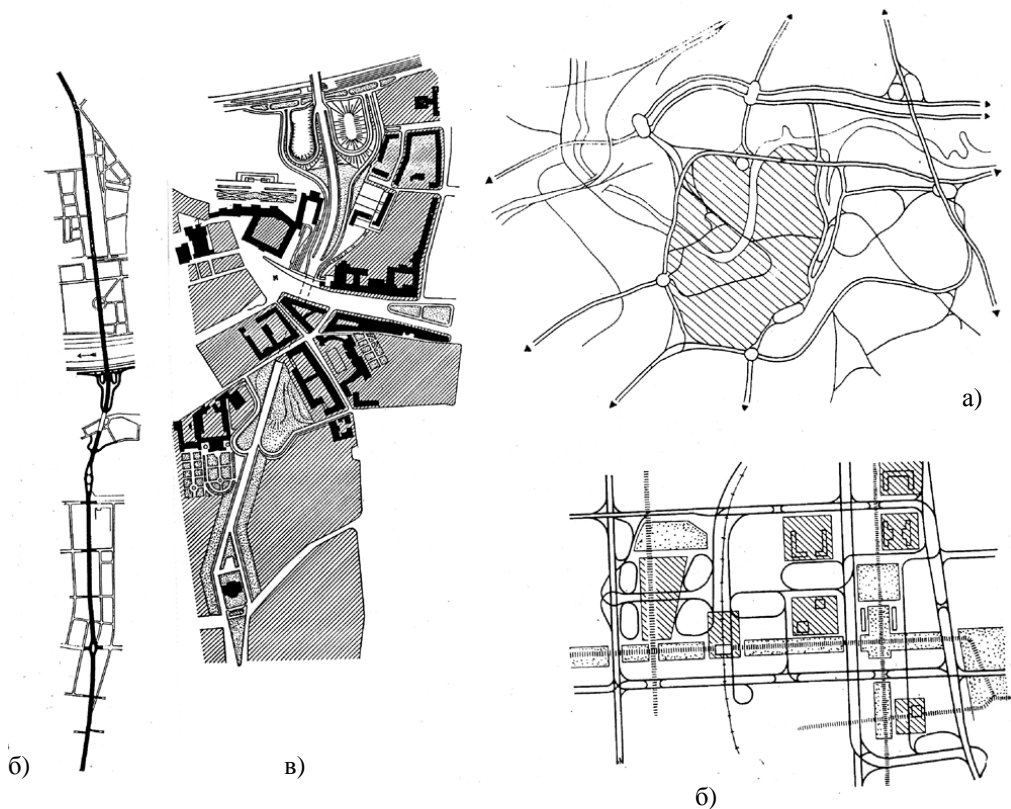

Рис. 7.9. Варшава. Магістраль Схід – Захід; а) розгортка з виглядом на в'їзд до тунелю; б) схема магістралі; в) генплан центральної ділянки з тунелем в історичному районі Замкової площі і Краківського передмістя.

Рис. 7.10. Сполучення транзитного і місцевого руху в історичному центрі міста: а) в обхід центру; б) через територію центру.

ОРГАНІЗАЦІЯ ПІШОХІДНИХ ЗОН В ІСТОРИЧНИХ ЦЕНТРАХ МІСТ

Рис. 7.11. Москва, вулиця Арбат, загальний вигляд. [13]

Рис. 7.12. Ковентрі. Планувальна схема пішохідного центру.

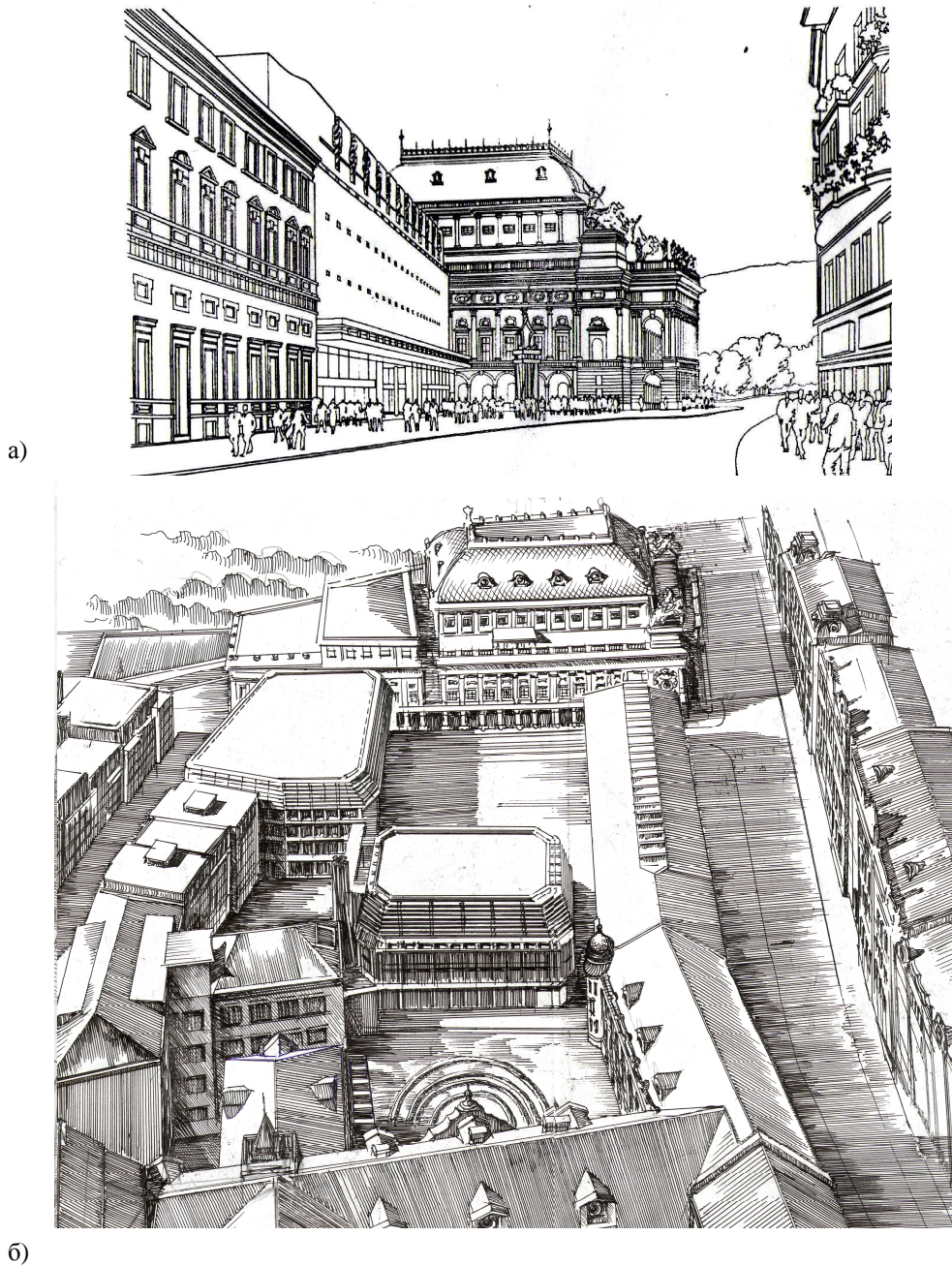

Рис. 7.13. Прага. Реконструкція ансамблю Національного театру шляхом вкомпонування в простір кварталу з утворенням камерних театралізованих площ-дворів: а) фрагмент ансамблю; б) загальний вигляд.

Розділ 8. Реконструкція структурних елементів історичної забудови міст

В основі вибору методів реконструкції елементів історичного міського середовища повинна бути його **історична, культурна, архітектурна цінність**. За цим критерієм можна виділити три типологічні групи елементів історичного міського середовища:

1. **Території містобудівних ансамблів** зі збереженою історичною композицією, схемою вулиць, архітектурними орієнтирами, пам'ятками архітектури, історії та культури. На таких територіях потрібно максимально зберігати цінну історичну композицію і забудову, а також забезпечити масштабну відповідність нової забудови по відношенню до існуючої.

2. **Території з цінними архітектурними ансамблями**, які слід сполучати з новою забудовою в єдині архітектурно-просторові системи. Такі території зазвичай розташовані на ділянках, що примикають до історичного центру міста. Тому вони повинні трактуватись як території радикальної реконструкції, метою якої є формування нових елементів загальноміського центру. В результаті тут виникнуть сучасні громадські та житлові утворення, але окремі історико-архітектурні комплекси та закономірності просторової організації збережуться.

3. **Території з окремими пам'ятками архітектури**, історії та садово-паркового мистецтва за межами ареалів історичної забудови міст. По відношенню до даної типологічної групи радикальна реконструкція повинна проводитися з урахуванням необхідності збереження пам'яток і включення їх у композицію нової забудови.

Особливих прийомів потребують міста з капітальною забудовою історичних частин зі щільною сіткою кварталів. Індивідуальність вигляду такого середовища визначається модулем сітки вулиць, масштабом та пластикою забудови. Збереження традиційного характеру забудови можливе при реалізації **принципу збереження та розвитку**, для реалізації якого необхідно використати такі прийоми:

- не збільшувати модуль забудови;
- не порушувати криволінійні форми ділянок вулиць, площ і набережних;
- не порушувати кути забудови на схрещеннях та стиках вулиць, здійснювати відновлення зруйнованих кутів та закріплення їх архітектурними акцентами;
- не збільшувати квартали в місцях згущення сітки вулиць;
- відновити упорядкованість внутрішніх просторів кварталів.

Об'єктивні умови конкретних міських територій впливають на вибір прийомів реконструкції. Так, у випадках часткової руйнації історичного середовища можливі наступні заходи:

- перебудова шляхом ремонту, модернізації, збереження місць

розташування, модульної побудови, масштабу будівель, їх стилю та кольору (нові функції будинків при старих фасадах);

- відтворення в новій забудові традицій в організації просторів: ритму забудови, співвідношення між рядовою забудовою та домінантами.

При включенні нової споруди в ряд існуючої забудови, що виконує роль фону, нове та старе повинно мати порівняно однаковий рівень деталізації і загальну «тему» форми. Не слід допускати розміщення в історичному середовищі з переважно вертикальним членуванням нових будівель з горизонтальними стрічками вікон або з великими нерозчленованими площинами фасадів.

У випадках створення нових композиційних акцентів необхідно збільшувати масштаб будівель у 1,5-2 рази у відповідності з закономірностями побудови історичної тканини міста.

Слід зазначити, що поодиноке будівництво не забезпечує комплексності забудови. Для вирішення задач якісної реконструкції необхідне виділення планувальних комплексів – локальних містобудівельних одиниць реалізації проекту реконструкції історичної забудови міст. Планувальний комплекс (ПК) повинен об'єднувати на своїй території будівлі та споруди, що зв'язані в функціональному та композиційному відношенні і являють собою гармонійне ціле [13].

В основі забудови історичних ареалів великих міст лежить садибна поквартальна структура забудови, що визначило в процесі історичного розвитку такі типи кварталів:

а) квартали з суцільною периметральною та внутрішньою тканиною розчленованої малоповерхової історичної забудови;

б) квартали з переважно периметральною різнотипною забудовою (прибуткові будинки, особняки, рядові міщанські будинки тощо) з внутрішньою тканиною, аналогічною першому типу кварталів;

в) квартали, периметрально забудовані середньоповерховими будинками з єдиним двором простором;

г) поліфункціональні квартали, в які окрім житлових будівель включені громадські, складські або промислові будівлі.

Кожний квартал – об'єкт реконструкції – має велику кількість індивідуальних рис. А тому кожен об'єкт потребує диференційованого підходу до його дослідження та реконструкції. В залежності від цього вибираються прийоми і засоби реконструкції.

Кwartали історичної забудови, що підлягають реконструкції, в архітектурно-планувальному аспекті повинні розглядатись у двох площинах. По-перше, – вони являються територіальними складовими загальноміського центру. По-друге, – це первинний структурний елемент житлового середовища, обмежений магістральними або житловими вулицями і проїздами, природними межами тощо.

На прийоми реконструкції кварталів безпосередньо впливають їх розміри і конфігурація, щільність забудови, ступінь збереженості й історична цінність забудови, стан систем обслуговування та функціонального використання території.

В структурі міста квартали підрозділяються на «чисто» житлові і «змішані» (поліфункціональні). При цьому поліфункціональні квартали складають абсолютну більшість у забудові історичних центрів міст. Реконструкція кварталів такого типу, по-перше, пов'язана з визначенням перспективного використання кварталу, по-друге, – з необхідністю значних містобудівних заходів з винесення об'єктів, розміщення яких у житловій забудові недоцільне (рис. 8.1).

Основою комплексної реконструкції кварталів, що в перспективі зберігають житлову функцію, являється узгоджене вирішення задач, направлених на створення комфортних умов проживання при поліпшенні їх архітектурно-планувальної структури. Це – оновлення і модернізація житлового фонду, санація внутрішніх просторів, створення повноцінної системи нового обслуговування і рекреаційних майданчиків (рис. 8.2).

У залежності від наявності пам'яток, цінності планувальної структури та розміщення в системі місцевої забудови, можуть бути виділені квартали з різним режимом реконструкції:

- повним збереженням та реставрацією споруд і відновленням їх первісних функцій;
- збереженням планувальної структури та окремих цінних будівель, вибірковою реконструкцією окремих будинків, а також відбудовою втрачених споруд зі зміною функцій;
- радикальною реконструкцією кварталу з урахуванням сучасних вимог, при збереженні планувальної системи та характеру забудови;
- повною перебудовою кварталу з розміщенням нових функцій і споруд.

При реконструкції історичних кварталів важливого значення набуває модернізація наявного житла, яке в значній мірі створює їх архітектурну індивідуальність. Значна частина квартир, що розміщується в перших поверхах щільно забудованих кварталів, не відповідає санітарно-технічним нормам і є непридатною для проживання. Такі квартири необхідно пристосовувати під різноманітні загальноміські функції.

У відповідності з чинним законодавством розробці проекту передують історико-містобудівне обґрунтування, складене на основі передпроектного аналізу території і забудови кварталу (групи кварталів).

Передпроектний аналіз кварталу передбачає:

- ознайомлення з архівними і проектними матеріалами, які стосуються планування та забудови кварталу;
- історико-архітектурна оцінка забудови (з використанням матеріалів історико-опорного плану та зон охорони пам'яток);

- натурне обстеження кварталу та інших даних включає визначення функціонального призначення забудови, технічного стану будівель, щільності забудови та інші дані щодо сучасного стану архітектурного середовища;

- встановлення містобудівної специфіки кварталу (розташування в планувальній системі міста, функціональні та структурні зв'язки з оточуючими територіями, наявність просторових домінант, унікальних будинків, характерних точок візуального сприйняття тощо);

- наступне обстеження вулично-транспортної та пішохідної мережі навколо та в межах кварталу (визначення параметрів прилеглих вулиць, внутрішніх проїздів і тротуарів, розташування транспортних зупинок, інтенсивності транспортного та пішохідного руху).

За результатами передпроектного аналізу доцільне складання **паспорту кварталу**.

Історико-містобудівне обґрунтування повинне включати:

- виявлення та всебічну оцінку пам'яток архітектури, історії і культури та зв'язаних з ними територій;

- визначення форм містобудівної охорони історичного надбання, оптимальних режимів реконструкції і сучасного використання пам'яток;

- виявлення всіх елементів історико-культурної спадщини та визначення їх архітектурно-художньої і містобудівної цінності;

- виділення ділянок з характерними сполученнями елементів історико-культурного надбання, визначення градоформуючого потенціалу центру міста;

- визначення можливого впливу спадщини на сучасну містобудівну діяльність.

У великих містах, що інтенсивно розвиваються, їх історичні частини, які сьогодні тотожні поняттю «центр міста», колись були цими самими містами. А тому історично сформовані в колишніх зовнішніх зонах міст промислово-складські зони в наш час опинилися в межах центральних районів зі статусом «історичне місто». Така містобудівна ситуація викликає необхідність вирішення цілого комплексу проблем різних рівнів і напрямів:

- історико-культурних (необхідність збереження архітектурно-містобудівної спадщини та історичного міського середовища в цілому);

- соціальних (вдосконалення соціально-побутової інфраструктури, підвищення соціальної активності в промислових зонах, особливо депресивних;

- функціонально-економічних (вдосконалення функціональної організації та використання території з найбільшою економічною ефективністю);

- структурно-планувальних (виділення і формування містобудівними засобами структурного каркаса промислових територій, удосконалення їх планувальної організації);

- архітектурно-художніх (збереження, а в деяких випадках завершення формування історичних ансамблів і комплексів, створення архітектурних акцентів і домінант).

Важливою особливістю підприємств, розташованих в історичному середовищі, є наявність сформованих композиційних зв'язків з оточуючою забудовою. Розташування підприємства в забудові міста, його значення в оточуючому середовищі, історична та художня цінність самого середовища в значній мірі визначають можливі напрями реконструкції. Архітектура промислових підприємств є невід'ємною частиною історичного міського середовища. Тому їх руйнування в ряді випадків може призвести до втрати цілісності міського середовища.

Реконструкція промислових підприємств і корпусів не може бути вирішена у відриві від реконструкції оточуючого архітектурного середовища. Тобто необхідно здійснювати комплексну реконструкцію міських територій на основі загальної містобудівної концепції. Важливим завданням при цьому повинне стати вдосконалення містобудівними засобами так званих *«трас соціальної активності»* (соціально-побутової інфраструктури промислових територій).

Частина промислових підприємств та окремих корпусів грають значну роль у міській забудові, в формуванні силуету міста, являються пам'ятками архітектури. При цьому частина підприємств потребує винесення за межі центральної частини міста, деякі з них втратили свої функції, засмічують та спотворюють цінне історичне середовище.

З іншого боку, включення великих промислових комплексів у міське середовище сприяє укрупненню масштабу композиції історичного міста. Екологічно чисті виробництва, виробничі комплекси та ансамблі збагачують композицію великих історичних міст [47].

Тому найважливішими методичними напрямками реконструкції промислового середовища в історичних ареалах міст повинні бути:

- **реабілітація** міського історичного середовища з переважно промисловою забудовою;
- **реновація** промислової забудови шляхом зміни її функціонального використання або музеєфікацією;
- **використання підземних просторів** для вдосконалення технологічних процесів без порушення історично сформованої композиційної структури підприємств.

В основу розробки концептуальної моделі реконструкції історичних промислових територій міста мають бути покладені результати передпроектного аналізу.

Передпроектний аналіз промислової забудови включає:

- аналіз оточуючого архітектурного середовища;
- аналіз розміщення промислового підприємства в оточуючій забудові;

- визначення ефективності використання промислової території в результаті реконструкції;
- аналіз транспортних і комунікаційних зв'язків з оточуючим середовищем;
- виділення опорних будівель, що зберігаються на перспективу;
- якісна оцінка пам'яток архітектури і цінної історичної забудови;
- екологічний аналіз територій, що підлягають реконструкції.

В сучасній містобудівній практиці реконструкція промислової та складської забудови проводиться на трьох територіальних та методичних рівнях:

Перший рівень – локальна реконструкція окремих цехів, виробництв, розташованих на певному промисловому майданчику. На цьому рівні вирішуються обмежені містобудівні та об'ємно-просторові задачі.

Другий рівень – комплексна реконструкція підприємства з вирішенням як містобудівних, так і об'ємно-просторових, архітектурно-композиційних, транспортних та інших задач, пов'язаних з ефективним використанням території промислових підприємств.

Третій рівень – містобудівна реконструкція значних за розмірами територій промислових вузлів. На цьому рівні вирішується широкий спектр технологічних, соціальних, екологічних і архітектурно-художніх задач, пов'язаних з упорядкуванням забудови промислового містобудівного утворення (рис. 8.3, 8.4).

Для вирішення цих задач можуть бути використані такі методи:

- «прихована» реконструкція внутрішніх просторів зі збереженням архітектурно-планувальної структури підприємств або їх комплексів;
- збереження та реставрація промислових будівель як пам'яток архітектури та містобудування;
- формування на основі контактних зон підприємств з житловою та громадською забудовою комплексних функціонально-композиційних вузлів;
- формування трас функціональної активності (соціально-побутової інфраструктури промислових територій міст).

Одним з найважливіших напрямів реконструкції промислових підприємств в історичному міському середовищі може стати формування на їх основі нових прогресивних форм організації промислових підприємств – технопарків і технополісів, що визначатимуть у майбутньому політику в області промисловості. Таке використання дозволить вирішити ряд соціальних, планувальних і архітектурно-художніх проблем у розвитку міста, впорядкувати як структуру самих промислових підприємств, так і оточуючої забудови (рис. 8.5, 8.6, 8.7).

В багатьох містах промислово-складські зони історично сформувалися на цінних територіях уздовж річкових берегів. Прибережні

смуги є найважливішими композиційними зонами уздовж головних природних осей, якими являються ріки. В багатьох випадках вони мають стихійну, різностильову та різномасштабну забудову. Набережні зазвичай перетворені на вантажні шляхи або не мають доступу.

Тому в основу реконструкції промислово-складських територій уздовж берегів рік повинна бути покладена єдина архітектурно-планувальна ідея, для реалізації якої можуть застосовуватися такі містобудівні прийоми:

- містобудівне перетворення прибережних промислових зон з ліквідацією малоцінної забудови та вантажних шляхів, з формуванням відкритих загальнодоступних набережних та організацією пішохідних бульварів;

- санація і реконструкція забудови промислових підприємств з урахуванням планувальної і композиційної структури прибережних територій;

- формування архітектурних ансамблів уздовж набережних рік, побудованих на оптимальних умовах сприйняття панорам забудови, виразності силуету, масштабній однорідності будівель з виявленням композиційних акцентів і домінант.

При реалізації такої концепції реконструкції набережні рік з промисловою забудовою стають своєрідною комплексною охоронною зоною міста, що забезпечує оптимальний екологічний, функціональний і середовищно-художній режим використання території.

Специфічною особливістю реконструкції промислових підприємств уздовж річкових берегів є необхідність створення умов для зорового розкриття архітектурних панорам. Для цього можуть бути використані такі композиційні прийоми, як введення поперечних осей забудови, створення ярусності забудови, максимальний відступ будівель від краю берега, розміщення багатоповерхової забудови в глибині прибережної смуги.

Отже, найбільш характерними елементами історичної забудови, що підлягають містобудівній реконструкції, являються території архітектурних та містобудівних ансамблів, а також ділянки з окремими пам'ятками архітектури (квартали житлової забудови, території промислових територій та промислових вузлів тощо).

Алгоритм містобудівної діяльності по відношенню до цих об'єктів включає: передпроектні дослідження, що завершуються розробкою історико-опорного плану, розробку зон охорони, визначення режиму реконструкції, розробку та реалізацію проекту реконструкції. Розробка реконструкції промислових територій виконується на трьох рівнях – локальна реконструкція окремих виробництв; комплексна реконструкція підприємств; містобудівна реконструкція територій промислових вузлів.

Найважливішим методичним напрямом реконструкції елементів міського середовища є архітектурно-містобудівна реабілітація і реновація історичної забудови.

Контрольні запитання для самостійного вивчення курсу:

1. В чому полягає принцип збереження та розвитку історичної забудови? Які прийоми необхідно застосовувати для реалізації цього принципу?
2. Розкрийте поняття «планувальний комплекс». З яких елементів планування і забудови він складається?
3. Назвіть характерні типи кварталів з історичною малоповерховою забудовою. Визначте оптимальний варіант кварталу даного типу.
4. Які режими реконструкції застосовуються по відношенню до кварталів з традиційною забудовою? В чому полягає модернізація житлової забудови?
5. Для чого складається паспорт кварталу? Які графічні матеріали включає цей документ?
6. Які питання розглядаються при розробці історико-містобудівного обґрунтування проекту реконструкції історичного кварталу?
7. Які проблеми вирішуються при містобудівній реконструкції промислових територій?
8. На базі яких елементів у промисловій забудові формуються траси соціальної активності?
9. На яких ієрархічних рівнях розробляються проекти реконструкції промислових територій?
10. Назвіть прийоми містобудівної реконструкції промислових територій, розташованих уздовж берегів рік.

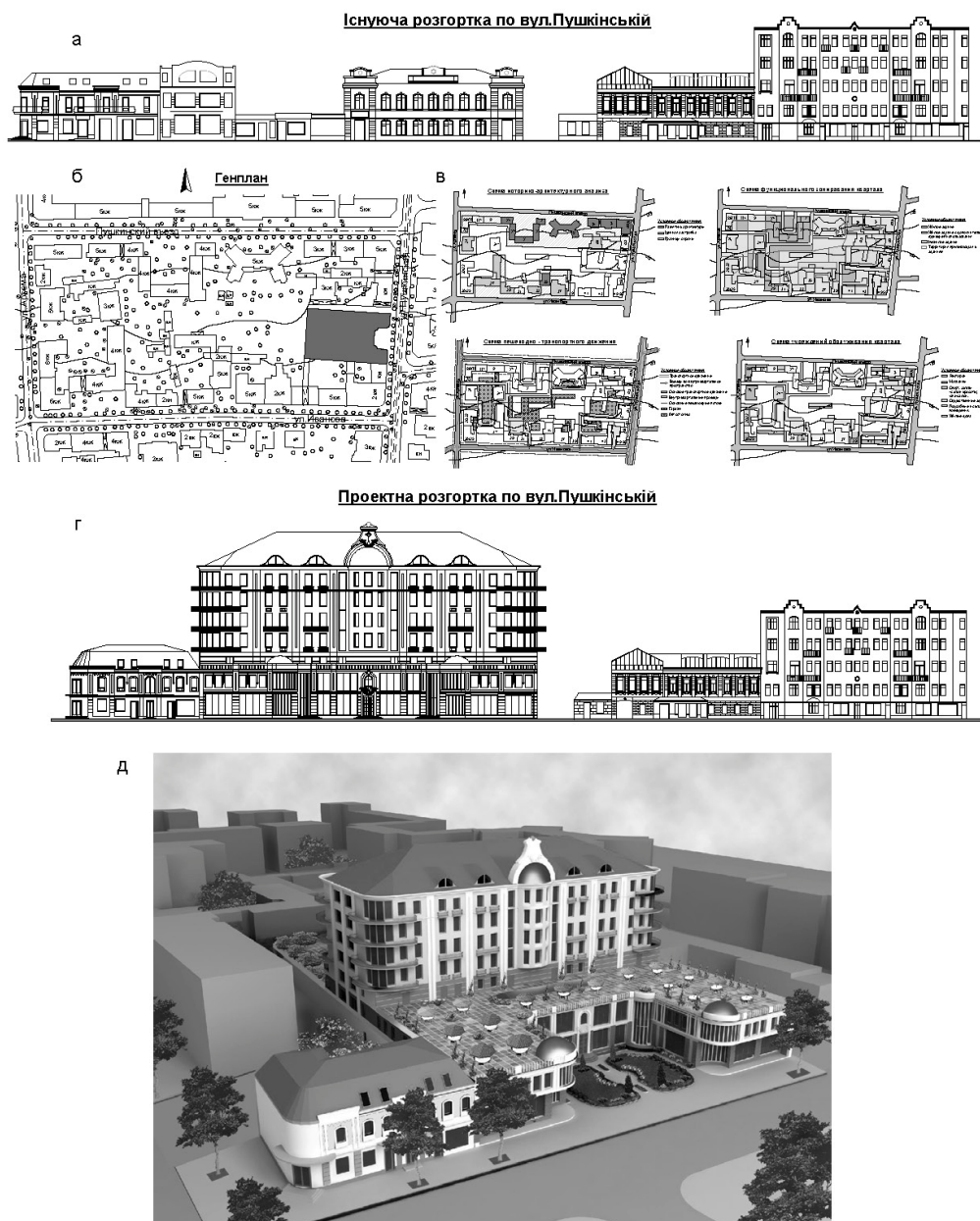

Рис.8.1. Проект реконструкції поліфункціонального кварталу в історичному центрі Харкова (студентська робота): а- існуюча розгортка по вул. Пушкінській; б- генплан; в- аналітичні схеми; г- проектна розгортка по вул. Пушкінській; д- аксонометрія.

Рис. 8.2. Проект реконструкції кварталу малоповерхової забудови: а) проектні розгортки; б) аксонометрія; в) проект реставрації пам'ятки архітектури; г) фрагмент забудови з включенням нових будівель.

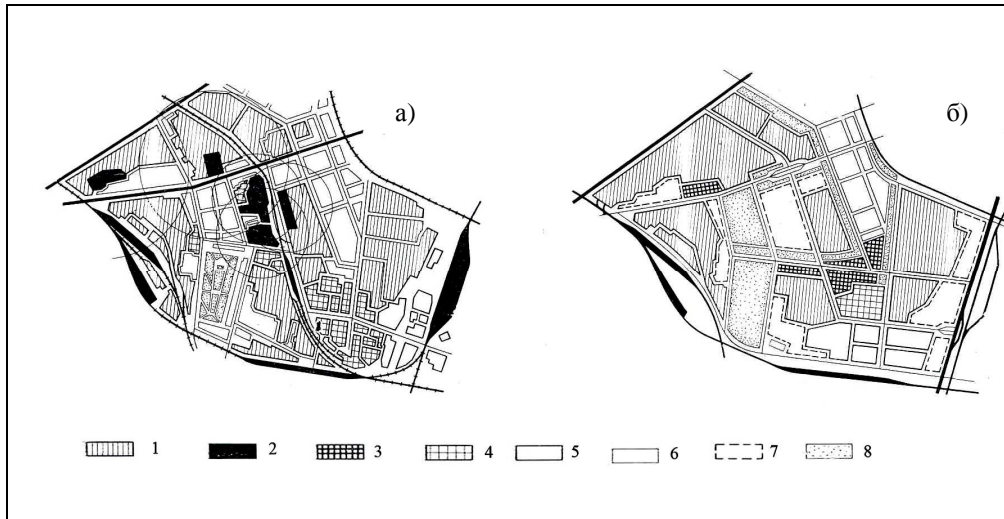

Рис. 8.3. Схема реконструкції промислового району, розташованого в межах сельбищної території: а) вихідне положення; б) проектна пропозиція; 1 – промислові підприємства; 2 – шкідливі підприємства, що підлягають винесенню; 3 – адміністративно-громадський і науково-технічний центр; 4 – автохозяйство; 5 – комунально-складські території; 6 – житлова забудова; 7 – резервні промислові території; 8 – зелені насадження.

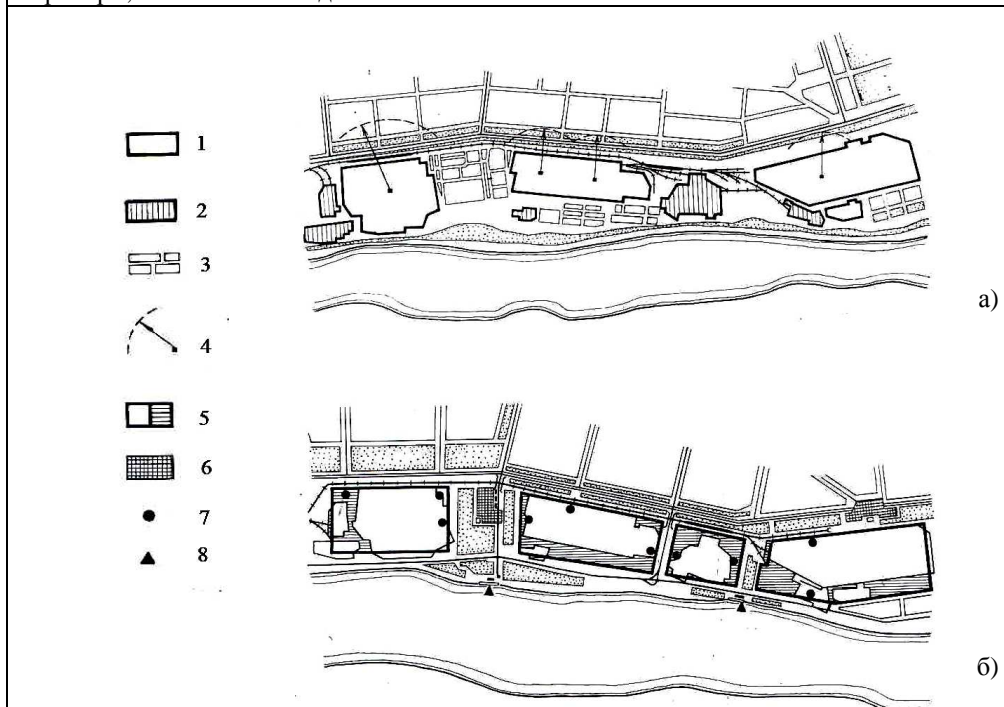

Рис. 8.4. Схема реконструкції промислового району, розташованого на межі сельбищної зони: а) вихідне положення; б) проектна пропозиція; 1 – промислові підприємства; 2 – підприємства, що виносяться; 3 – житлова забудова; 4 – межі розповсюдження шкідливих виділень; 5 – промислові підприємства з урахуванням розширення території; 6 – громадський та науково-технічні центри; 7 – прохідні; 8 – пасажирські пристані.

РЕНОВАЦІЯ ІСТОРИЧНОЇ ПРОМИСЛОВОЇ ЗАБУДОВИ

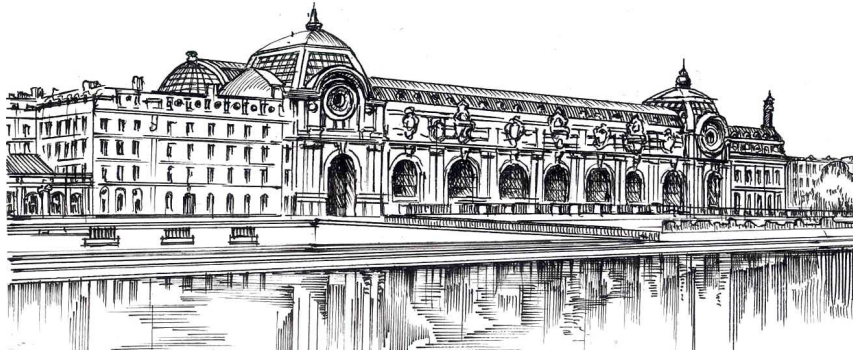

Рис. 8.5.

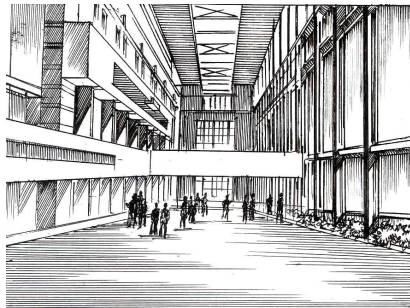
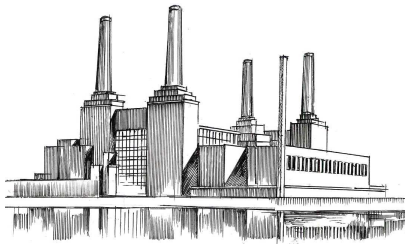

Рис. 8.6.

а)

б)

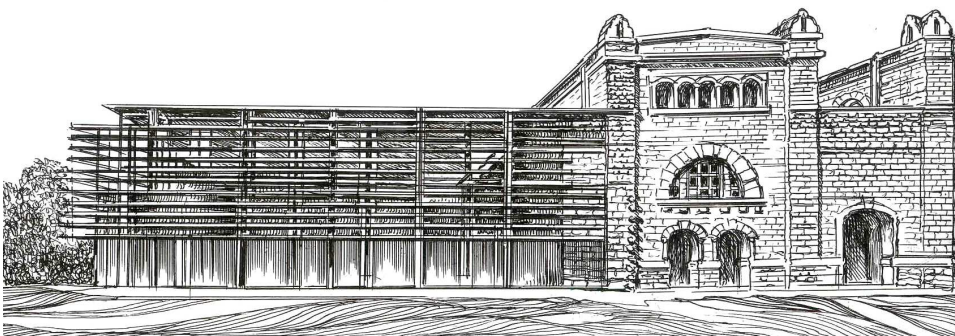

Рис. 8.7.

Рис. 8.5. Париж. Музей «Orse» в колишній будівлі вокзалу.

Рис. 8.6. Лондон. Пристосування споруди теплової електростанції під художню галерею, 2000 рік, архітектори Херцог і де Мерон: а) загальний вигляд; б) інтер'єр.

Рис. 8.7. Ландау, Німеччина. Міська бібліотека в будівлі колишньої скотобійні.

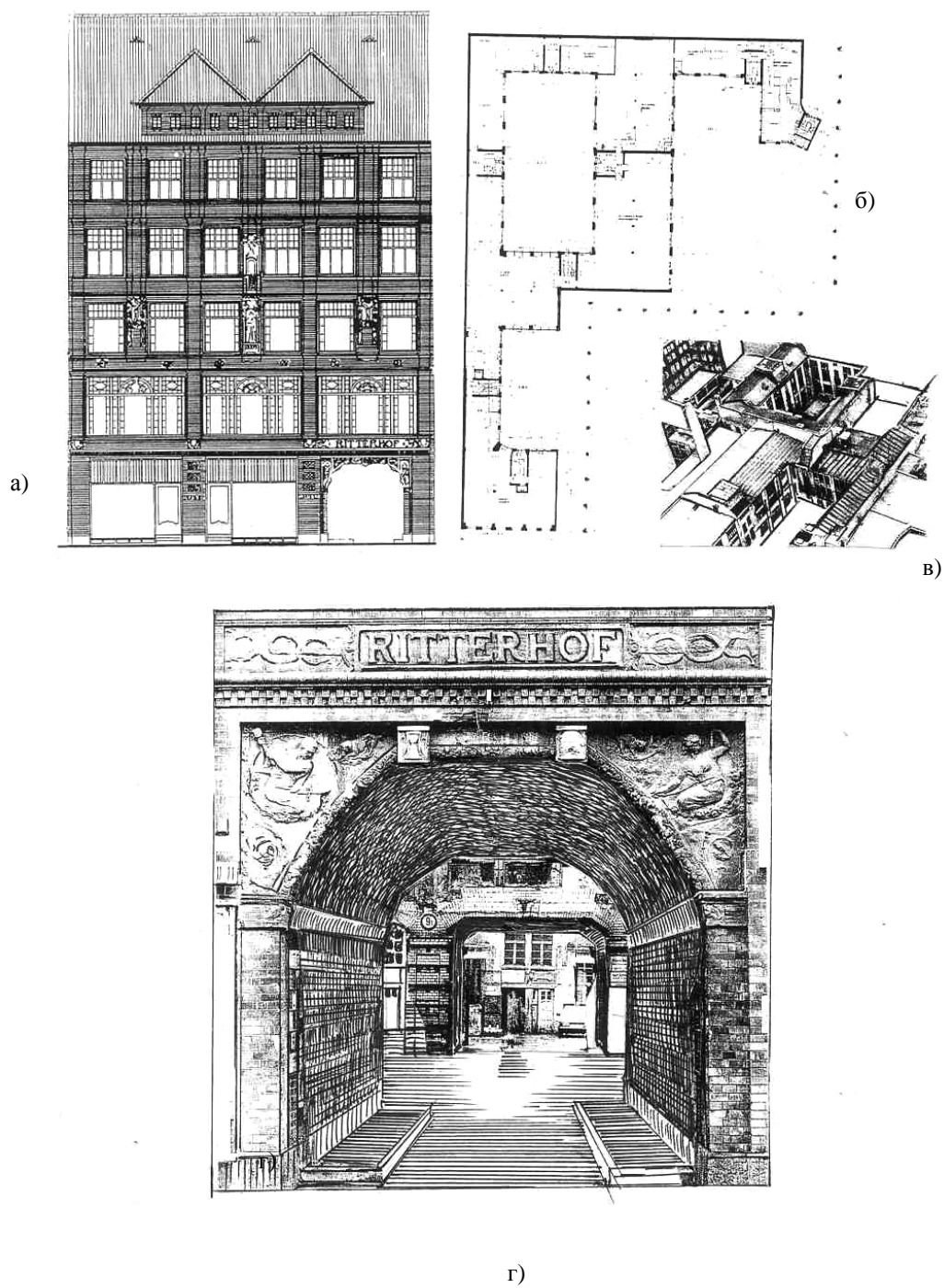

Рис. 8.8. Оновлення пам'яток промислової нешкідливої забудови в межах програми «бережливого оновлення» Берліна. Промисловий двір «Ріттерхоф»: а) фасад; б) план; в) вигляд зверху; г) фрагмент зовнішнього вигляду.

Розділ 9. Засоби вирішення інженерно-технічних та екологічних проблем реконструкції історичних міст

Реконструкція історичної забудови неможлива без вирішення низки технічних проблем – модернізації інженерної інфраструктури, благоустрою території, організації транспортного та пішохідного руху тощо. Адже високому художньому рівню історичного міського середовища повинен відповідати адекватний рівень санітарно-гігієнічних та технічних умов для комфортного існування населення.

Великі труднощі з'являються при рішенні проблем транспорту в межах ареалів історичної забудови великих міст. Як сама планувальна система, не завжди раціональна для організації руху, так і обмежені габарити вулиць утруднюють пропуск і розв'язку сучасних транспортних потоків. При цьому в більшості випадків необхідне збереження червоних ліній історичних вулиць та виведення транспорту за межі зон охорони пам'яток. У практиці реконструкції історичних частин міста застосовується ціла низка прийомів забезпечення їх транспортом при збереженні параметрів історичних вулиць. Один з них – улаштування вулиць одностороннього руху. В інших випадках для розвантаження напружених напрямків може бути організований рух транспорту по вулицях-дублерах (так, у Харкові дублерами вулиці Сумської в її вузькій частині являються вулиці Римарська і Мироносицька; в Донецьку вулицю Артема дублюють вулиці Університетська та Щорса).

З метою розвантаження транспортних потоків в історичному центрі міста можуть застосовуватися заходи, що обмежують в'їзд на його територію, з одночасним улаштуванням зовнішніх розвантажувальних магістралей (кілець, напівкілець, хорд тощо). Так, у Москві Садове кільце грає роль розвантажувальної магістралі для центрального ядра міста. В Празі навколо історичного ядра організована система чотирьох хордових магістралей, що створюють подобу чотирикутника [46].

У випадках, коли це не наносить шкоди історичній забудові і не спотворює принципів планувальної організації, можуть прокладатися в малоцінному середовищі додаткові, а інколи й основні магістралі.

Можливе розміщення проїзної частини старих вулиць за рахунок перенесення пішохідних тротуарів у перші поверхи будівель.

Значні труднощі виникають при організації транспортних стоянок. Найбільш прийнятним є улаштування підземних стоянок. Створення підземних стоянок на місці знесених малоцінних будівель можливе, якщо це не вступає в протиріччя з планувальною системою забудови, що склалася.

При високому стоянні ґрунтових вод та при вилученні перших поверхів забудови з житлової функції можливе влаштування критих автостоянок на рівні землі. В такому випадку на перекритті стоянки, на рівні другого поверху влаштовується аналог дворового простору.

Однією з головних інженерно-технічних задач при реконструкції є оздоровлення міського середовища і приведення історичної забудови в санітарний стан, що відповідає сучасним вимогам. Одним з необхідних прийомів повинна бути **санація території**. Цей прийом дозволяє шляхом розчистки, знесення ветхих, малоцінних, допоміжних будівель привести історичне архітектурне середовище до достатньо комфортного санітарного становища.

Однак сучасний стан інженерної інфраструктури та екологічні якості територій історичної забудови не дозволяють обмежитися проведенням санації.

Тому при обов'язковому збереженні аутентичності пам'яток архітектури рядова історична забудова в ряді випадків може бути модернізована **методом замаскованої реконструкції**. Цей метод передбачає збереження зовнішніх стін (а відповідно і декору фасадів) при повній або частковій заміні внутрішніх конструктивних елементів та інженерного обладнання [13].

Замаскована реконструкція будівель **забезпечує:**

- повне збереження вигляду та автентичності зовнішньої частини будівель;
- забезпечення подальшого існування і повноцінного функціонування будівлі при збереженні історичного середовища міста;
- можливість корінного перепланування, що забезпечує нову функцію будівлі;
- сучасний рівень комфортності внутрішнього середовища будівлі.

Серед прийомів реконструкції історичної забудови з давніх часів використовується **метод надбудови**. Так ще багато століть тому були надбудовані зіккурат в Урі (з чотирьох до шести ярусів), Колізей в Римі. В нашій країні надбудовувалися дзвіниці (для збереження їх домінантного положення в зростаючих у вишину містах) [1, 22, 23].

Завдяки цьому методу вирішуються і містобудівні задачі. Так, для збереження домінуючого положення в умовах нового оточення був надбудований будинок генерал-губернатора в Москві. В Харкові в 1920 – 30-ті роки були надбудовані цілі вулиці – Петровського, Гуданова, Ольмінського тощо, в Києві – вулиця Комінтерну (рис. 9.1, 9.2).

При надбудові проєктанти і будівельники стикаються з низкою не тільки інженерних, а й композиційних проблем, обумовлених необхідністю:

- зберегти композиційну єдність будівлі після надбудови;
- зберегти цілісність і характер історичного середовища;
- забезпечити конструктивну міцність надбудованої споруди;
- забезпечити функціональну організацію та інженерне обладнання внутрішнього простору будівлі.

В містобудівній практиці нерідко виникають проблеми, пов'язані з неможливістю вирішення інженерних задач (наприклад, розширення

магістралей) при тому розташуванні будівель, що склалося історично. Ці проблеми іноді вирішуються **методом переміщення будівель**.

Згідно зі статтею 22 Закону України «Про охорону культурної спадщини» переміщення пам'яток на інше місце «... допускається, як виняток у випадках, коли неможливо зберегти пам'ятку на місці, за умови проведення комплексу наукових досліджень з вивчення та фіксації пам'яток (обміри, фотофіксація тощо)» [16].

Вперше у світовій практиці кам'яна будівля була переміщена ще в 1455 році під керівництвом італійського архітектора Аристотеля Фіораванте, автора Успенського собору московського Кремля: на 10,5 метра була пересунена дзвіниця церкви Святого Марка в місті Болоньї.

В кінці XIX століття в США були створені дві спеціальні фірми по переміщенню будівель. Крім переміщення цілих будинків вони практикували пересування кам'яних фасадів з послідуною прибудовою внутрішніх конструкцій.

Так, при зведенні в 1926 році нового шістнадцятиповерхового банку в американському місті Лобані фасадну стіну старого банківського будинку було включено в фасад нової будівлі. Для цього стіна була відокремлена і пересунута на місце нового будівництва. Таким чином був збережений фасад пам'ятки архітектури XVIII століття, а банк одержав образний символ стабільного функціонування [10].

Протягом XX століття в світі було переміщено кілька сотен будинків і споруд. Переміщення здійснювалося двома способами: пересуванням по спеціальних конструкціях або перевезенням будинків (чи їх частин) різними видами транспорту.

Перший спосіб широко використаний при реконструкції вулиці Горького (Тверської) в Москві наприкінці 1930-х років. Центральна магістраль столичного міста була розширена з 10-15 до 50-60 метрів. Кілька десятків історичних будинків були при цьому збережені шляхом пересування на нові червоні лінії забудови (рис.9.3.).

Яскравим прикладом застосування другого способу є переміщення в 1960-х роках давньоєгипетських храмів Рамсеса II та богині Хатор (XIII ст. до н.е.). Висічені у кам'яному моноліті храми, що попадали в зону затоплення Асуанського водосховища, були розпиляні на блоки і перевезені на більш високі ділянки скелястого каньйону [23].

В залежності від конкретних проблем і ситуацій в містобудівній практиці застосовуються такі **прийоми переміщення будівель**:

1. Лінійне пересування в горизонтальному напрямі.
2. Переміщення з поворотом у горизонтальній площині.
3. Пересування по наклонній площині (при вищих або нижчих відмітках нових місць розташування будинків).
4. Підйом будівлі з послідуочим пересуванням на нове місце.
5. Підйом однієї з частин будівлі для відновлення вертикальності стінових конструкцій.

6. Підйом будівлі для *підбудови* нових поверхів.

7. Переміщення методом *анастилозу* (розпилювання будівлі на окремі блоки для перевезення їх на нове місце транспортними засобами).

Технологія пересування будівель базується на використанні підведеної під стіни металевої рами, змонтованої з рандбалок, що скріплюють і підсилюють стіни. Повздовжні рандбалки спираються на металеві котки, укладені на рельсові шляхи. Для розвороту будівель котки укладаються радіально (рис. 9.4). Для вертикального підйому будинків використовується система гідравлічних домкратів, пересування забезпечують тягові механізми. Пересування може здійснюватися без відселення, для цього всі інженерні системи будинків підключаються до міських мереж тимчасово через гнучкі рукави [10].

Прикладом одночасного застосування трьох прийомів при переміщенні будівель є проведене в 1939 році в Москві пересування триповерхової будівлі, зведеної в другій половині XVIII століття архітектором М. Казаковим.

У процесі просторової трансформації пам'ятки з вулиці Горького в провулок Садовських вона була розвернута на 90°. Оскільки в напрямі переміщення будинку територія ділянки знижувалася на 3,8 метра, на новому місці його розташування був побудований цокольний поверх. Тому триповерхова будівля після пересування стала чотириповерховою (рис. 9.3). Цікаво, що під час переміщення цієї будівлі, де розміщувалась офтальмологічна клініка, проводилися хірургічні операції.

В 1975 році на 25 метрів углиб московського Краснопресненського парку був переміщений по спадаючій поверхні павільйон-водокачка «Октагон» архітектора В.Стасова (рис. 9.5).

В тому ж році в чеському місті Моеме на 841,1 метра був транспортований готичний костел розмірами в плані 60×30 метрів, висотою 34 метри і масою 13 тис. тон.

Переміщувалися будівлі і в Україні. В довоєнний період у місті Кривий Ріг на 240 метрів було пересунуто будинок з бутового каменю. В Харкові були пересунуті дві будівлі на площі Р. Люксембург.

Переміщувалися не тільки будівлі. Незважаючи на очевидність прислів'я: «Гарна сосна там, де вона росла», тричі змінював адресу в історичній частині міста Харкова пам'ятник просвітителю В.Каразину.

В 1944 році в Києві метод пересування будівель був застосований для переміщення на 35 метрів кількох десятків 100-літніх дерев. Транспортування проводилося по траншеях зі збереженням масиву прикореневого ґрунту розмірами 3×3×2 метри.

В 1946 році для озеленення площі Дзержинського в Харкові за 80 кілометрів (з липової алеї, що вела до садиби Шарівка) були перевезені з комом землі кілька десятків 75-річних дерев.

Складні проблеми і «сюрпризи» часто виникають при проведенні реконструктивних заходів у підземних просторах.

За багатовікову еволюцію в деяких містах, особливо в межах історичного ядра, культурний шар іноді виростає до десятків метрів. Тому існуюча забудова у буквальному розумінні стоїть на рештках первісних будівель і споруд. Підземний простір насичений залишками підвалин, підземних ходів, дренажних споруд, підпірних стін тощо.

Наприклад, центральна частина сучасної Євпаторії розташована на руїнах античної Керкініди, серед яких збереглися рештки керамічних водогонів. Десятки будівель Луцька XIX – початку XX століття зведені на мурованих підвалинах XV – XVI століть. Дослідження споруд важливе як для досконалого вирішення інженерних проблем, так і для сучасного історико-культурного використання: музеєфікації (підземелля Єзуїтського монастиря в Луцьку; печери Почаївської лаври) або забезпечення експонування (залишки київських Лядських воріт у підземному переході на площі Незалежності, античні руїни в Євпаторії).

Найбільш складними для дослідження і важливими для вирішення інженерно-технічних аспектів реконструкції історичної забудови являються системи укріплення і дренажу складних ділянок рельєфу в історичних ареалах міст.

Прикладом може слугувати детально досліджена нами ділянка на початку вулиці Пушкінської в місті Харкові.

Забудова на схилах, які були утворені двома приярками, що з'єднувалися в нижній частині пагорба, велася в середині XIX століття методом терасування. Тильні стіни будівель при цьому зводились як підпірні стінки, що сягали висоти трьох поверхів. У результаті в межах периметру кварталу сформувалася жорстка просторова архітектурно-конструктивна структура з дренажними устроями, що дозволило звести на верхній терасі монументальну будівлю Хоральної синагоги (рис. 9.6).

При такому поєднанні терасованого рельєфу, будівель, а також закріплюючих і дренажних споруд жодна з будівель не може бути зруйнована чи надбудована без загрози руйнування всього архітектурного комплексу в межах кварталу.

Прикладом негативних наслідків ігнорування історичних дренажних устроїв може слугувати масивна будівля Міністерства іноземних справ, що розташована на брівці Володимирської гірки в Києві: при зведенні вона перекрила стародавні дренажні канали, а тому потребує постійного закріплення підвалин, що сповзають.

У процесі оновлення територій з історичною забудовою не завжди враховуються ті багаточисельні зв'язки, що послідовно склалися в процесі освоєння забудовою різних за властивостями природних комплексів і на наш час збалансувалися, забезпечуючи цілісність середовища. Порушення балансу призводить до розвитку низки негативних природних процесів – вторинних підтоплень, просадок, ерозії тощо. Тому необхідно співвідносити види і масштаби містобудівної

діяльності з процесами та явищами, пов'язаними зі змінами властивостей природних комплексів.

При цьому недостатньо спиратись тільки на властивості й ознаки природних комплексів, оскільки це обмежує можливість виявлення закономірностей розвитку середовища в цілому. Для управління розвитком середовища необхідно мати повне уявлення щодо екологічних процесів, які призводять до того чи іншого стану ландшафту. Поєднання ландшафтних і екологічних методів вивчення середовища створює теоретичну базу для оцінки, прогнозування і контролю процесів, що забезпечують розвиток ландшафтів як цілісної системи [2].

Ландшафтно-екологічний підхід по відношенню до охорони та покращання історичного міського середовища дає можливість виявити межі цілісних частин цього середовища (за умовами еволюційного процесу освоєння природно-територіальних комплексів), а також оцінити їх сучасний стан і розробити прогноз вдосконалення.

Аналіз історично неоднорідного освоєння природного комплексу дозволяє виявити передумови збереження і розвитку стійких частин ландшафту, доповнення його новими елементами планування і забудови (рис. 9.7, 9.8).

В умовах реконструкції старих частин міст важливо передбачити негативні наслідки в природному комплексі, що склався історично, а також розробити технічні засоби їхньому запобіганню. Тобто необхідно не тільки з планувально-просторової, але й з технічної точки зору визначити параметри майбутніх будівель, обсяги і методи будівництва, додаткові заходи щодо збереження історичного середовища.

Серед найважливіших аспектів реконструкції історичного міського середовища – охорона, регулювання і вдосконалення міського ландшафту. Слід відмітити, що природна топооснова як базовий елемент штучного ландшафту міста також має історичне походження.

Зовнішній вигляд більшості міст визначається саме композиційними якостями рельєфу в сполученні з історично сформованими масами забудови.

В галузі ландшафтотворення виділяються **три групи проблем**:

1. Охорона існуючих природних і культурних ландшафтів.
2. Перетворення ландшафтів шляхом формування різноманітних антропогенних ландшафтів, що відповідають видам діяльності людини.
3. Створення штучних ландшафтів з метою заміни або компенсації ландшафтів, зруйнованих у результаті господарської діяльності, або за своїми природними властивостями несприятливими для людей [2].

Стосовно історичних міст ці проблеми повинні ставитись і вирішуватись у кожному конкретному випадку індивідуально (в залежності від розмірів навантаження на ландшафт, ступеня урбанізації та деградації тощо).

Причини деградації міських ландшафтів *обумовлені такими групами факторів:*

1. **Екологічні:** забруднення повітряного і водного середовища та ґрунту техногенного характеру; значні антропогенні навантаження, що перевищують здатність ландшафту до самовідновлення.

2. **Функціональні:** порушення функціонального використання ландшафту, відсутність належного догляду за територією.

3. **Композиційні:** неорганічні містобудівні рішення, здійснені всупереч природним, екологічним і композиційним закономірностям, що порушують біологічну рівновагу ландшафту; непродумана реконструкція, яка спотворює первісний вигляд міського ландшафту.

Прикладом деформації історичних ландшафтів для реалізації сучасних амбіційних проектів являється терасування підніжжя Володимирської гірки в історичному ядрі міста Києва для зведення філії музею Леніна (нині – Український дім).

У деяких випадках перетворений ландшафт з часом сприймається як історичний. Так, для забезпечення композиційного розкриття нової будівлі в історичному ядрі Харкова – на схилі Університетської гірки – в 1950-х роках був розбитий терасний сквер, що кардинально змінив характер рельєфу. З часом псевдоісторичний ландшафт, що є реплікою італійських терасних садів епохи Відродження, став невід’ємною частиною «західного фасаду» історичного ядра міста (рис. 9.9.).

Комплекс інженерних і архітектурно-композиційних задач вирішується при благоустрої і забудові прибережних територій. До найбільш відомих історичних прикладів комплексного рішення інженерних проблем (створення та забудова набережних) і композиційних (створення ансамбля на основі перебудови конфігурації і просторової орієнтації річкових берегів) відноситься реалізована на початку XIX століття архітектурно-планувальна перебудова стрілки Василівського острова в Санкт-Петербурзі.

Це ж планувальне рішення в місці злиття двох рік було «процитоване» в нереалізованому проекті реконструкції центру міста Харкова (1932 рік). Проектом передбачалось у кілька разів розширити акваторію в місці злиття річок Харків і Лопань для забезпечення оптимального розкриття ансамбля історичного ядра міста (рис. 9.10).

Одним з методів перетворення характеру ландшафту на великих ділянках міських територій є заключення малих рік у підземні тунелі. Так зникла з міського простору Києва ріка Либідь. Уздовж колишнього русла річки Нетеч у Харкові проліг Нетеченський бульвар.

Цей метод не тільки спрощує планувальну організацію міських територій і вносить обмеження в забудову, а й дає можливості для яскравих композиційних рішень при реконструкції. Так, у центрі Москви окремі ділянки річки Неглінної звільнені з тунелів і включені в ландшафтну композицію Олександрівського саду. В проекті «Левада»

передбачено планувальне виділення колишнього русла Нетечі у вигляді Нетечинського бульвару з низкою водних басейнів (рис.9.11).

Впливу надмірного навантаження урбанізації підлягають усі типи міських ландшафтів, у тому числі історичних, – залишки земляних укріплень, городищ, пам'ятки садово-паркового мистецтва, перетворені ландшафти міських парків, набережних, бульварів тощо.

Ландшафти як види місцевості розподіляються за місцем у структурі поселення (в історичній зоні, в сучасній забудові, на зовнішніх ділянках); за типом функціонального використання (ландшафт житлової забудови, громадських центрів, промислових зон, парковий); за характером природної топооснови (рівнинний, заплавний, терасний, гірський, луговий, лісний, водний); за ступенем антропогенного перетворення (від природного до штучного зі всіма проміжними градаціями).

В залежності від того, які з вищеназваних компонентів міського ландшафту попадають у відеокادر, формуються різноманітні панорами міста. Таким чином, поняття своєрідності і неперервності міського середовища нерозривно пов'язані з необхідністю збереження, регулювання та вдосконалення історичного міського ландшафту (рис.9.12).

Поведінка людини в міському середовищі не зводиться до набору найпростіших видів утилітарної діяльності. Міське середовище повинне відповідати одночасно різним потребам, у кожному місці проявляти риси певної універсальності. Збереження цього складного і багатозначного в зоровому сприйнятті міського середовища – найважливіша ландшафтно-охоронювальна задача, яку можна визначити як **«виявлення зон охоронюваних міських ландшафтів»** [2].

Історичні ареали міст являють собою своєрідні комплексні охоронювані зони, в яких предметом охорони являється весь історико-культурний потенціал, який матеріально визначається в просторовій єдності природної топооснови і історично сформованої планувальної структури з ансамблями, будівлями, елементами благоустрою та озеленення.

* * *

Таким чином, у процесі реконструкції історичної забудови, крім архітектурно-планувальних задач, вирішується велика кількість інженерно-технічних заходів, спрямованих на забезпечення міцності, функціональної зручності та естетичної комфортності міського середовища після реконструкції. В якості ефективних заходів удосконалення традиційного міського середовища можуть бути застосовані такі інженерно-технічні прийоми, як надбудова і підбудова поверхів, переміщення будівель і споруд, споруда дренажних систем та набережних, заключення малих річок у тунелі тощо.

Містобудівна реконструкція історичних міст повинна базуватися на ландшафтно-екологічному підході, який дозволяє виявити цілісні, історично збалансовані елементи міського ландшафту та розробити концепцію його вдосконалення в майбутньому.

В процесі регулювання подальшого еволюційного розвитку історичних міст охороні повинні підлягати всі складові – рельєфна підоснова, масив забудови, елементи благоустрою та озеленення тощо.

Контрольні запитання для самостійного вивчення розділу:

1. За рахунок яких прийомів можуть вирішуватись проблеми пішохідного руху в щільній історичній забудові? Наведіть приклади.
2. Які інженерні і композиційні задачі вирішуються при надбудові? Назвіть характерні деформації, що виникають при надбудові будівель.
3. Назвіть основні інженерні проблеми, що виникають при застосуванні прийому замаскованої забудови. В яких випадках доцільне улаштування атріумів?
4. Які способи і прийоми переміщення будівель використовуються в проектній практиці? Наведіть приклади.
5. Охарактеризуйте прийом анастилозу при переміщенні будівель і споруд. В яких випадках доцільне його застосування?
6. Коли, ким і в якій країні був застосований метод пересування кам'яної будівлі? Наведіть найбільш цікаві приклади переміщення будівель і споруд.
7. Які інженерно-технічні задачі вирішуються на схилових територіях?
8. Як можуть використовуватися залишки старовинних будівель і споруд, знайдені при освоєнні підземних просторів в історичних зонах міст? Наведіть приклади.
9. Які проблеми виникають при утриманні і регулюванні міських ландшафтів?
10. Які екологічні, функціональні і композиційні фактори обумовлюють деградацію міських ландшафтів? Наведіть приклади територій з підвищеним антропологічним навантаженням на ландшафт.

РЕКОНСТРУКЦІЯ МЕТОДОМ НАДБУДОВИ

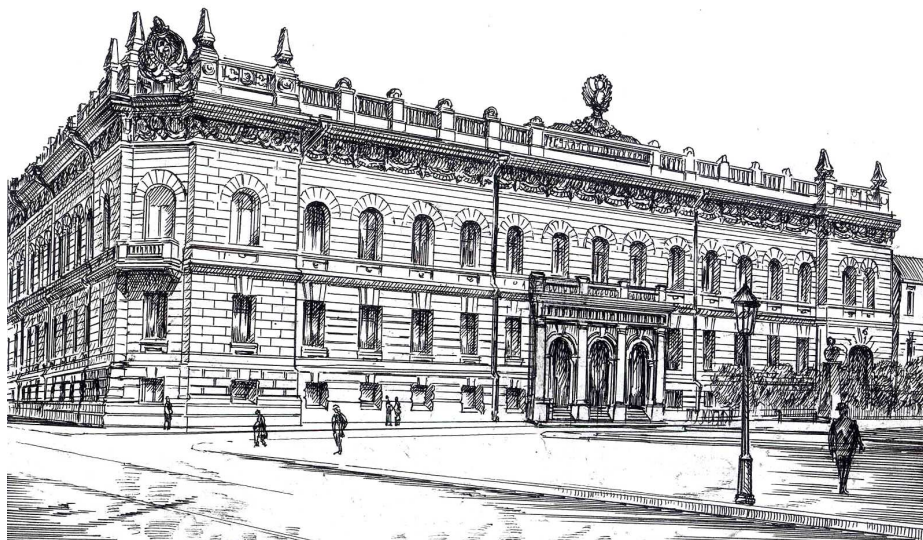

Рис. 9.1.

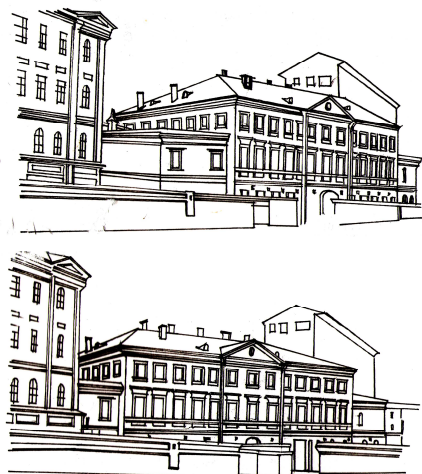
Рис. 9.2.

Рис. 9.1. Державний банк у Харкові, 1900 рік, архітектор Р.Р.Голенішев.

Рис. 9.2. Надбудова державного банку в Харкові з включенням сусідньої будівлі, 1932 рік, архітектори О.М.Бекетов, В.Н. Петі.

МЕТОДИ ПЕРЕСУВАННЯ ІСТОРИЧНИХ БУДІВЕЛЬ [10]

Рис.9.3.

а)

б)

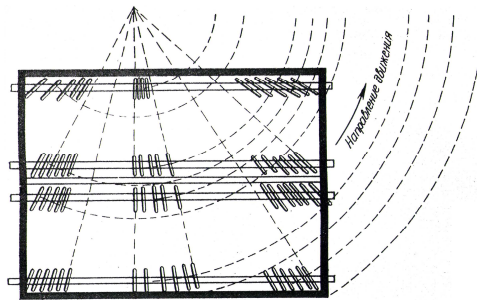

Рис. 9.4.

в)

г)

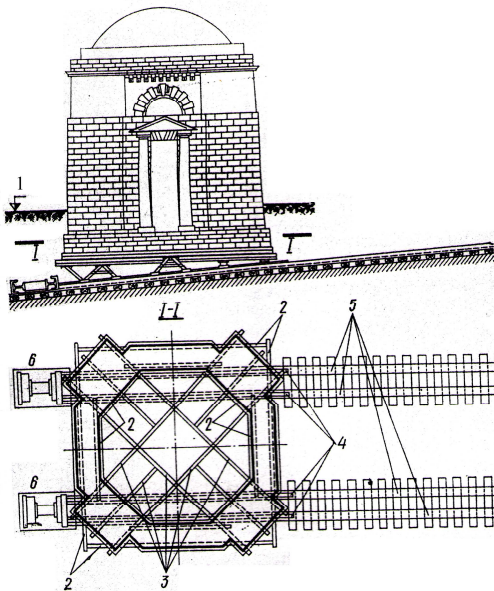
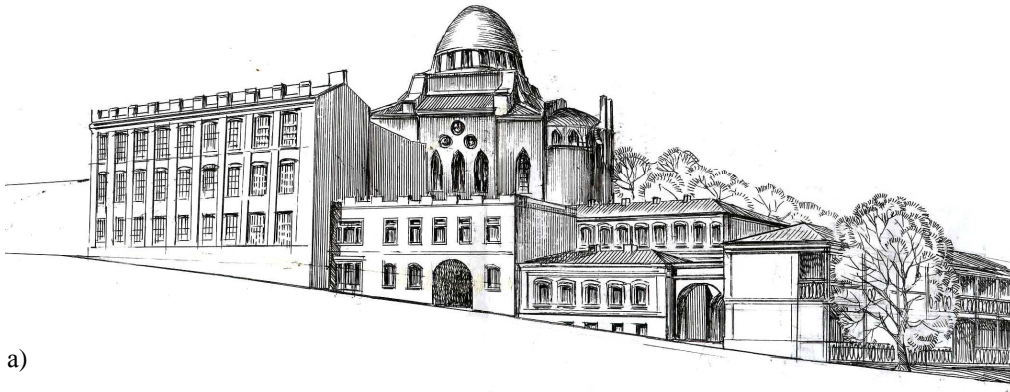

Рис. 9.5.

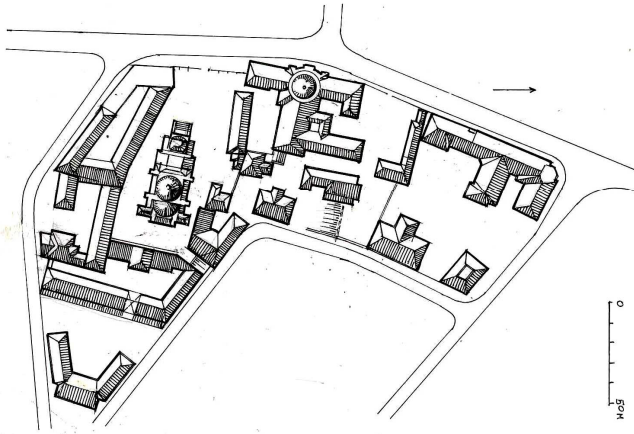
Рис. 9.3. Москва: а) – д) этапы пересування пам'ятки архітектури XVIII століття (архітектор М.Казаков) з вулиці Горького в провулок Садовських.

Рис. 9.4. Радіальне положення котків при круговому напрямі пересування будівель.

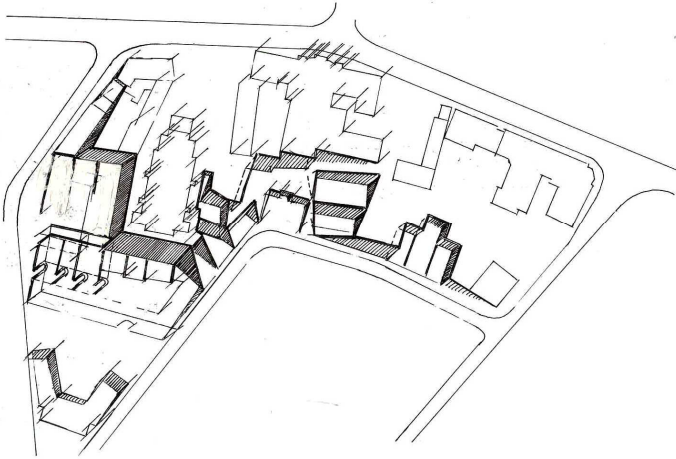
Рис. 9.5. Технологія пересування пам'ятки архітектури павільйону «Октагон» в Москві: 1 – поверхня землі; 2 – рандбалки; 3 – зв'язки між ходовими балками; 4 – ходові балки; 5 – рельсові шляхи; 6 – домкрати.

а)

б)

в)

Рис. 9.6. Система підпірних стін у кварталі історичної забудови XIX – початку XX століття на складному рельєфі по вул. Пушкінській в місті Харкові: а) загальний вигляд кварталу; б) план; в) аксонометрична схема підпірних конструкцій квартала (графічна реконструкція В.Кодіна).

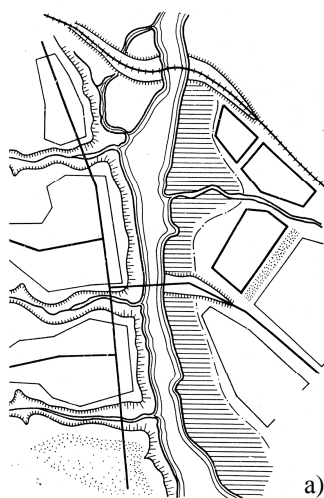
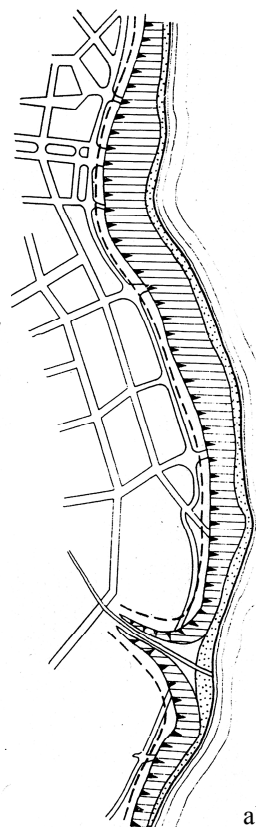
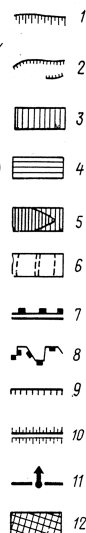
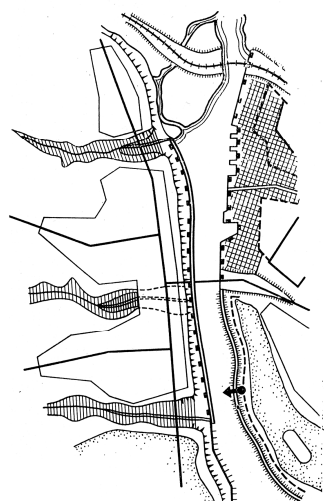
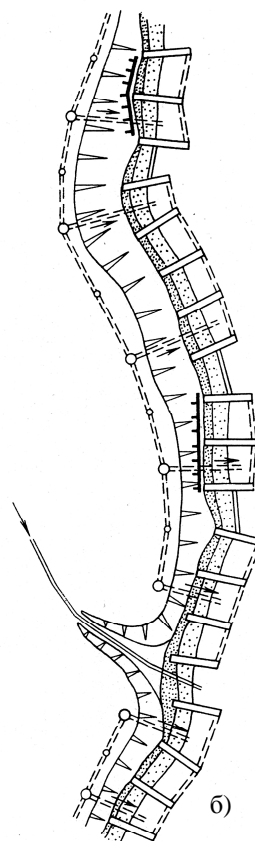

Рис. 9.7.

а)

б)

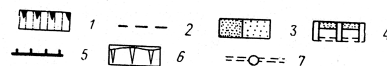
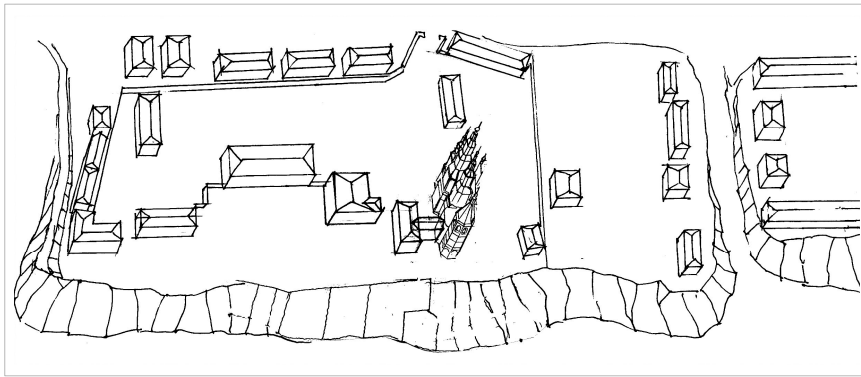

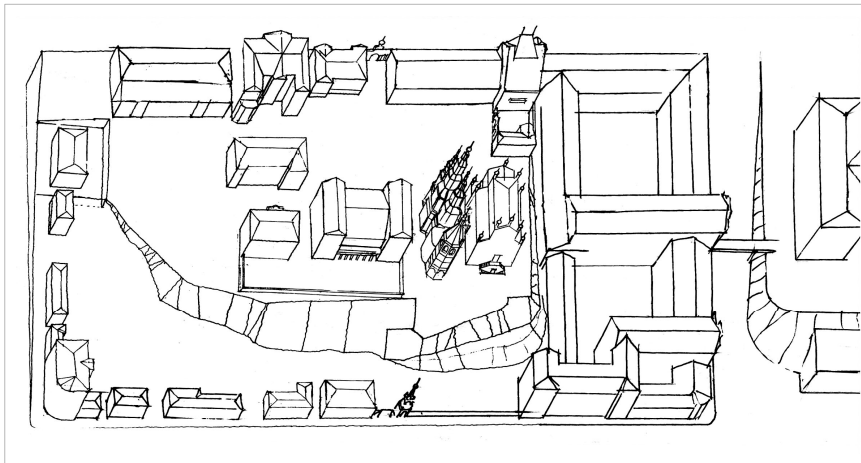
Рис. 9.8.

Рис. 9.7. Інженерна підготовка території, що підлягає реконструкції: а) характеристика природних умов; б) схема інженерних заходів; 1 – обривисті схили; 2 – яри, що зростають; 3 – заплава; 4 – терасування та озеленення схилів ярів; 7 – набережна в забудованій частині міста; 8 – набережна в промислово-портовому районі; 9 – набережна в межах паркової зони; 10 – дамба; 11 – береговий дренаж; 12 – налив території.

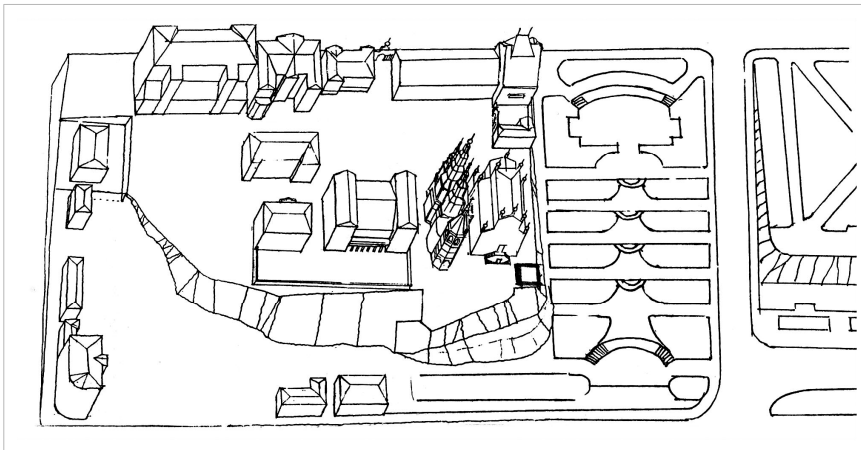
Рис. 9.8. Укріплення зсувного схилу на міській території: а) схема зсувних територій; б) схема інженерних заходів; 1 – ділянка зсувних процесів; 2 – межі передбачуваних зсувних проявів; 3 – пляж; 4 – берегоукріплюючі споруди; 5 – хвиловідбійна стінка; 6 – уположення схилів; 7 – дренажні споруди.

а)

б)

в)

Рис. 9.9. Трансформація ландшафту в історичному ядрі м. Харкова
(графічна реконструкція В. О. Кодіна):

а) кінець XVIII ст.; б) кінець XIX ст.; в) середина XX ст.

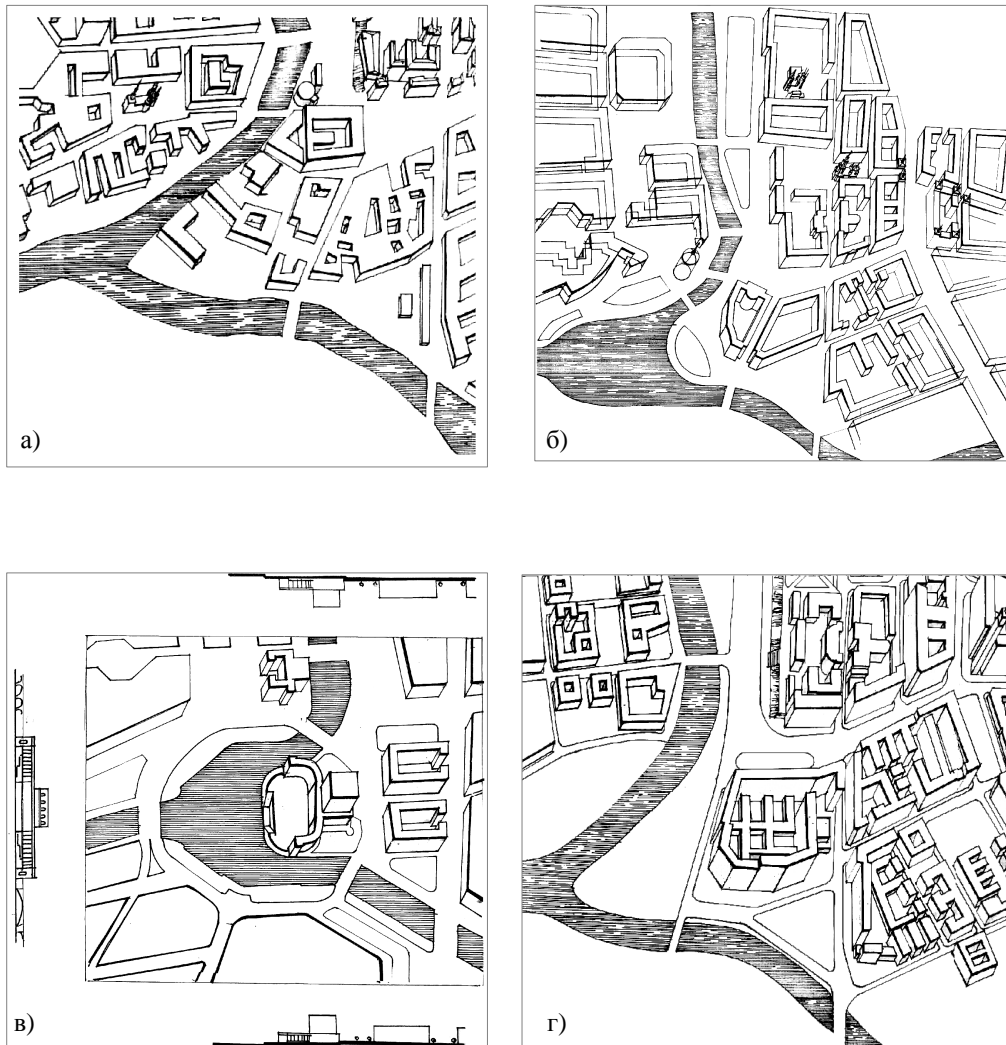

Рис. 9.10. Трансформація ландшафтно-планувальної організації прибережної території в історичному центрі м. Харкова:

а) стан на початку XX століття; б), в) варіанти проекту перетворення території (1933 р., не реалізовані); г) фрагмент генерального плану 1972 року.

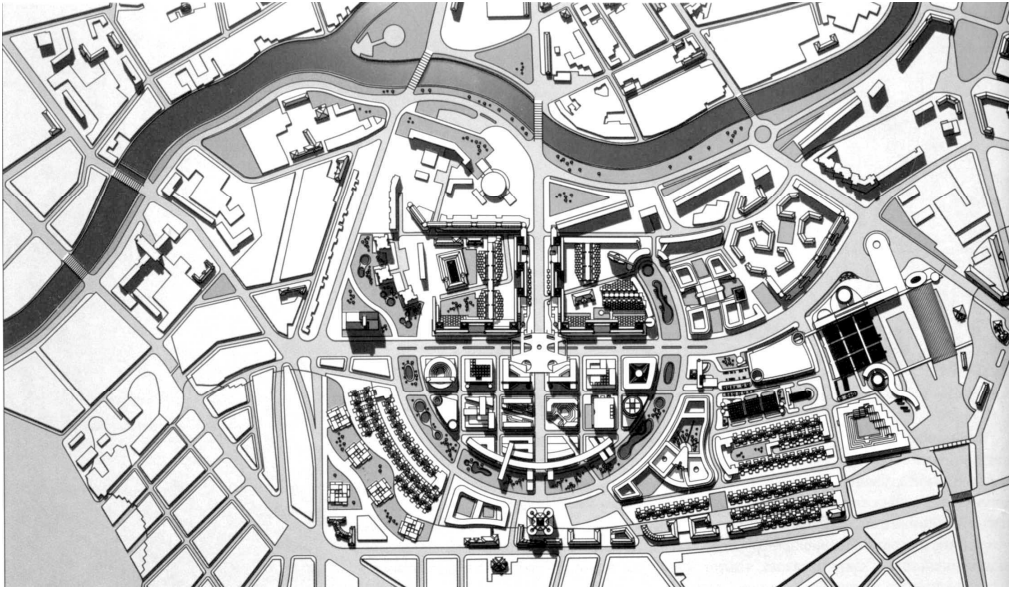
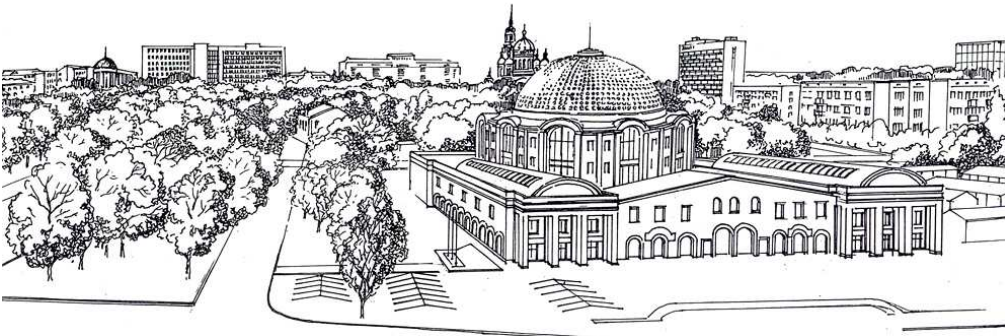

Рис. 9.11.

а)

б)

Рис. 9.12.

Рис. 9.11. Проект «Левада», що передбачає комплексну реконструкцію прирічкової території в історичному центрі міста Харкова.

Рис. 9.12. а),б) Система культурних ландшафтів навколо історичного центру міста Донецька.

Заключення

Історико-генетичний аналіз формування історичних міст показує, що містобудівна реконструкція являється визначаючим засобом їх еволюційного розвитку.

Для кожного історичного періоду характерні певні світоглядні і практичні підходи до реконструкції як поселень у цілому, так і окремих елементів міського середовища. Ось чому теорію і практику містобудівної реконструкції слід оцінювати в історичному аспекті, відповідно до конкретних етапів розвитку суспільства з його певними потребами, технічними можливостями, культурними та художніми уподобаннями тощо.

Особливістю проектів містобудівної реконструкції являється значний часовий період їх реалізації. Тому, за окремими винятками, проекти реконструкції міст втілюються тільки частково. В результаті від кожного етапу реконструкції історичних міст залишається значний спадок проектних розробок та ідей, які можуть бути використані в нових проектах містобудівної реконструкції.

Виходячи з цього вивчення теоретичного та проектного досвіду минулого має не лише науково-пізнавальне, а й практичне значення, бо дає можливість визначити найбільш сталі у часі тенденції розвитку історичних міст.

При цьому слід враховувати визначену останніми науковими дослідженнями здатність історичних міст до саморозвитку за притаманними кожному поселенню об'єктивними законами. Тому деякі спроби неорганічного втручання в історичне міське середовище, навіть неодноразові, не сприймаються живим організмом міста.

Важливою передумовою реконструкції історичних міст являється не тільки територіальне і кількісне зростання, але й функціонально-просторові та композиційні трансформації. Райони новобудов стають додатковими територіями візуального сприйняття історичної частини міста, а також фоном для внутрішніх міських панорам. Відповідно нові райони міста слід проектувати як природне продовження його історичної частини.

Сучасний період еволюційного розвитку історичних міст викликав низку різноаспектних проблем. Це, насамперед, функціонально-просторові трансформації центрів міст, в яких останнім часом інтенсивно акумулюються ділові, розважальні, сакральні функції. Значні за розмірами території історичних частин міст зайняті промисловими і складськими зонами, більшість яких знаходиться у депресивному стані. Спостерігається будівельна агресія на культурні ландшафти та відкриті простори. В результаті інтенсивної реконструкції втрачаються не тільки окремі пам'ятки, а й цілі комплекси історичної забудови.

У зв'язку з цим визначальним має стати системний підхід до реконструкції історичного міста з комплексним вирішенням функціональних, архітектурно-містобудівних, інженерно-технічних та екологічних задач, основними серед яких є:

- аналіз та узагальнення закономірностей еволюційного розвитку історичного міста;
- оцінка містобудівного та композиційного потенціалу центру та історичної частини міста;
- визначення перспектив розвитку поселення та його структурних елементів, меж та напрямів можливого втручання в історичне міське середовище;
- збереження та адаптація до сучасних умов пам'яток та цінної історичної забудови;
- реконструкція і реновація промислових та складських територій в історичній частині міста;
- відтворення цілісного екологічного каркасу міста шляхом функціональної та архітектурно-художньої реабілітації прирічкових і депресивних територій.

Додаток 1

**Список історичних міст України (витяг з Постанови Кабінету
Міністрів України від 26 липня 2001 р. № 878)**

Назва міста	Дата заснування або першої згадки	Назва міста	Дата заснування або першої згадки
1	2	1	2
м. Київ	V століття	м. Феодосія	VI століття до нової ери
м. Севастополь	1783 рік	м. Ялта	1837 рік
Автономна республіка Крим		Вінницька область	
м. Сімферополь	1784 рік	м. Вінниця	1363 рік
м. Алушка	960 рік	м. Бар	1425 рік
м. Алушта	VI століття	м. Бершадь	1459 рік
м. Армянськ	XIV – XVIII століття	м. Гайсин	1545 рік
м. Балаклава	V століття до нової ери	м. Жмеринка	кінець XIX століття
м. Бахчисарай	друга половина XV століття	м. Іллінці	середина XVII століття
м. Білогірськ	XIV – XVIII століття	м. Могилів- Подільський	кінець XVI століття
м. Євпаторія	VI століття до нової ери	м. Немирів	XVI століття
м. Інкерман	VIII – IX століття	м. Погребище	XII століття
м. Керч	V століття до нової ери	м. Тульчин	1607 рік
м. Саки	XIX століття	м. Хмільник	1362 рік
м. Старий Крим	X – XIII століття	м. Шаргород	XIV століття
м. Судак	III – VII століття	м. Ямпіль	XVI століття

1	2	1	2
Волинська область		м. Краматорськ	1860-ті роки
м. Луцьк	1085 рік	м. Макіївка	кінець XVII століття
м. Берестечко	1445 рік	м. Маріуполь	1780 рік
м. Володимир-Волинський	988 рік	м. Святогірськ	1538 – 1539 Роки
м. Горохів	1240 рік	м. Слов'янськ	1645 рік
м. Камінь-Каширський	1196 рік	Житомирська область	
м. Ковель	1310 рік	м. Житомир	1240 рік
м. Любомль	1287 рік	м. Бердичів	1430 рік
м. Рожище	1377 рік	м. Коростень	945 рік
м. Устилуг	1150 рік	м. Коростишів	1399 рік
Дніпропетровська область		м. Новоград-Волинський	1257 рік
м. Дніпропетровськ	1778 рік	м. Овруч	946 рік
м. Дніпродзержинськ	1750 рік	м. Радомишль	близько 1150 року
м. Кривий Ріг	середина XVII століття	Закарпатська область	
м. Нікополь	1594 рік	м. Ужгород	VIII століття
м. Новомосковськ	1687 рік	м. Берегове	XI століття
м. Павлоград	1780 рік	м. Виноградів	IX століття
Донецька область		м. Іршава	XIV століття
м. Донецьк	1869 рік	м. Мукачеве	X століття
м. Артемівськ	1571 рік	м. Рахів	1447 рік
м. Горлівка	1779 рік	м. Свалява	XII століття

1	2	1	2
м. Тячів	середина XIII століття	м. Снятин	1158 рік
м. Хуст	X – XI століття	м. Тисмениця	1143 рік
Запорізька область		м. Тлумач	XII століття
м. Запоріжжя	1770 рік	Київська область	
м. Бердянськ	1827 рік	м. Біла Церква	1032 рік
м. Гуляйполе	1785 рік	м. Богуслав	1195 рік
м. Мелітополь	XVII століття	м. Васильків	98 рік
м. Оріхів	1775 рік	м. Вишгород	946 рік
м. Токмак	1784 рік	м. Переяслав-Хмельницький	907 рік
Івано-Франківська область		м. Фастів	1390 рік
м. Івано-Франківськ	1662 рік	м. Яготин	1552 рік
м. Болехів	1371 рік	Кіровоградська область	
м. Бурштин	1554 рік	м. Кіровоград	1754 рік
м. Галич	IX століття	м. Бобринець	1767 рік
м. Городенка	кінець XII століття	м. Новомиргород	1740 рік
м. Долина	друга половина X століття	м. Новоукраїнка	середина XVIII століття
м. Калуш	1241 рік	м. Олександрія	1751 рік
м. Коломия	до 1240 року	Луганська область	
м. Косів	1565 рік	м. Луганськ	1795 рік
м. Надвірна	1596 рік	м. Алчевськ	1895 рік
м. Рогатин	XII століття	м. Зимогір'я	1753 рік

1	2	1	2
м. Краснодар	1906 рік	м. Миколаїв	1570 рік
м. Лисичанськ	1710 рік	м. Моршин	1482 рік
м. Сватове	1665 рік	м. Мостиська	1392 рік
м. Старобільськ	1598-1600 роки	м. Перемишляни	1437 рік
Львівська область		м. Пустомити	1441 рік
м. Львів	1256 рік	м. Рава-Руська	1455 рік
м. Белз	1031 рік	м. Рудки	1462 рік
м. Бібрка	1211 рік	м. Самбір	1238 рік
м. Борислав	XIV століття	м. Сколе	1397 рік
м. Броди	XII століття	м. Сокаль	1441 рік
м. Буськ	1097 рік	м. Старий Самбір	XI століття, 1553 рік
м. Великі мости	кінець XV століття	м. Стрий	1396 рік
м. Винники	XIII століття	м. Судова Вишня	1230 рік
м. Глиняни	1379 рік	м. Турка	1431 рік
м. Городок	1213 рік	м. Угнів	1360 рік
м. Добромиль	1374 рік	м. Хирів	1374 рік
м. Дрогобич	1233 рік	м. Ходорів	1394 рік
м. Жидачів	1164 рік	м. Червоноград	1692 рік
м. Золочів	1442 рік	м. Яворів	1376 рік
м. Кам'янка-Бузька 1464 рік	1464 рік	Миколаївська область	
м. Комарне	XII-XIII століття	м. Миколаїв	1788 рік

1	2	1	2
м. Вознесенськ	кінець XVIII століття	м. Миргород	XVI століття
м. Очаків	XV століття	м. Пирятин	1155 рік
м. Первомайськ	1743 рік	м. Хорол	1092 рік
Одеська область		Рівненська область	
м. Одеса	1794 рік	м. Рівне	1283 рік
м. Ананьїв	1750-ті роки	м. Дубно	1099 рік
м. Балта	перша половина XVI століття	м. Дубровиця	1005 рік
м. Білгород-Дністровський	IV століття до нової ери	м. Корець	1150 рік
м. Болград	1821 рік	м. Острог	1100 рік
м. Вилкове	1708 рік	м. Радивилів	1564 рік
м. Ізмаїл	кінець XVI століття	Сумська область	
м. Кілія	VII століття до нової ери	м. Суми	1655 рік
м. Кодима	1754 рік	м. Білопільля	XI століття
м. Рені	1548 рік	м. Ворожба	1665 рік
Полтавська область		м. Глухів	кінець X століття
м. Полтава	IX століття	м. Конотоп	1638 рік
м. Гадяч	1634 рік	м. Кролевець	1601 рік
м. Зіньків	1604 рік	м. Лебедин	1654 рік
м. Кременчук	1571 рік	м. Охтирка	1641 рік
м. Лохвиця	X – XI століття	м. Путивль	X століття
м. Лубни	988 рік	м. Ромни	1096 рік

1	2	1	2
м. Середина-Буда	середина XVII століття	Харківська область	
м. Тростянець	середина XVII століття	м. Харків	1654 рік
Тернопільська область		м. Балаклія	1663 рік
м. Тернопіль	1540 рік	м. Богодухів	1571 рік
м. Бережани	1375 рік	м. Валки	1646 рік
м. Борщів	1456 рік	м. Вовчанськ	1674 рік
м. Бучач	1397 рік	м. Зміїв	XII століття
м. Заліщики	1340 рік	м. Ізюм	1639 рік
м. Збараж	1211 рік	м. Красноград	1731 рік
м. Зборів	XV століття	Куп'янськ	1685 рік
м. Копичинці	XIV століття	м. Люботин	середина XVII століття
м. Кременець	1226 рік	м. Мерефа	середина XVII століття
м. Монастирська	1454 рік	м. Чугуїв	1627 рік
м. Підгайці	1463 рік	Херсонська область	
м. Почаїв	1450 рік	м. Херсон	1778 рік
м. Скалат	1564 рік	м. Борислав	XVI століття
м. Теремовля	1097 рік	м. Генічеськ	1784 рік
м. Хоростків	1564 рік	м. Каховка	1781 рік
м. Чортків	1522 рік	м. Нова Каховка	1950 рік
м. Шумськ	1149 рік	м. Скадовськ	1894 рік

1	2	1	2
м. Цюрупинськ	1711 рік	м. Корсунь-Шевченківський	1032 рік
Хмельницька область		м. Сміла	початок XVI століття
м. Хмельницький	початок XV століття	м. Тальне	1609 рік
м. Волочиськ	1463 рік	м. Умань	1616 рік
м. Городок	1362 рік	м. Чигирин	1589 рік
м. Деражня	початок XVI століття	Чернівецька область	
м. Дунаївці	1403 рік	м. Чернівці	XII століття
м. Ізяслав	кінець XIV століття	м. Вижниця	XV століття
м. Кам'янець-Подільський	II століття	м. Герца	1437 рік
м. Красилів	1444 рік	м. Кіцмань	1413 рік
м. Полонне	1171 рік	м. Новоселиця	1456 рік
м. Славута	XVII століття	м. Сторожинець	1448 рік
м. Старокостянтинів	XVI століття	м. Хотин	XIII століття
м. Шепетівка	1594 рік	Чернігівська область	
Черкаська область		м. Чернігів	VII століття
м. Черкаси	1147 рік	м. Борзна	1239 рік
м. Городище	XVI століття	м. Ічня	XIV століття
м. Звенигородка	до XIII століття	м. Ніжин	1147 рік
м. Золотоноша	1576 рік	м. Новгород-Сіверський	989 рік
м. Кам'янка	початок XVII століття	м. Остер	1098 рік
м. Канів	1078 рік	м. Прилуки	1092 рік

Додаток 2

**Витяги з Державних будівельних норм України
«Містобудування, планування і забудова міських і сільських
поселень» (ДБН 360-92*)**

11. Охорона історичного середовища, пам'яток історії і культури.

11.6. Необхідно передбачати спадкоємність в архітектурно-містобудівному розвитку поселень, врахувати особливості історичного середовища (комплекс планування, що складалося, і відповідної йому забудови), які характеризуються специфічними для конкретного поселення і етапів його розвитку співвідношеннями об'ємів архітектурних споруд і відкритих просторів, умовами візуального сприйняття пам'яток та їх комплексів, зв'язками з природним ландшафтом.

11.7. Проекти планування і забудови міст, селищ і сільських поселень з цінним історичним спадком повинні розроблятися після відповідних передпроектних досліджень, на основі яких складаються історико-опорні плани і проекти зон охорони пам'яток історії і культури цих поселень.

11.9. Необхідно суворо дотримуватись режимів зон охорони, конкретизованих відповідно до специфіки населеного пункту. При цьому на заповідні території та охоронні зони розповсюджується принцип регенерації середовища, на зони регулювання забудови – режим реконструкції з обмеженням, частковим і активним перетворенням середовища (табл. 11.2).

Статус і форми охорони території	Характер історичного середовища	Види збереження
Заповідники і заповідні території	Історичні містобудівні комплекси, архітектурні ансамблі та доміанти пам'ятки історії і культури, елементи історичного середовища	Регенерація
Комплексні групові охоронні зони	Архітектурні доміанти, пам'ятки історії і культури в цілісному міському середовищі	Регенерація
Охоронні зони окремих пам'яток	В цілісному архітектурному середовищі. В порушеному історичному середовищі	Регенерація. Обмеження перетворення

Зона суворого регулювання забудови	Окремі пам'ятки історії і культури в частково порушеному міському середовищі, яке включає об'єкти цінної історичної забудови	Реконструкція з обмеженим перетворенням середовища
Зони регулювання забудови	Окремі пам'ятки історії і культури в порушеному міському середовищі	Реконструкція з частковим або активним перетворенням середовища

Додаток 3

Затверджено
постановою Кабінету Міністрів України
від 13 березня 2002 р. № 318

ПОРЯДОК

визначення меж та режимів використання історичних ареалів населених місць, обмеження господарської діяльності на території історичних ареалів населених місць

1. Історичні ареали визначаються тільки в населених місцях, що занесені до Списку історичних населень місць України, затвердженого Кабінетом Міністрів України.

2. Історичний ареал охоплює історично сформовану частину населеного місця, що зберегла старовинний вигляд, розпланування і характер забудови.

3. Режимы використання історичних ареалів визначаються їх історико-культурним потенціалом (кількістю, видами, типами і категоріями об'єктів культурної спадщини, загальною містобудівною структурою, наявністю чи відсутністю заповідників, а також установленими зонами охорони пам'яток).

4. Відповідальними за визначення меж та режимів використання історичних ареалів є Мінікультури, Держбуд та уповноважені ними органи охорони культурної спадщини.

Предметний показчик

Автентичність – с.12
Адаптація – с.11
Анастилоз – с.136
Архітектурний ансамбль – с.9, 93, 94, 97, 108, 110, 120, 126
Архітектурний комплекс – с.10, 93
Архітектурно-містобудівна спадщина – с.7, 9, 56, 77, 90, 93, 97, 113, 123
Вертикальне зонування – с.108
Відновлення – с.108
Візуально-інформаційний каркас – с.17, 25
Зона високої міської активності – с.90
Історико-архітектурна заповідна територія – с.77, 78, 79
Історико-архітектурний заповідник – с.10, 77, 78, 79, 109
Історико-архітектурний опорний план – с.71, 73, 79
Історико-містобудівне обґрунтування – с.122, 123
Історична забудова – с.97
Історична реінтеграція – с.13
Історичне середовище – с.77, 88, 93, 95, 98, 107, 111, 124, 138, 140
Історичний ареал – с.19, 77, 89, 121, 133, 137, 140, 159
Композиційний каркас – с.90, 111, 123
Консервація – с.93, 96
Ландшафт міський – с.94, 138, 140, 141
Методи реконструкції – с.111
Місцеві правила забудови – с.12, 78
Міський проект – с.97, 99
Модернізація – с.10, 120, 122, 133
Музеефікація – с.137
Надбудова – с.108, 134
Пам'ятка містобудування – с.72
Передпроектний аналіз – с.71, 79, 122, 124, 158
Прихована реконструкція – с.108, 111, 125, 134
Проект зон охорони пам'яток – с.71, 74, 158
Проект меж і режимів використання історичних ареалів – с.79, 80
Реабілітація – с.124
Регенерація (ревалоризація) – с.78, 96, 108, 158
Реновація – с.10, 91, 124
Реставрація – с.31, 32, 91, 108, 122, 125
Санація – с.112, 126, 134
Сервітут – с.10
Тканина міста – с.30, 93, 108, 113, 121
Топоніміка міста – с.19, 20
Центр міста – с.28, 46, 77, 91, 92, 98, 107, 108, 109, 112, 123
Ядро центру міста – с.90, 92, 117, 137

Іменний показчик

- Август-фон- Зікардсбург – с.34, 45
 Авмросимов А. – с.49,56,67
 Альберті Леон Батіст – с.29
 Андре Ленотр – с.30
 Артур Соріа-і-Мато – с.35
 Баженов В. – с.63
 Бартоломео Бон –с. 29
 Бархін М. – с.92
 Басин І. – с.48
 Бекетов О. – с.52,82
 Беретті В. – с.49,56
 Белотто Б. – с.82
 Брунелеско – с.29
 Буксгевіден Г.– с.48
 Васильєв Є. – с.50
 Вінченцо Скамоцци – с.29
 Генріх Волфлін – с.35
 Геруа К. – с.65
 Гесте В. – с.50,56,65
 Гіпподам із Мілета – с.27
 Говард – с.36
 Гоголь М. – с.51
 Готфрід Земпер – с.34, 45
 Джон Вуд молодший – с.33
 Джон Евелін – с.30
 Джон Неш - с.33,44
 Джон Рьоскін – с.35
 Доменіко Фонтана – с.30
 Едуард ван-дер Нюль – с.34,45
 Ежен Віолле ле Дюк – с.31,32
 Захаров А. – с.67
 З.Гідіон – с.35
 Ж. А. Габріель – с.42
 Казаков М. – с.49,63
 Каміло Зітте – с.35
 Кас'янов О. – с.54
 Катремер де Консі – с.31
 Квасов А. – с.61
 Ключевський В. – с.52
 Крістофер Рен – с.30
 Леонар Фонтен – с.32
 Леонардо да Вінчі – с.28
 Малоземов І. – с.56
 Маргаєв У. – с.47
 Меленський А. – с.49,56,69
 Меллер І. – с.48
 Мікеланджело Буонароті – с.29
 Мінкус А. – с.52
 Міронов І. – с.48
 Назвитин С. – с.48
 Осман – с.32,43
 Палладіо –с.28
 Патрік Джеде – с.36
 Сант Еліа – с.36
 Семенов А. – с.52
 Соловйов С. – с.52
 Станзані А. – с.50,56
 Старов І. – с.65
 Стасов В. – с.136
 Томас Адамс – с.36
 Тоні Гарньє – с.36
 Трезіні Д. – с.64
 Тюрго – с.31,41,81
 Уільям Морріс – с.35
 Ухтомський Д. – с.47
 Хрустальов В. – с.52
 Фомін І. – с.56
 Цауне Ю. – с.52
 Шарль Перс'є - с.32
 Шедель І. – с.47
 Шервуд В. – с.52
 Шувалов О. – с.48
 Юліан Асконіт – с.27
 Якоб Буркхард – с.35
 Якопо Сансовино – с.29
 Ярославський П. – с.48

Короткий термінологічний словник

Автентичність – матеріальний стан об'єкта архітектурної спадщини, що характеризується значним відсотком збереженості його історичної матеріальної субстанції і дозволяє розглядати об'єкт як документ історії та твір архітектурного мистецтва.

Адаптація – пристосування історичного об'єкта для сучасних культурних і соціальних потреб з включенням у сучасне міське середовище при обов'язковому збереженні його історичних, архітектурних та мистецьких особливостей.

Анастилоз – переміщення пам'яток архітектури, розчленованих на окремі блоки.

Архітектурний ансамбль – композиційно згармонізована система будівель, споруд та відкритих просторів, що сформувалася за єдиним задумом або склалася історично як цілісне архітектурно-просторове утворення.

Архітектурний комплекс – еволюційно сформована і функціонально організована система будівель і споруд, що складає єдине територіальне утворення.

Архітектурно-містобудівна спадщина – сукупність успадкованих від попередніх епох об'єктів архітектурно-містобудівної діяльності, які повністю або частково збереглися в автентичному стані і в поєднанні з історично приналежними до них територіями репрезентують культурний, мистецький та технічний розвиток людської цивілізації.

Буферна зона об'єкта культурної спадщини UNESCO – спеціально встановлена відповідно до вимог Комітету всесвітньої спадщини UNESCO зона навколо пам'ятки всесвітнього значення, що виконує функцію охоронної зони об'єкта.

Валоризація – поліпшення якості забудови, її додаткове оздоблення.

Зонінг – спосіб організації землевикористання на основі встановлених правил, умов, норм та стандартів щодо використання конкретних ділянок.

Іконографія – сукупність різних зображень об'єкта, необхідних для мистецтвознавчих або архітектурознавчих досліджень при здійсненні реставраційних та відновлювальних робіт.

Історико-архітектурна заповідна територія – розпланувально визначена частина історичного поселення, що зберегла історично успадкований характер середовища та архітектурно-містобудівну спадщину, яка оберігається державою без вилучення з господарського використання.

Історико-архітектурний заповідник – розпланувально та просторово виділений в структурі населеного місця ансамбль (комплекс) об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини, що має визначну архітектурну, містобудівну та історичну цінність, який з метою збереження вилучається з усіх видів господарського використання.

Історико-архітектурний опорний план – узагальнюючий документ науково-розшукових досліджень містобудівного утворення чи історичного поселення, в якому графічно на топооснові зафіксовані й систематизовані за видами об'єкти культурної спадщини.

Історико-містобудівне обґрунтування – текстові та графічні матеріали, якими визначається принципова можливість та окреслюються архітектурно-містобудівні параметри забудови конкретної ділянки в межах історичного поселення; розробляється на стадії відведення земельної ділянки під забудову.

Історична забудова – забудова в межах історичного ареалу населеного місця, яка репрезентує традиційний характер середовища й має значний відсоток об'єктів архітектурної спадщини. Виділяється:

а) цінна історична забудова – сукупність цінних об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини, що не мають статусу пам'яток архітектури, але підлягають збереженню як цінні елементи історичного оточення пам'яток архітектури та матеріальні вияви традиційного (історично успадкованого) характеру середовища;

б) рядова історична забудова – сукупність рядових об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини, які не мають самостійної архітектурної цінності, але візуально фіксують просторовий каркас історичних населених місць.

Історичне місто – місто зі збереженим природно-топографічним та історичним урбаністичним каркасом, а також архітектурно-містобудівною і культурною спадщиною

Історичне середовище – історично успадкований розпланувально-просторовий устрій та архітектурний вигляд об'єкта архітектурно-містобудівної спадщини, зумовлений природно-територіальними та історико-культурними чинниками.

Історичний ареал – забудована протягом певного хронологічного періоду територія з властивими виключно їй структурою просторового устрою та сукупністю об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини.

Каркас – провідна, структуроутворююча частина містобудівної системи, що охоплює зони зосередження функціональної активності найбільш масових процесів життєдіяльності населення, яку формують головні транспортні магістралі, комунікаційні вузли та пов'язані з ними споруди загальноміського значення.

Консервація – науково обґрунтовані заходи, спрямовані на забезпечення довгочасної цілості об'єкта архітектурної спадщини в тому вигляді, в якому він зберігся.

Ландшафт (у містобудуванні) – середовище життя й діяльності людей, ресурсна система та об'єкт сприйняття. Ландшафт являє собою низку пейзажів, які разом створюють уявлення про місцевість. У залежності від антропогенної складової розрізняють ландшафти природні, культурні, міські (урбанізовані).

Містобудівний ансамбль – сукупність об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини, функціонально і просторово організованих у системі історичного населеного місця за певною містобудівною композицією.

Містобудівний комплекс – сукупність об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини, функціонально і просторово організованих у системі історичного населеного місця еволюційним шляхом.

Місцеві правила забудови – нормативно-правовий акт, яким встановлюється порядок планування і забудови та іншого використання територій, а також перелік усіх допустимих видів, умов і обмежень забудови та іншого використання територій у межах зон, визначених планом зонування.

Модернізація – реконструкція, що супроводжується активним внесенням нових елементів (будинки-вставки, добудова поверхів, перепланування, зміна інтер'єра та фасадів)

Моніторинг – комплекс методик постійного вивчення, аналізу, оцінки міста з метою його вдосконалення, розвитку і управління цими процесами (моніторинг об'єктів містобудівної діяльності, історико-архітектурний моніторинг, екологічний моніторинг тощо).

Музеїфікація – комплекс науково обґрунтованих архітектурно-технологічних заходів, спрямованих на пристосування пам'ятки для екскурсійного відвідування.

Пам'ятка містобудування – об'єкт містобудівної спадщини, занесений до Державного реєстру нерухомих пам'яток.

Панорама – загальний вигляд місцевості, забудови населеного пункту, частини міста, який відкривається з підвищеного або відкритого місця.

Передмістя – житловий район, що прилягає до центрального ядра міста.

Планишет – горизонтальна основа частини містобудівного простору, яка включає в себе не тільки поверхню землі з рослинністю, а й типи заощення, невеликі водоймища, пандуси, сходові марші, підпірні стіни тощо.

Проект зон охорони – сукупність текстових та графічних матеріалів, що визначають території в межах історичного населеного місця, для яких встановлюються обмеження архітектурно-містобудівної діяльності для забезпечення збереження історико-культурної спадщини.

Проект меж і режимів використання історичних ареалів населеного місця – текстові та графічні матеріали, що визначають межі ареалів, а також систему обмежень архітектурно-містобудівної, господарської та іншої діяльності, з метою збереження історико-культурної спадщини.

Реабілітація – повернення історичним об'єктам первісних або втрачених функцій.

Регенерація (ревалоризація) архітектурного середовища – комплекс реставраційно-технічних та інженерно-містобудівних заходів з метою збереження історичного успадкованого характеру середовища шляхом науково обґрунтованого відновлення історичних, архітектурних,

розпланувальних, композиційних і художньо-мистецьких якостей об'єктів, а також їх функціональної інтеграції в сучасну структуру міста.

Реконструкція – архітектурна або містобудівна трансформація будівлі чи територіального утворення в процесі пристосування зі зміною розпланувальних та об'ємно-просторових параметрів.

Реновація – відновлення зовнішнього вигляду або внутрішнього простору морально й фізично застарілих будівель, архітектурних пам'яток.

Реставрація – комплекс архітектурно-технічних заходів, спрямованих на збереження пам'ятки з частковим науково обґрунтованим відновленням втрачених або пошкоджених архітектурних, конструктивних і декоративних елементів.

Реституція – відбудова цілої історичної пам'ятки на підставі невеликої збереженої частини.

Розпланувальна система міста – характер просторових зв'язків між спорудами і комплексами, мережа вулиць (регулярна та нерегулярна, вільна, віяльна, радіально-кільцева, прямокутно-сітчаста).

Розпланувальна структура міста – характер планувального рішення районів міста (дисперсна, компактна, лінійна, лінійно-розсереджена).

Розпланувальний тип міста – загальна конфігурація міської території, яка історично зумовлювалась обраною місцевістю (зіркоподібний, круглий, напівкруглий, сегментний, стрічковий).

Санація – комплекс заходів щодо приведення існуючої забудови у відповідність з сучасними містобудівними вимогами (звільнення від малоцінних будівель, розчищення, озеленення і благоустрій території).

Середмістя – центральний район міста.

Силует міста – його просторовий обрис, що сприймається з відстані своїми контурами або масами, в деяких випадках – його висотна композиція, що визначається співвідношенням між окремими вертикальними акцентами та основним масивом забудови.

Тканина – частина містобудівної системи, область переважної локалізації видів діяльності, що не потребують високої просторової

концентрації, основний матеріально-просторовий субстрат системи, структурно підлеглий каркасу. До тканин належить більша частина житлових територій, рядова забудова промислових та комунальних зон, об'єкти повсякденного обслуговування та інші стереотипні елементи містобудівної системи.

Топонімічна структура – сукупність найменувань складових елементів історичного міста, які являються основою його історико-культурної ідентичності та інформаційною базою для містобудівного аналізу.

Центр міста – та його частина, де зосереджені головні громадські установи адміністративного, ділового, культурно-просвітницького, торгового та іншого призначення, будівлі яких формують головні архітектурні ансамблі міста.

Ядро центру міста – найважливіша частина загальноміського центру, місце найвищої концентрації унікальних установ громадського обслуговування, найбільш представницьких ансамблів та культурних громадських будівель і споруд міста.

Література

1. Архітектурна спадщина України. Вип. 1. Маловивчені проблеми історії архітектури та історії містобудування (за ред. В. Тимофійенка). – К.:1994. – 263 с.
2. Ахмедова Е. А., Шабанов В. А. Городская среда: Проблемы реконструкции. – Куйбишев: Кн. изд-во, 1989. – 108 с.
3. Баранов Н. Н. Силует города. – Л.: Стройиздат, 1980. – 184 с.
4. Бевз М. В. Історичне місто як об'єкт збереження і регенерації // Проблемы теории и истории архитектуры. Одеса. – Астропринт, 2007. – 105 –119 с.
5. Бунин А. В., Саваренская Т. В. История градостроительного искусства. Т. 1. – М.: Стройиздат, 1979. – 445 с.
6. Вадимов В. Т. Город и река (планировочные аспекты). – Полтава: Археологія, 2000. – 214 с.
7. Вечерський В. Спадщина містобудування України: Теорія і практика історико-містобудівних пам'яткоохоронних досліджень населених місць - К.: НДІТІАМ, 2003. – 560 с.
8. Вечерський В. В. Гетьманські столиці України. – К.: Наш час, 2008. – 320 с.
9. В помощь проектировщику-градостроителю. Реконструкция центров исторических городов. – К.: Будівельник, 1974. – 100 с.
10. Гендель Э. М. Передвижка зданий и сооружений. – М.: Знание, 1976. – 48 с.
11. Гидион З. Пространство, время, архитектура. – М.: Стройиздат, 1984. – 445 с.
12. Гусаков В., Валетта У., Нудельман В., Вашкулат О. Довідник. Регулювання, використання і забудова територій населених пунктів (зонінг) – К., 1996. – 85 с.
13. Гутнов А. Э. Эволюция градостроительства. – Стройиздат, 1984. – 247 с.
14. Державні будівельні норми України. ДНБ 360-92 «Містобудування, планування і забудова міських і сільських поселень» від 17 квітня 1999 р.
15. Досвід та перспективи розвитку міст України. Історичні аспекти архітектурної теорії і практики: Зб. Наук праць – Вип. 10, Під ред. Ю. М. Білоконя. – К.: Дніпромісто, 2006. – 254 с.
16. Закон України «Про охорону культурної спадщини». Відомості Верховної ради України, 2000 р., №39.–333 с.; 2002 р., №16 – 17 с.
17. Зитте К. Художественные основы градостроительства / пер. с нем., - М.: Стройиздат, 1993. – 255 с.
18. Інструкція до складання історико-архітектурних опорних планів населених місць України / Держбуд України. – К.: 1992, - 26 с.

19. История русской архитектуры, под общей редакцией Ю. С. Ушакова, Т. А. Славиной. – С.-Пб.: Стройиздат, 1994. – 600 с.
20. Історія української архітектури (Ю. С. Асєєв, В. В. Вечерський, О. М. Годованюк та ін.) за ред. В. І. Тимофійєнка. – К.: Техніка, 2003. – 471 с.
21. Кедринский А.А. Основы реставрации памятников архитектуры. Обобщение опыта школы ленинградских реставраторов. – М.: Изобразительное искусство, 1999. – 184 с.
22. Кодін В. О. Конспект лекцій з дисципліни «Основи реконструкції історичних міст». - Х.: ХНАМГ, 2007. – 63 с.
23. Кодин В. А., Ерошкина Е. А. Храмы Слобожанщины. Формирование архитектурно-художественных и градостроительных традиций храмов зодчества.- Х.: Оригинал. – 1998. – 112 с.
24. Кодін В.О, Панов П.В. Архітектура і містобудування Візантії та Середньовічної Європи III – XIV років. – Х.:ХНАМГ, 2008.-299 с.
25. Кох. В. Энциклопедия архитектурных стилей. Классический труд по современному зодчеству от античности до современности / пер. с нем. – М.: ЗАО «БММ», 2006. – 528.
26. Кушніренко М.М. Методи передпроектного аналізу в містобудуванні: Навчальний посібник. – К.: ІЗМН, 1996. – 164 с .
27. Лавров В.А. Развитие планировочной архитектуры исторически сложившихся городов. – М.: Стройиздат, 1997. – 196 с.
28. Линч К. Совершенная форма в градостроительстве. – М.: Стройиздат, 1988. – 264 с.
29. Мастера советской архитектуры об архитектуре. Избр. отрывки из писем, статей, выступлений и трактатов. Т. I. – М.: Искусство, 1975. – 544 с.
30. Махровская А.В. Реконструкция старых жилых районов крупных городов. – Л.: Стройиздат, Ленингр. Отд-ние, 1974 – 192 с.
31. Методические рекомендации по исследованию историко-архитектурного наследства в городах Украинской ССР. – К.: Киев НИИП градостроительства, 1982. – 120 с.
32. Методические указания об использовании памятников истории и культуры, как градоформирующих факторов при разработке генеральных планов и проектов детальной планировки городов. – М.: Стройиздат, 1988. – 36 с.
33. Містобудування: Довідник проектувальника /за ред. Т.Ф. Панченко. – К.: Укрархбудінформ, 2001. – 192 с.
34. Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст.: Описово-статистичні джерела /АН УРСР . Упоряд. В.О. Пірко, О. І. Гуржій. – К.: Наук. думка. 1991. – 220 с.

35. Памятники архитектуры в дореволюционной России; Очерки истории архитектурной реставрации / под общ. ред. А.С. Щенкова – М.: ТЕРРА – Книжный клуб, 2002. – 528 с.
36. Пам'ятники архітектури та містобудування України. Довідник Державного реєстру національного культурного надбання /за ред. А. П. Мардера та В. В. Вечерського. – К.: Техніка, 2000, – 318 с.
37. Праці науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень. Вип. 2 – К.: Арт ЕК, 2006. – 304 с.
38. Проектирование социалистических городов. Сб. тр. Гипрограда № 3/ Под общ. ред. В. Новикова. – Х.: Гос. научн.-техн. издат. Украины, 1933 – 195 с.
39. Ранинский Ю. В.// Памятники архитектуры и градостроительства. Учебн. пособие. – М.: Высшая школа, 1988. – 63 с.
40. Реконструкция исторических городов Украины: обзор. – М., ВНИИТАГ, 1991.– 47 с.
41. Реконструкция исторических зон городов. Сб. научн. тр. – К.: Киев НИИПградостроительства, 1991. – 35 с.
42. Реконструкция центров исторических городов: в помощь проектировщику-градостроителю. – К.: Будівельник, 1974. – 109 с.
43. Рудницкий А. М. Управление городской средой. – Львов: Вища шк., 1985. – 105 с.
44. Руководство по планировке и застройке городов с памятниками истории и культуры. – М.: Стройиздат, 1980. – 140 с.
45. Саваренская Т. Ф. Западноевропейское градостроительство 17–18 веков. – М.: Стройиздат, 1988. – 140 с.
46. Соколов Л.И. Центр города – функции, структура, образ. – М.: Стройиздат, 1992. – 353 с.
47. Тимохін В. О. Основи містобудування / навч. посібник. – К.: ІЗМН, 1996. – 216 с.
48. Тимохін В. О. Архітектура міського розвитку. 7 книг з теорії містобудування. – К.: КНУБІА, 2008. – 629 с.
49. Тимофієнко В. І. Архітектура і монументальне мистецтво: Терміни та поняття. – К.: Вид-во Інституту проблем сучасного мистецтва, Головкивархітектура, 2002. – 472 с.
50. Товбич В. В., Сисойлов М. В. Архітектура: мистецтво та наука. Том 1. Становлення та розвиток процесів і явищ в архітектурі. – Київ – Дніпропетровськ, – 2007. – 1020 с.
51. Товстенко Т. Д. Реконструкция исторической застройки городов. – К.: Будівельник, 1984. – 72 с.
52. Устенко Г., Кондратенко Е., Лодзинский Е. Формирование архитектурно-художественного облика центров городов. – К.: Будівельник, 1989. – 120 с.
53. Шимко В.Т. Архитектурное формирование городской среды. – М.: Высш. Шк., 1990. – 221 с.

54. Шубович С.А. Градостроительство периода первой промышленной революции (XIX – начало XX вв.): Уч. пособие – К.: ИСДО, 1993. – 124 с.
55. Фомин І. О. Основи теорії містобудування. – К.: Наукова думка, 1997. – 188 с.
56. Яргина З. Н., Косицкий Я. В., Владимиров В. В., Гутнов А. Э. Основы теории градостроительства.– М.: Стройиздат, 1986.–326 с.

Навчальне видання

Кодін Володимир Олексійович

Основи реконструкції історичних міст

Видання публікується в авторській редакції

Рисунки В. О. Кодіна

Художнє оформлення обкладинки Н. П. Позднякова
Комп'ютерний набір Ю.В. Івченко, Н.П.Позднякова

План 2009, поз. 3Н

Підп. до друку 20.11.2009	Формат 60х84 1/8.	Папір офісний.
Друк на ризографі.	Обл.-вид.арк. 9,2.	Умовн.др.арк. 9,1
Тираж 500 прим.	Зам. №	

Сектор оперативної поліграфії ЦНІТ ХНАМГ
61002, м. Харків, вул. Революції,12